

AIDAI

1950

NR. 8

TURINYS

OCTOBER, 1950

AIDAI - ECHOS, cultural magazine published monthly, except July and August, by the Franciscan Fathers, Kennebunk Port, Maine. Subscription $5.00 yearly in U. S. A.; single copy 50c.; Canada $5.50, single copy 55c; Foreign, $6.00.

Entered as second class matter at the Post Office at Kennebunk Port, Maine February 7, 1950, under the Act of March 3, 1879.

AIDAI

MĖNESINIS KULTŪROS ŽURNALAS

1950 METAI SPALIO MĖNUO Nr. 8 (34)

EUROPOS KELIAS Į DABARTINĘ KRIZĘ

ZENONAS IVINSKIS

Krizė pasidarė šiandien dažnas ir mėgiamas žodis. Susirgo žmogus, — labai aukšta temperatūra. Jis pergyvena krizę, nes neaišku — į gera, ar į bloga jo sveikata eis. Pateko pirklys į didelius finansinius sunkumus, ir nežinia, ar bėra vilties jam išsigelbėti iš bankroto. Jis taip pat pergyvena krizę. Tokias ekonomines krizes pergyvena valstybės, kontinentai, net ištisas pasaulis.

Panašiu būdu žmogų gali ištikti minties krizė, o su ja drauge — atsirasti kultūros krizė, t. y. padėtis, iš kurios tegali būti dvi išeitys: visiška katastrofa — sudužimas, ar naujas posūkis, atgimimas-atsinaujinimas. Dar niekuomet žmogaus lūpose žodis "krizė" šita paskutine prasme nebuvo taip dažnai tariamas, kaip dabar.

Prieš pat pirmąjį D. karą, t. y. prieš 35-rius metus, dar, palyginti, gana nežymiai tebuvo keliamas klausimas apie mūsų kultūros krizę. Bet ji jau buvo savo viduje prasidėjusi. Į tą vidaus krizę dėmesį labiau sugebėjo atkreipti tik tokie akivaizdūs *vidujinio* sutrikimo išoriniai ženklai, kaip pasaulinis-tarpkontinentinis karas, revoliucijos. Žodžiu, tik tie išoriniai sukrėtimai nurodė dvasinį suirimą. O dvasinis sukrėtimas, vidaus krizė, visuomet prasideda anksčiau, negu ji paviršiuje iškyla.

Bet jau pirmajam karui nusiaubus ir materialiai sunaikinus Europoje tiek daug valstybių, vis labiau imta kalbėti ir apie dvasinį sunykimą. Tiesiog imta kelti pačios Europos kultūros, *Europos Vakarų žlugimo klausimas*. Šita prasme ir parašė Oswaldas Spengleris .."Untergang des Abendlandes" — tą savo pagarsėjusį veikalą. Po to sekė A. Schweitzerio mintys apie kultūros žlugimą ir jos atstatymą, mintys, gimusios dar jam prieš karą klajojant po Afriką. Dvasines krizės apraiškas nurodė N. Berdiajevas, žymusis rusų emigrantų filosofas. Akivaizdoje bolševikų revoliucijos duodamas Europos žmogaus dvasinio gyvenimo veidrodį, Berdiajevas jau teigė, kad be dvasinės aristokratijos joks judėjimas, joks sąjūdis nebus įmanomas. Dar ryškiau tai išanalizavo vienas ispanas. Turiu galvoje 1929 metais pasirodžiusią ir į daug kalbų išverstą knygą "La Rebelion de las Masas" — "Masių sukilimas." Tai buvo Jose Ortega y Gasset veikalas, kuriame vaizdžiai ir įtikinamai parodyta viena iš pagrindinių krizės priežasčių. Jeigu Europa šiandien yra pačioje sunkiausioje savo krizėje, kuri eina per jos tautas, nacijas bei kultūras, tai Ortega tą krizę įžiūri *"masių pabudime."* Nuideologintas ir paprastas-pilkas žmogus (čia neturima galvoje vien darbininkų luomas ar jų masė!) pasidarė svarbiu socialiniu ir politiniu veiksniu. Išsiveržė tas masės žmogus į priekį, į pačią sceną ir čia rėkia. Anot Ortegos, yra choras, bet nebėra tikrų didvyrių-aktorių. O šitas masės žmogus yra visai dezorientuotas, nes jis nežino, pagal kokias žvaigždes jam gyventi.

Po dvejų metų (1931) žymusis egzistencialistas K. Jaspersas rašė ano meto Vidurio Europos šviesuomenei knygutę, kuri vadinosi "Die geistige Situation der Zeit" — "Dvasinė mūsų laiko padėtis". Žmogus, ypač Europoje, ieškojo orientacijos, norėjo susivokti, kas dėjosi aplink jį. Norėjo jis gauti šviesos ir padėties įvertinimą iš pačių žymiausių galvų. Taip buvo prieš 18—20 metų! Dar labiau tam žmogui reikia orientacijos dabar, nes krizė nesiliauja, aštrėja, nors ir sunku dabar iš arti, iš to paties esamojo laiko, apžvelgti jos ribas ir ją vertinti. Bet šiandien, pav., Vakarų pasaulyje dar labiau ieškoma, svarstoma,

nuolat kalbama apie krizę. Kreipiamasi į filosofus ir iš jų reikalaujama, kad jie sukurtų sistemą, garantuojančią ne tik taiką ir demokratiją, bet — kas svarbiausia — apsaugojančią senąją tradiciją bei kultūrą nuo pražuvimo, stiprinančią žmogaus religiją teorijoje ir praktikoje. Bet toks jau yra paradoksas, sakyčiau, psichologinis dėsnis, kad juo labiau žmogus šneka apie kokį nors trūkumą, juo jis labiau agituoja už kokį nors reikalą, tuo labiau tas trūkumas didėja ir reikalas nesitaiso. Tad juo daugiau kalbama apie krizę, tuo labiau žmogus ją jaučia. Toji krizė yra apėmusi daug sričių. Ji yra, galima sakyti, visuotinė. Lengviausiai ji yra apčiuopiama politikoje. Bet pasaulis atsirado po krizės ženklu ūkiniu, socialiniu, kultūriniu atžvilgiu. Krizė yra žmogaus dvasioje, jo religijoje.

Žinoma, sąvokos "krizė" supratimas gali būti reliatyvus. Štai sakoma apie 500 m. po Kr. Europoje buvus didžiulę krizę, kada ėmė nykti Romos imperija, kada ją užplūdo ir pagaliau sugriovė barbarų tautos. Net ano meto romėnai-krikščionys savo raštuose reiškė apie tai liūdnas mintis. Bet toje didžiulėje krizėje buvo padėta nauja sėkla, ir ant Romos imperijos griuvėsių prasiskleidė ir sužydo krikščioniškoji Europos kultūra. Tiesa, eilei šimtmečių Europos gyvenimas buvo pastatytas į žemesnį materialinės kultūros laipsnį, tačiau atėję viduramžiai davė didžiulių vertybių. Apie juos kalbama, kad jie buvo labai vienalytiški!

Jeigu šiandien pastebimas kiekvienas plyšys, analizuojamas kiekvienas trinktelėjimas, tai ano meto žmogus negalėjo gerai apžvelgti viso to, kas vyko pasaulyje. Jis nepažino sociologijos, psichologijos, kultūros filosofijos, ekonomikos. Įvairių krizių ar nepasisekimų priežastis jis sukraudavo eretikams, burtininkams, raganoms, ar blogiems karaliaus patarėjams. Betgi tos ano meto krizės buvo tik dalinės. Štai pačiame vidurinių amžių kultūros klestėjime, 13-tojo amž. pradžioje, didžiausias viduramžių popiežius Inocentas III-sis turėjęs sapną, kad visas Bažnyčios rūmas griūva. Tačiau jį paremia du didžiuliai stulpai: Pranciškus ir Domininkas. Ir tada tegali būti kalba tik apie dalines krizes, nes viduramžius, iki 1500 metų krizės, apjungė viena idėja. Bet tuoj kils naujas klausimas.

Ar nesiskaitė didžiulė politikos ir minties krizė, kai Prancūzijos jakobinai, didžiojoje revoliucijoje sunaikinę monarchinę sistemą, savo idėjas ėmė propaguoti visai Europai? Senosios tvarkos šalininkams tada tikrai atrodė, kad visas pasaulis griūva. Vadinasi, krizės supratimas pasidaro reliatyvus. Gali atrodyti, kad jos yra pastovus dalykas. Krizių būtų galima ir daugiau priskaičiuoti. Tačiau šiandieninė krizė yra didžiausia. Ji neturi sau pavyzdžio praeityje. Jos negalima lyginti nei su didžiąja prancūzų revoliucija, nei su humanizmu bei reformacija, nors ši ir labai žiauriai suskaldė vidurinių amžių religinę vienybę. Jos negalima lyginti pagaliau nė su tautų kraustymusi. Vadinasi, praeities krizės 500, 1500 m. ir apie 1800 m. nebuvo tokios visuotinės, pagrindinės ir intensyvios.

Dabar kyla klausimas, kaip priėjo senasis kontinentas, toji Europa, kuri daugiau kaip pustrečio tūkstančio metų turėjo kultūros ir minties monopolį, kaip ji priėjo prie tokio visuotinio suirimo? *Koks buvo Europos kelias į krizę?* Taip iškeldami klausimą, galvoje turime istorinį žvilgsnį. Bet mes nemanome, kad istorija galėtų susekti griežtus visuomeninius įstatymus. Iš istorijos registruojamų faktų juk negalima sukonstruuoti dėsnių gamtos mokslų prasme. Jau Schopenhaueris sakė, kad šita prasme istoriją laikyti mokslu būtų nesąmonė. Panašiai dabar kalba J. Maritainas. Nors iš istorijos nesimokoma, nors jos ištyrinėtos katastrofos, nelaimės, nepasisekimai užmirštami taip, kaip atskiras žmogus užmiršta dėl savo paties kaltės užsitrauktas ligas, skausmus, tačiau negalima neigti praeities faktų svarbumo šiandieniniam visuomeniniam gyvenimui. Juk tie faktai, veikę praeityje, veikia ir vėlesniais laikais, veikia jie dabartyje ir čia naujus faktus gimdo. Šitame mūsų praeities žvilgsnyje imame pačius ryškiausius Europos istorijos etapus, kur labiausiai apčiuopiamos šiandieninių krizių priežastys. Tai bus viduriniai amžiai, kurių gale stovi humanizmas ir reformacija. Toliau bus 17—18-tojo amž. šviečiamasis laikotarpis, kurio gale stovės prancūzų revoliucija ir 19-tojo amž. liberalizmas.

Apie vidurinius amžius — tikiu — daug girdėta. Nuo vadinamojo "tautų kraustymosi" Bažnyčia tapo ne tik formalinis antikinių (t. y. Romos kultūros) tradicijų nešėjas ir saugotojas. Ji iš barbarų, pagoniškų germanų tautų, kurios užplūdo Europos vakarus, lyg kokiame uždarame katile išvirė naują žmogų. Išvirtas, perdirbtas, naujai suformuotas jis buvo linkęs kitaip gyventi, visą pasaulį statant ant evangelijos.

Ir jeigu Bažnyčia nebūtų apvaldžiusi viso anuometinio gyvenimo, jeigu ji nebūtų pasidariusi tikruoju ano meto Vakarų Europos vadu, tai ji to savo uždavinio nebūtų galėjusi atlikti pagonių barbarų tautose.

Jeigu Bažnyčia išugdo naują žmogų, tai tuoj kyla klausimas, kas buvo tas "vidurinių amžių žmogus"? Vidurinių amžių žmogų charakterizuoja du labai ryškūs pavidalai — iš vienos pusės stovi vienuolis, iš antros — riteris. Abu tiedu pavidalai sukūrė dvi svarbiausias vidurinių amžių institucijas — būtent, vienuolynus ir riterių luomą. Be šitų dviejų institucijų žmogaus asmenybė niekuomet nebūtų galėjusi pasikelti į reikiamą aukštumą. Šitais dviem būdais anuo metu, kada vidurinių amžių kultūra klestėjo, žmogus buvo disciplinuojamas, tvarkomas, jo asmenybė įgijo aukštesnės vertės. Bet ir šitame žmoguje reiškėsi du poliai. Iš vienos pusės matome asketišką, pasaulio vengiančią ir nuo jo bėgančią būtybę, kuri savo visą gyvenimą nuoširdžiai, iki *pertempimo stato ant krikščionybės.* Toks vidurinių amžių žmogus yra beveik tas pats kaip vienuolis, nes patys viduriniai amžiai buvo — ga-

STRASBURGO KATEDRA GUNDYTOJAS (PASAULIO KUNIGAIKŠTIS)

lima sakyti — didelė vienuoliška institucija. Pats žmogus jaučiasi gimęs kentėjimui, o tas jo kentėjimas yra kova prieš savo prigimtį, prieš aistras ir t. t. Tad suprantama, kodėl vidurinių amžių žmogus ignoruoja savo kūną. Jis jo iš viso n e p a s t e b i, taip, kaip sveikas žmogus nepastebi turįs širdį, plaučius, inkstus. Tuos organus jis pradeda jausti tik tada, kai jie suserga. Tad, jei renesanso žmogus staiga pastebėjo savo kūną, pagaliau jei mūsų šimtmetis priėjo prie perdėtų sporto ir kūno grožio konkursų, visa tai pra tik įrodymas, kad dvasia yra s u s i r g u s i. Viduramžių žmogus tos ligos nejautė, jis kovojo prieš save. Bet iš kitos pusės jame reiškiasi tas kitas polius — jo prigimtis. Todėl vidurinių amžių žmogus ir gyvena nuolatiniame įtempime tarp vienybės, paremtos susilaikymu — atsisakymu nuo pasaulio džiaugsmų, ir tarp gyvo, vitalinio jo prigimties reiškimosi. Iš vienos pusės stebime evangelinį radikalizmą, o iš kitos pusės prasiveržia kartais tiesiog neapvaldomas pasaulietiškumas. Į vidurinių amžių galą jis labiau išryškėja, iš dalies paaiškindamas vėliau grynai žemiško renesanso žmogaus atsiradimą.

Neturiu geresnio pavyzdžio tam vidurinių amžių žmogaus dualizmui paaiškinti, kaip 14-tojo amž. Burgundijos karaliaus Pilypo Gerojo paveikslą. Tai yra atbaigtas tipas to didelio vidurinių amžių žmogaus pamaldumo ir drauge jo natūros veržimosi į pasaulį. Iš vienos pusės Pilypas yra pasaulietiškas valdovas, kuris ruošia išlaidžius pokylius, turi daug nelegalių vaikų, yra gudrus politikas su nesuvaldomomis ambicijomis. Bet iš kitos pusės jo pamaldumas yra tikrai nuoširdus ir gilus. Po mišių jis neveidmainiaudamas ilgai pasilieka klūpoti savo koplyčioje. Keturis kartus savaitėje jis pasninkauja tik su duona bei vandeniu. Ir tokių valdovų, tokių kunigaikščių, grafų, riterių viduriniais amžiais buvo labai daug! Tam viduramžių žmogui tik *krikščionybė buvo aukščiausioji vertybė.* Visos kitos vertybės tik jai buvo pajungtos. Šalia krikščionybės — jau nekalbant apie priešingas — negalėjo būti jokių vertybių. O kas pagaliau su krikščionybės reikalavimais nesutinka (to viduramžias pasitaikydavo nemaža!), tas jau plaukia iš žmogaus prigimto linkimo į nuodėmę. Tačiau pati krikščionybė yra aukščiausias idealas, be jokios konkurencijos su kitomis vertybėmis. Tad aišku, kodėl kalbama apie vidurinius amžius kaip apie krikščioniškus laikus pilna to žodžio prasme. Jeigu anas žmogus ir atrodė įtampa dviejų polių, kuriedu mums padeda charakterizuoti daugelį vidurinių amžių gyvenimo reiškinių, tai pati vidurinių amžių kultūra yra perdėm krikščioniškai vienalytiška. Tą darnią kultūrą, labiausiai pražydusią, išugdė tik krikščionybė. Tik Bažnyčia, kaip svarbiausias viešojo gyvenimo veiksnys, tapo tos kultūros auklėtoja. Glaudžiai jungdama antikinį ir germanų-barbarų pasaulį, ji ne tik sukūrė galingą vidurinių amžių kultūrą, bet jai uždėjo universalumo antspaudą, vieningą visuotinę dvasią. O šioji nenaikindama tautinių skirtumų, visas tautas jungte jungė į vieną visuotinį vienetą. Juk pati krikščionybė savo paskyrimu yra visuotinė. Jos tikslas sudaryti vieną krikščionišką pasaulį kyla iš jos Įsteigėjo žodžių: "Euntes in mundum universum praedicate Evangelium omni creaturae" (Marc. 16, 15).

Visoje ano meto krikščioniškoje Europos visuomenėje galėjo būti tik du židiniai, du autoritetai: vienas dvasinis — popiežius, ir kitas pasaulinis — imperatorius. Kadangi dvasinė valdžia savo prigimtimi yra žymiai aukštesnė, tai Bažnyčios ir Imperijos santykiuose paskutinioji buvo subordinuojama pirmajai. Atsirado labai konkretūs palyginimai: popiežius ir imperatorius, tai saulė ir mėnulis. Pagaliau, pagal Luko Evangel. (22, 38), buvo imta simboliškai aiškinti, kad popiežiui priklauso ne tik dvasinė, bet ir pasaulinė valdžia. Popiežius, kaip Kristaus vietininkas ir Šv. Petro įpėdinis, valdąs du kardu: dvasinį ir pasaulinį. Pasauliniai valdovai savo valdžią turį gauti kaip leną iš popiežiaus. Šitoji teorija — vadinamoji "dviejų kardų teorija", turėjo daug reikšmės investitūros laikais. Ją gynė ir Bernardas iš Clairvaux ir daugelis kitų, kol pagaliau ją atmetė Bažnyčios mokytojas šv. Bellarminas. ("Dviejų kardų teorijos" pertempimas labiausiai apsireiškė Bonifaco VIII laikais, po kurio sekė Avignono epocha.) Tas dviejų valdžių supratimas, tas dualizmas ano meto visuomenėje vaidino žmogaus sąmonėje didelę rolę. Tai buvo ne kas kita, kaip pačios žmogaus sąmonės susiskaldymas: Kristaus vietininkas žmogaus išganymui ir Kristaus vietininkas žemiškuose reikaluose ("Vicarius Christi in terris"), sacerdos ir rex, panašiai, kaip ėjo padalinimas: Dievas ir velnias, dangus ir žemė, dvasia ir kūnas! Bet jei vidurinių amžių imperijos ar valstybės uždavinys buvo žemiškas — t. y. išlaikyti taiką, ginti Bažnyčią ir tikinčiuosius nuo priešų, palaikyti krikščionišką tvarką, tai Bažnyčios atstovai turėjo skleisti *Evangelijos šviesą* visur ten, kur atėjo "laiko vienybė", anot šv. Povilo. Atrodė, kad šv. Augustino skelbtos "Dievo karalystės" realizavimas bus jau arti tikslo: visą Vakarų Europą apjungė vienas tikėjimas, viena universali religinė idėja. Atrodė, kad nieko nebereikia! Siektasis idealas buvo įgyvendintas. O tačiau jau nuo 15-tojo amž. buvo imta skelbti apsivalymo nuo negerovių, reformos mintis, buvo imta kalbėti apie vadinamąją "reformatio in capite et membris" (Reformos viršūnėje ir sąnariuose, t. y. reformos vyskupuose ir kuniguose). Pirmą kartą "reformatio in capite et membris" buvo oficialiai iškelta Konstancos santarnyboje, t. y. tame pat bažnytiniame susirinkime, kur 60 *Žemaičių bajorų, bedėstydami ordino skriaudas, pravirkdė minias dalyvių.*

Tas klausimas buvo iškilęs Vakarų didžiosios schizmos metu, jis stipriai figūravo koncilijarinio sąjūdžio metu, kada bažnytinė koncilija laikė save aukštesne už popiežių. Jis nenutilo visą 15 amž. galą, kada Romoje, neišskiriant ir Kūrijos, ėmė reikštis renesansinio sąjūdžio ženklai. Re-

formos labai reikėjo, bet jos nesimatė, nes iš vidurinių amžių einanti tvarka atrodė pati geriausia. Kai reformų nepadaro galvos, jos prasideda nelauktu ir nelaimingu būdu! Juk lygiai šimtas metų praėjo nuo tos reformos minties kėlimo, kai toji „reformatio in capite et membris" pradėjo vykti iš apačios. O tas *vykimas-reformavimasis buvo labai nelaimingas.* Juk jis sunaikino didžiausią vidurinių amžių turtą — tą pagrindinę jų *idėją.* Jis sugriovė vidurinių amžių universalizmą, jų scholastiką, jis nuvedė tais šunkeliais, kurie galop priėjo prie mūsų dienų katastrofos ir krizės. Čia turiu galvoje ne ką kita, kaip Luterį ir Kalviną, tiedu pagrindinius reformatorius, kuriedu krikščioniškai Europos vienybei suteikė didžiausią smūgį, didžiules žaizdas. Šito smūgio pasėkos dar iki pat šių dienų gyvai jaučiamos. Simplicististiškai kalbant: reformacija yra visų mūsų bėdų pradžia, ji pagimdė šių laikų krizių gemalus.

Kaip visa tai įvyko?

Reformacijos pradžios reikia ieškoti naujame sąjūdyje — *humanizme.* Koks yra ryšys tarp humanizmo ir reformacijos? Kaip žinoma, vidurinių amžių žmogaus gyvenimo centre buvo Dievas. Jo visa pasaulėžiūra buvo t e o c e n t r i n ė, kur visas gyvenimas buvo pajungtas Dievo garbei, ir žmogus šiame gyvenime labai rūpinosi anuoju, transcendentiniu pasauliu. Nuo 14 amž. ėmęs reikštis sąjūdis pradėjo domėtis klasikine senove. Pirmiausia Italijoje, kur ryšys su to pat krašto antikiniu pasauliu niekada nebuvo galutinai nutrūkęs, atsirado srovė, reikalaujanti atstatyti praeitį, skelbianti grąžinimą senojo grynumo, antikinio pasaulio, nes toji senovė atrodė tiesiog spindinti. Ir šitaip mirusi istorija buvo vėl pabudinta, praeities gyvenimas imtas daryti dabartiniu. Kapuose pusiau užmiršti gulėję romėnai ir visai užmiršti graikai — buvo pažadinti. Šitas tiesiog perdėtas noras atgaivinti senovę — mene ir architektūroje — vadinamas renesansu. Tas sąjūdis moksle ir literatūroje gavo humanizmo vardą. Tai buvo sąjūdis prieš vidurinių amžių dvasią, prieš tą — puikuolių humanistų lūpomis —, vieno tūkstančio metų naktį, vis pavyzdžius imant iš antikinių laikų. Jeigu nuo humanistų laikų skaitoma vidurinių amžių pabaiga, ar perėjimas į naujuosius laikus, tai reiškia perėjimą nuo teocentrinės, t. y. nuo dieviškos, į žmogišką, į antropocentrinę pasaulėžiūrą; tai reiškia posūkį nuo Dievo gelmių, nuo vidaus jėgų ir dvasios koncentracijos į paviršutinišką, išorinį kultūrinį fasadą (Berdjaew: Sinn d. Gesch. 183). To žmogaus pasaulėžiūroje atsipalaiduoja, galima sakyti, visai emancipuojasi ir pasidaro nepriklausomi: mokslas, menas, politika (ar valstybinis gyvenimas), ekonomika, visuomeninis gyvenimas, žodžiu, visa kultūra. Gal pradžioje galima kalbėti tik apie autonomijos įgijimą, bet nuo jos bus jau netolimas kelias į visišką kultūros sekuliarizaciją.

Humanizmas reiškė ne tik žmogaus individualybės laikiną prasiveržimą. Tai buvo noras tą individualizmą ir subjetyvizmą specialiau pabrėžti akivaizdoje tradicinių vidurinių amžių formų, akivaizdoje scholastikos mokslo. Žinome, kad humanistų kultūrinis idealas nebebuvo anapus — transcendentinis. Jis buvo atremtas į šį pasaulį. Save atradęs žmogus reikalavo naudotis šio gyvenimo džiaugsmu, ir savo gyvenimą jis rėmė *tikėjimu į prigimtas galias.* Tad pasaulėžiūros centrą užėmė nebe Dievas, o žmogus — vietoje teocentrinės atsistojo antropocentrinė pasaulėžiūra. Kai kurie humanizmo atstovai nuėjo tiek toli, kad jie į krikščionybę ėmė žiūrėti, kaip į žmogaus prigimties prispaudėją, antikinės kultūros vertybių sunaikintoją.

Humanizmo įtaka vėlybesniems šimtmečiams buvo labai didelė. Reikšmingai jis paveikė 17-18 amž. vadinamąjį "apšvietos" ar "šviečiamąjį" laikotarpį. Apskritai humanizmas sudarė bene reikšmingiausią įnašą moderniojo, naujojo, mūsų laikų supasaulintos dvasios žmogui. Nuo humanizmo eina tiesioginis kelias į tą didžiausią skilimą krikščionybės istorijoje, į reformaciją.

Tos didžiulės religinės krizės priežasčių yra visas kompleksas. Jų buvo religinių, išplaukiančių iš pačioje Bažnyčioje atsiradusių negerovių, kurias pašalinti balsas vis buvo keliamas per kelias generacijas. Popiežių rezidavimas Avignone, schizma, bažnytinės koncilijos vyresniškumo idėja, Romos Kūrijos puošnumas bei išlaidumas neprisidėjo prie popiežių autoriteto stiprinimo. Buvo visa eilė negerovių vienuolynuose, tarp žemesniųjų dvasiškių. Reformacijai randamos dar ir kitos priežastys, kurias galima apibendrinti politinėmis ir ypač ekonominėmis-socialinėmis. *Bet labai gili šaknis reformaciją nuveda iki humanistų.* Iškeldami žmogaus proto galias, keldami pirmųjų amžių krikščionių grynuosius šaltinius, tuo pačiu humanistai niekino viduramžių Bažnyčią, jos autoritetą, popiežių. Buvo taip samprotaujama: jeigu viduramžiai "deformavo" antikinę kultūrą, tai drauge jie "deformavo" ir tikrąjį Kristaus mokslą. Joks kitas autoritetas, tik pats žmogus, beskaitydamas šv. Raštą ir jį aiškindamasis, gali grįžti prie to nesugadinto tikėjimo. Štai kokiu būdu humanizmas prisidėjo prie reformacijos.

Dabar trumpas klausimas: kaip apsireiškia reformacija Europos krizių istorijoje? Kaip žinome, ji sunaikino religinę vienybę, atmesdama neklystantį autoritetą tikėjimo dalykuose. Drauge ji išugdė tą *subjektyvią* Kristaus mokslo interpretaciją. Jeigu nėra vieno tikėjimo taip, kaip jis buvo Vakaruose viduriniais amžiais, tai *drauge abejojančiam žmogui to tikėjimo vertė mažėja.* Vadinasi, religinis suskilimas buvo baisi žaizda. Šalia religinio skilimo, žinoma, kaip išvada įvyko dvasinis suskilimas. Šitaip krikščioniškoji ir vienlytė Vakarų Europos kultūra taip pat suskilo, ėmė irti. O jau galutinai atsipalaidavusi ir supasaulėjusi kultūra, žinoma, vystėsi nebe k a t a l i k y b ė s įtakoje, bet buvo kalvinistinės ir ypač laisvos dvasios apsprendžiama. Jos išdavos — šviečiamasis laikotarpis (Apšvieta — Aufklae-

rung) — racionalizmas, liberalizmas, pagaliau bedievybė, kai katalikybės kultūrinės pastangos tuo pat laiku apsireiškia ispanų kultūroje, nuostabiame baroko išsiskleidime, prancūzų klasikinės kultūros išsivystyme. Šiaip jau katalikybė, reformacijos suskaldytuose kraštuose, yra sunkioje ir daug pastangų reikalaujančioje defensyvoje.

Sekuliarizuota, supasaulėjusi mintis, kurios šaknys, kaip matėme, ėjo jau nuo humanizmo - reformacijos laikų, 18 amžiuje savo ryškų pavidalą gavo apšvietos, šviečiamajame laikotarpyje, kada žmogus neva *buvo apšviestas,* jam atskleistos visos paslaptys, jis apvalytas nuo prietarų ir t. t. Nepaprastai žmogus ėmė pasitikėti savo proto jėga. Jis ėmė kritikuoti Apreiškimą, t. y. apreikštą religiją, Bažnyčios autoritetą, šitaip pirmą kartą Vakaruose sukurdamas antikrikščionišką pasaulėžiūrą. Visą religinį, dvasinį, politinį, ūkinį gyvenimą žmogus ėmė statyti ant vienintelio kriterijaus pamatų, būtent, ant vadinamojo kritiško proto normų. Iš vienašališko senosios pagonybės atgaivinimo ir garbinimo humanizmo metu, iš perdėto asmeninės laisvės užakcentavimo reformacijoje dabar sekė tik natūralinės, prigimtosios etikos reikalavimas. Šitaip šviečiamojoje literatūroje bei filosofijoje viskas, kas antgamtiška, nebeteko savo vietos. Stebuklai, pav., buvo laikomi pasenusiais prietarais. O prietarus numetus — buvo samprotaujama — bus galima daug laimėti mokslui. Šitoks nepaprastas akcentavimas individualizmo ir atskiro žmogaus proto atpalaidavo politiką ir ekonominę sistemą nuo religinės-bažnytinės moralės. To išvadoje bus imperialistinės valstybių varžybos, atsiras visai be skrupulų vedama politika, vėliau ateis karštligiško ginklavimosi laikai, lydimi beatodairinio kapitalistinių verslininkų egoizmo ir t. t. Atrodo, kad pasaulis ekonomiškai suklestės, nes atsiras plačiausio masto pasaulinė prekyba, bet drauge ir užvaldys Mammona bei materializmas. Visa tai savaime eina iš šviečiamojo laikotarpio, kuris diferencijuotai pasireikš 19 amž., įgydamas dar ryškesnes antireligines formas.

Nemažesnės reikšmės apšvieta turėjo ir didžiajai prancūzų revoliucijai. Į tos revoliucijos pagrindines priežastis paprastai įskaityta: karaliaus dvaro išlaidumas ir apskritai pairę finansai, sunki valstiečių baudžiava bei feodalinė visuomenės santvarka. Tačiau iš tikrųjų yra tai tik antraeilės-trečiaeilės priežastys. Kuri yra pagrindinė priežastis? Apsišvietė trečiasis luomas, kuriam priklausė ne vien valstiečiai, bet ir gydytojai, advokatai, būsimieji revoliucijos veikėjai. Jie prisiskaitė Rousseau, Voltaire, Montesquieu, enciklopedistų raštų. Ten randamos šviečiamojo laikotarpio idėjos buvo pagrindinė revoliucijos priežastis, ir jos nešėjai buvo apsišvietę, knygų prisiskaitę miestelėnai, pirmoje eilėje paryžiečiai. Toji revoliucija sunaikino feodalinę visuomenės sistemą, drauge ji sunaikino ir paskutinius viduramžių santvarkos likučius, kai buvo paskelbtas visų luomų lygybės šūkis. Šalia visuomeninės reikšmės vertybių, kurias Europos tautos ir valstybės pasisavino, revoliucijoje ėmė triumfuoti radikalizmas, nukreiptas prieš Bažnyčią. Kitados viduramžiai buvo sukūrę krikščionišką gyvenimą, nes jie buvo sukūrę krikščionišką tradiciją. Gyvenimas buvo giliai perpintas bažnytiškai religiniu matu (ryto mišios, vakarinė malda). Savaitės svarbią užbaigą sudarė sekmadienis. Toliau ėjo švenčių ir pasninkų dienos, pasninkų laikotarpiai. Visas tas gyvenimas, perpildytas bažnytinės dvasios, sukosi apie į dangų besistiebiantį bažnyčios bokštą (gotika). Šitoji pamažu giliai ir plačiai įsišaknijusi tradicija buvo stipriausias katalikų vidujinio gyvenimo ramstis. Tai nujausdama, revoliucija visomis jėgomis bandė tą ramstį perlaužti. Panaikintos senos diecezijų ribos, įvesta civilinė kunigų konstitucija (pagal apšvietos pagrindinę idėją, kad visos religijos yra lygios!), pagaliau nueita iki kraštutinumo — panorėta krikščionybę visai sunaikinti, tiesiog iš istorijos išbraukti: panaikintas gregorijaus kalendorius, panaikintas sekmadienis, bažnytinės šventės ir t. t. O to rezultate ėjo masinės kunigų deportacijos į Cayenne — Velnio salą, valstiečių persekiojimai. Šitokia prancūzų revoliucija buvo labai logiška apšvietos idėjų išdava. Akivaizdžiai tai parodo mums 1793 m. Notre-Dame katedroje įvestas "proto kultas", nes apšvieta labiausiai buvo nusilenkusi naujai atrastam visagaliui ir kritiškam protui.

Prancūzų revoliucija pagaliau demokratizavo Europos visuomenę. Žmonių lygybės idėją dažnai buvo skelbę filosofai, įvairūs eretikai, reformatoriai vienu ar kitu būdu. Tačiau dabar — prancūzų revoliucijoje pirmą kartą ir galutinai — toji idėja iš teorijos virto gyvenimo dėsniu, ir tapo mūsų santykių svarbiu pamatu (visi esame lygūs, o manos laisvės niekas negali nupirkti!). Bet šitie labai svarbūs prancūzų revoliucijos (lygybės ir laisvės) šūkiai buvo čia pat labiausiai pažeisti. Antikrikščioniškos ir antibažnytinės tendencijos, kurios nuo humanizmo laikų buvo sujungtos su vis toliau besivystančiu žmogaus individualizmu, pagaliau pasiekė galutinos išvados. Tik žmogus buvo padarytas saikas ir matas visų dalykų. Tik žmogus, skaudžiai paniekinant Dievo teises, buvo padarytas viešpačiu. Tokiu būdu prancūzų revoliucija buvo lyg nunokęs apšvietos vaisius, galutinai atsipalaidavusio individualizmo išdava, to individualizmo, kuris buvo imtas įgyvendinti. Humanizmo šūkiai buvo daugiau pasilikę teorinėje plotmėje. Prancūzų revoliucija juos įgyvendino. Ji turėjo sau pavyzdį — radikalųjį Liuterį, griovusį popiežiaus ir Bažnyčios autoritetą. Be šitos religinės 16 amžiaus revoliucijos, kur buvo išimtas kertinis akmuo — atšaukiant popiežiui paklusnumą, prancūzų revoliucijos radikalumas nebūtų buvęs galimas. Kreivas tikėjimas bei reformacija — t. y. sunaikinimas tikėjimo vienybės, buvo kelias į netikėjimą. Štai matome, kaip krizės, lyg kokie krumpliai, vienas kitą kabina

ir suka tą mašineriją, kurią galime pavadinti "didžiąja krize".

Esame apžvelgę du pagrindinius praeities krizių epizodus: apie 1500 ir apie 1800 metus. Kaip matėme, nuo humanizmo laikų žmogus svirduliuoja lyg girtas. Štai jis susižavi antikiniu mokslu ir menu, štai pažangos idealu, neo-humanizmu, nepaprasta mokslo galia. Pagaliau jis įtiki *demokratinio idealo* išganingumu. O mūsų žmogus pagaliau dar įtikėjo technikos galybe, mašina, ir kartais atrodo, kad mašina ir technika yra pasidarę vieninteliai jo tikėjimo — (mūsiškai "netikėjimo") objektai. Bet visi tie dalykai žmogų nuvilia. Jo sieloje yra krizė.

Išnagrinėjęs mūsų žmogaus dvasios struktūrą, Berdiejevas prieina prie įdomios išvados, kad turi ateiti *nauji* viduriniai amžiai, kur vėl visas išsiskirstęs, diferencijavęsis ir palaidas gyvenimas, iki šiol suskilęs ir sueižėjęs, bus sujungtas į vieną, vėl bus prieita prie visuotinumo ir universalumo, sudarant vienam Dievui palenktą visuomenę. Norėtume linkėti, kad Berdiajevo samprotavimas išsipildytų, nes žinome, kai tik krikščioniškosios kultūros dirvoje išaugo antropocentrizmas, prasidėjo nelaimingas procesas.

Bet naujieji viduriniai amžiai turėtų būti kitoki. Vidurinių amžių Bažnyčia, atrodė, buvo pasiekusi labai daug, besistengdama žemėje, pagal Augustino "De civitate Dei", realizuoti Dievo karalystę. Bet pasiekus tam tikrą laipsnį, buvo manyta, kad jau viskas laimėta, viskas realizuota. Atsirado statika! Nebent reikėjo priversti paklusti nekrikštus, pagonių bei stabmeldžių tautas. Jos ardo Dievo tvarką!

Pagal tą didįjį Bažnyčios tėvą žemės gėrybių vartojimas yra tik tada pateisinamas, kai tos gėrybės vartojamos D i e v o garbei. Iš čia buvo padaryta tokia išvada: pagonys, eretikai ir blogi krikščionys negali savo turtų sunaudoti Dievo garbei, tai jie juos valdo neteisėtai. Vadinasi, krikščionys turi teisę nusavinti pagonių žemes. Iš čia kryžiaus karai ir prieš pagonis prūsus ir lietuvius. Bet Bažnyčia nebuvo pašaukta prieš pikta pavartoti fizinę prievartą, lygiai kaip Kristus subarė šv. Petrą, kai tas Malchui nukirto ausį. Kovojanti Bažnyčia, Ecclesia militans, reiškė ne fiziniu kardu kovojančią Bažnyčią. Tad anų vidurinių amžių Bažnyčios atstovams nepasisekė galutinai realizuoti savo idealo. O tas nepasisekimas gali būti suvestas į žmogišką prigimtį. Juk kokią nors instituciją *reiškia* ne rūmai, ne pastatai, ne puošnūs įrengimai, bet *tos institucijos nešėjai — žmonės*. Ir visais laikais Bažnyčia, kaip organizacija, tik tiek tegalės turėti įtakos ir triumfuoti, kiek ji apvalys ir nuskaidrins savo išpažinėjų širdis. Ir iš šiandieninės krizės Europa tik tiek tegalės išeiti, kiek ji vėl suras kelią į krikščionybę. Buriniam laiveliui, kaip žinote, kad jis nuo vėjo nevirstų ant šono ir išlaikytų pusiausvyrą vandenyje, pačiame dugne prikabinamas svambalas, ir dar švininis. Humanizmas tą svambalą sumažino, o apšvietos racionalistai jį visai išėmė, nes jie, anot garsiojo anglų kultūros istoriko Arnoldo Toynbee, ėmė labiau garbinti kūrinį, o ne patį Kūrėją. Tai buvęs didžiausias kultūros išdavimas. Europos kultūros laivelis ėmė dar labiau blaškytis ir patekti į naujas pavojingas sroves, į naujas audras, į naujas krizes. Šiandien jis yra visai parbloškiamas. Tik krikščionybė (taip kalba ir Huizinga, ir Toynbee ir Berdiajevas) gali būti svambalu tam blaškomam laiveliui. Atrodo, kad ji, o drauge ir Bažnyčia, patirs dar daugiau persekiojimų ir kentėjimų. Bet Bažnyčia stiprėdavo, grynėdavo ir užsigrūdindavo persekiojimuose, nes apskritai — anot Lacordaire — kentėjimas yra vienas iš greičiausių paukščių, nešąs tobulybės link. Žinoma, tas kentėjimas turi būti įprasmintas.

Toji prancūzų revoliucija, natūrali išvada iš racionalizmo idėjų, buvo atnešusi Prancūzijoje, kaip žinome, didelį kunigų persekiojimą. Žymus Bažnyčios istorikas J. Lortz apie tai sako: "... tas krikščionių persekiojimas tačiau buvo drauge ir Bažnyčios išsigelbėjimas, nes jis davė kankinių ..."

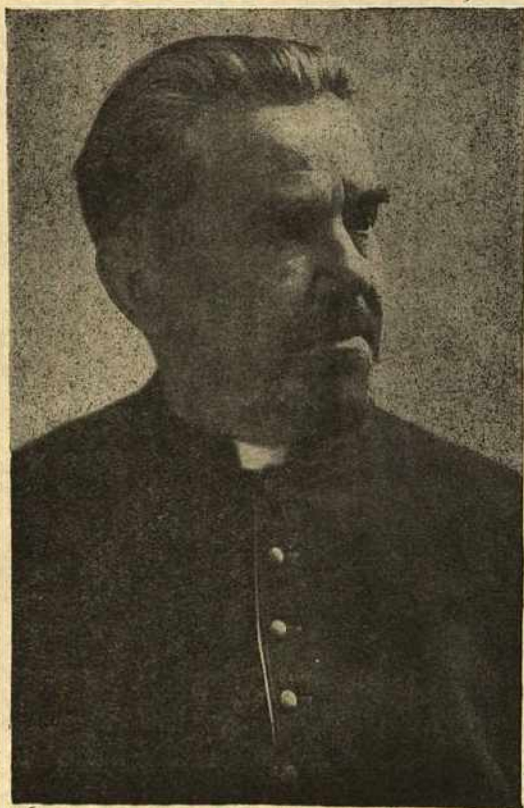
Iš persekiojimų Bažnyčia, kuriuos ji šiandien kenčia, išeis stipresnė ir grynesnė. O iš šiandieninės krizės bus galima rasti kelią tiek, kiek sugebės iš jos išeiti atskiras žmogus, kiek jis savo gyvenimą statys ant evangelijos dvasios, kiek jis savyje sunaikins Antikristo pradus. "Antikristo" — nustebsite. Taip!

Žinome, kad Antikristo pavidalas, pagal istorinius aprašymus, buvo norima identifikuoti tai viename, tai kitame valdove. Yra taip pat žinoma, kad jis — pagal šv. Jono Apreiškimą — sutapatinamas su Neronu. Kartais Antikristu vadinama visa institucija. Taip buvo reformacijos kovoje. O paskutiniame kare Antikristo įrankiu vadinta visa viena tauta ir t. t. Garsusis italų istorijos filosofas Benedetto Croce, žymiausias Europos žmogus, sako, kad iš tikrųjų Antikristas nėra nei atskira institucija, nei kokia nors rasė, tauta, ar valstybė, ar atskiras žmogus. Antikristas reiškiąs ne ką kita, kaip kiekvienoje žmogaus sieloje esantį polinkį, nusistatymą, tendenciją. Žmogaus sieloje yra Antikristo dalelė.

Gal tokis Antikristo supratimas mums labiau padės išaiškinti ir šiandieninės krizės padėtį ir apskritai visą krizių išsivystymą. Ten, kur tikrosios vertybės niekinamos, ignoruojamos, išjuokiamos, naikinamos, ten tas žmogaus sielos Antikristas labiausiai apsireiškia, nes jis atsistoja kaip naikintojas tos kultūros, kuri stovi ant krikščionybės, ant Kristaus mokslo pagrindų. Toks Antikristas, žinoma, išeina kaip Kristaus antipodas, jo didžiausias priešas.

Šitokis Benedetto Crocės aiškinimas, kad Antikristas yra mumyse patyse, pasirodė labai vertas dėmesio.

Šiandieninio žmogaus uždavinys yra sumažinti tą antikristinę tendenciją, šių dienų krizių miglose surasti tą krikščionybės švyturį ir nebeklajoti daugiau. Tik tas švyturys jį išgydys iš tos didžiausios pasaulio istorijoje krizės.

MYKOLAS KRUPAVIČIUS

65 METŲ AMŽIAUS SUKAKTIES PROGA

K. MOCKUS

1. *Nedaugel mūsų . . .*

Vienuoliktuosius metus trunkanti Lietuvos tragedija pareikalavo nepaprastai daug aukų. Žiauri ranka skina ir mūsų politinius vadus. Tik vienas kitas vyresnės kartos mūsų politikas yra pasiekęs laisvąjį pasaulį. Amžiaus našta ir emigracijos vargai jų skaičių metai iš metų retina.

Tokiais laikais mes minime sukaktį asmens, kurio vardas yra neatjungiamai surištas su mūsų nepriklausomos valstybės atstatymu, jos laimėjimais ir vargais per visą laisvės laikotarpį ir per visas okupacijas. Tai Mykolas Krupavičius, kuriam neseniai suėjo 65 m. amžiaus. Jis yra mūsų tarpe, savo pavyzdžiu ir savo energija tebešviečiąs mums sunkiame tremties kelyje..

Sukakties proga bent trumpai pažvelkime į M. Krupavičiaus asmenybę ir ligi šiol nueitąjį kelią.

M. Krupavičius gimė neturtingoje šeimoje Gudelių bažnytkaimy, Marijampolės apskrity 1885 m. rugsėjo 29 d. Tėvas tarnavo dvare, paskui emigravo į Ameriką ir greitai mirė, fabrike sutrintas. Vienatinį sūnų motina, nemažai vargdama, leido į Veiverių mokytojų seminariją. Ją baigęs, jis dirbo kurį laiką kaip mokytojas Papilėje ir Lomžos gubernijoje, Lenkijoje. Neilgai trukus jis įstojo į Seinų kunigų seminariją ir, ją baigęs, studijavo Petrapilio dvasinėje akademijoje ligi 1917 m. Tais metais nuvyko į M. Yčo gimnaziją Voroneže kapelionu.

Nuo čia prasideda M. Krupavičiaus platesnė visuomeninė bei politinė veikla. Įgijęs tvirtą teorinį pasiruošimą bei visuomeninio darbo patyrimą mažesniuose rateliuose, dabar jis pasireiškia kaip didelių gabumų visuomenininkas ir greitai atsiduria mūsų bręstančio politinio apsisprendimo kovotojų pirmose eilėse. Jeigu 1917 m. pra-

džioje susikūrusi Rusijos respublika atidarė ir mūsų tautai naujas galimybes bei sudarė palankesnes sąlygas mūsų išeiviams Rusijoje organizuotis, tai tų pačių metų rudenį pradedąs įsigalėti bolševizmas sukėlė daug naujų baisių pavojų. Ir Mykolui Krupavičiui vos pasisekė paspruktі nuo mirties sprendimo įvykdymo. 1918 m. jis jau Lietuvoje organizuoja krikščionių demokratų partiją ir visa siela įsijungia į atstatomos valstybės politinį gyvenimą.

Atsimenant, kad tada Krupavičius turėjo vos trisdešimt su viršum metų, reikia stebėtis, kaip jam pasisekė ano meto aplinkybėse išvairuoti labai atsakingose pareigose, nepadarant esminių klaidų ir nepalūžtant darbe. Tai jam įvykdyti padėjo gilus tikėjimas, tvirta energija ir tikrai dideli visuomenininko-politiko savumai. Neklysime pasakę, kad Krupavičiaus asmenybės pagrindinis bruožas yra visuomeniškumas. Gyvenamojo meto aplinkybės taip lėmė, kad jo visuomeniniai gabumai nuvedė jį į labai sunkią ir nedėkingą sritį — politiką, kurioje M. Krupavičius pasireiškė iš pat jaunų dienų, ligi šiol nenuilsdamas. Tad kalbėti apie Krupavičių, kaip apie asmenį, pirmiausia ir reiškia — paliesti jį kaip politiką.

2. *Politikos vingiuose*

Dažnai mėgstama sakyti, kad politika esanti nešvari gyvenimo sritis. Tokia opinija atbaido nevieną gabų ir dorą asmenį nuo šios veiklos, o į jo vietą tokiu atveju patenka abejotinos vertės asmuo. Betgi politikai reikalingi ypatingai tyros sąžinės ir didelių gabumų žmonės. Politika tiek pasidaro nešvari, kiek ją užteršia nešvarios sąžinės asmenys. Laiminga kiekviena tauta bei valstybė, kuri išugdo iš savo tarpo pakankamai garbingų, gabių, darbščių, sąžiningų politikų. Šiandieninė pasaulio politikos krizė yra faktiškai politikų krizė. Per dažnai mūsų laikais į pirmąsias politikos eiles iškyla įvairaus plauko oportunistai, karjeristai ir avantiūristai. Per maža tarp vadovaujančiųjų matyti tikro pasiaukojimo, idėjinio tvirtumo bei gyvenimiškojo paprastumo. Deja, nemaža neigiamų politikos reiškinių buvo ir mūsų krašte. Betgi mūsų šalyje buvo noras padėti tvirtus, krikščioniškuoju socialiniu mokslu pagrįstus pamatus jaunai valstybei. Tie pamatai buvo padėti — ir tai buvo padaryta pirmoj eilėj dėl didžiulės M. Krupavičiaus įtakos. Kai šiandien, netolimos praeities perspektyvoje, vertiname įvykius, kai lyginame savo valstybės santvarką su daugelio senų valstybių santvarkomis, ypač jų socialine struktūra, turime pagrįsto pamato didžiuotis. Tik tokiu atveju nevisada atsimename, kad tai pasidarė ne savaime, kad turėjo būti žmonės, kurių valia bei pozityvus veiklumas įgalino, nežiūrint kliūčių, tai įvykdyti.

Kai kalbame apie politiko reiškimąsi valstybės gyvenime, negalime išleisti iš akių ir fakto, kokio dydžio yra toji valstybė. Mažos valstybės politikui daug sunkiau reikštis viduje ir užsieny, negu senų tradicijų didelei valstybei. Mažame krašte žmonės greičiau ir arčiau vienas kitą pažįsta, jame tampa žinomos kiekvieno viešiau besireiškiančio asmens ne tik dorybės, bet ir ydos. Jeigu jis ir gana tobulas būtų, tai politiniai priešai pasistengs ydų surasti. Visa tai kliudo politikui įgyti savaime reikalingo populiarumo. Atstovaujant savo mažo krašto interesus prieš didžiuosius taip pat sunkiau. Dažnai tenka ir tarptautinėj politikoj pralaimėti tik dėl jėgos pirmavimo prieš teisę. Tai visa rodo, kad būti mažo krašto politiku yra nelengviau, jeigu nesunkiau, kaip būti didelio krašto politiku. Šiuo atveju mes minime sukaktį mažos šalies asmens, kuris visą savo amžių pašventė krašto tarnybai, ir kuriam net ir politiniai priešai nesuranda esminių priekaištų, galinčių kenkti jo, kaip politinio asmens, orumui. Mykolas Krupavičius į politinį darbą atėjo kovos už savo idealus vedamas. Toj kovoj jis išstovėjo per dešimtmečius ir stovi šiandien. Daug jo draugų ir bendradarbių suviliojo įvairios gyvenimo silpnybės ir nuvedė į klystkelius, o jis tebestovi prieky mūsų, kaip tikrai tauraus politiko pavyzdys.

Viena iš pagrindinių politiko savybių, be abejo, turi būti charakterio tvirtumas, principų pastovumas. Tačiau politikos gyvenimo tikrovė liudija, kad šalia to reikia būti tolerantu kitaip manančiųjų atžvilgiu ir sugebėti parodyti lankstumo kasdieninės politikos, ne principų, dalykuose. Kai kalbame apie M. Krupavičių, tuoj vaizduojamės jį net ir šiandien, jau 65 metų amžiaus naštos slėgiamą, kaip labai griežtą ir energingą savo pažiūrų gynėją. Tačiau šalia to žinome, kad jo partija, net būdama parlamente daugumoj, kūrė koalicijas su kitomis politinėmis grupėmis ir kad tai išėjo Lietuvos naudai. Iš vėlesnio jo gyvenimo regime, kad kritiškesniais momentais jis yra bandęs užmegzti kontaktų ir su didžiaisiais savo politiniais priešininkais, jeigu manė, kad toks kontaktas gali būti tuo metu naudingas kraštui.

Politikas turi galėti reikšti savo mintis žodžiu ir raštu. Jis turi galėti daryti įtakos savo aplinkai. M. Krupavičių mes pažįstame kaip didžiulį oratorių ir kaip labai uolų plunksnos darbininką. Jo oratoriški gabumai bene ir buvo vienas pagrindinių akstinų, jį išvedusių į politikos dirvonus. Krupavičiaus iškalbingumas nėra eilinis: jo balso tembras, specifinė ištarimo galia jungiasi su nuostabia minčių logika ir stato jį pačių didžiųjų kalbėtojų eilėn. Net priešingai nusiteikusią minią jis galėdavo nutildyti ir sau palenkti (žiūr. atsiminimus iš Voronežo "Tėvynės Sargo" 1947 m. 1 Nr.).

Politikas negali dirbti vienas. Jo pasisekimas žymia dalimi priklauso nuo to, kaip jis sugeba pasirinkti sau bendradarbius. M. Krupavičiui teko skubiai ir daug bendradarbių ieškotis. Partijos steigimas, valstybės aparato organizavimas, parlamentiniai uždaviniai reikalavo daugybės žmonių. Pasirinkti nelabai buvo iš ko, teko imti kiekvieną, kuris į darbą stojo. M. Krupavičiaus oponentai iš kitų partijų buvo su daug didesniu stažu ir vyresnio amžiaus. Katalikų inteligentų

trūkumas tada ypatingai buvo jaučiamas. Teko traukti į politinį darbą ir mokslus nėjusių šviesesnių žmonių. M. Krupavičiaus budri akis ypač ieškojo talkininkų priaugančioj katalikų inteligentų kartoj. Daug jo įtrauktų į politinį gyvenimą jaunų vyrų bei moterų, šiandien jau žilo plauko sulaukę, tebēra ištikimi jo politinės programos atstovai bei kovotojai. Kai susiorganizavo Lietuvos universitetas ir kai per keletą metų prigužėjo tūkstančiai entuziastų studentų, kai įsisteigė įvairūs ateitininkų vienetai, Krupavičius ypatingais saitais susirišo su tais, kurie veiklos pagrindan dėjo visuomeniškumą. Tai buvo studentai vytautininkai, kurie įsisteigė 1926 m. lapkričio 21 d., ir kurių šefas buvo ir tebēra kun. M. Krupavičius. Jie tai laiko savo garbe ir pasididžiavimu. Iš viso priaugančioj pasauliečių inteligentų kartoj M. Krupavičiaus asmenybė turėjo didžiulės įtakos. Nemažesnės įtakos jis turėjo ir naujiesiems kunigams. Gi savo amžiaus nevieną konfratrą jis buvo įtraukęs ir į politinį gyvenimą. Nevisiems tai išėjo į sveikatą. Vēliau beveik visi, kaip atsitiktinai į politiką patekę, iš jos pasitraukė, nes jų vietoms užimti užteko pasauliečių. Tačiau dirbti visuomeninį darbą bet kokiose aplinkybėse ir dalyvauti katalikų akcijoje laiko savo pareiga ir šiuo metu kiekvienas lietuvis katalikų kunigas ir pasaulietis inteligentas. Savo laiku, kai kūrėsi Nepriklausoma Lietuva, daugumas kunigų visuomeninio darbo šalinosi, atlikdami tik tiesiogines bažnytines pareigas. Kun. M. Krupavičius jau 1920 m. išleistoje brošiūroje "Kunigas XX-jo amžiaus visuomenėje" aiškino, kad visuomeniškumas yra kunigo pareigų dalis. Ir visa tai neliko be pasėkų. Tos brošiūros mintys ir šiandien aktualios. Jos ypač gali būti panaudotos Amerikoje, kur dabar yra nemaža mūsų kunigų.

3. *Krikščioniškosios demokratijos keliu*

Krikščioniškosios demokratijos sąjūdis yra jaunas. Jo pradžia siekia devynioliktąjį amžių, bet plačiau jis ėmė šakotis tik šiame šimtmetyje. Ir mūsų krašte jis pradėjo formuotis tik šio amžiaus pradžioje. Kitų, vadinamųjų kairiųjų, partijų formalios užuomazgos atsirado žymiai anksčiau, daugiausia dėl to, kad tada Lietuvą valdžiusioje Rusijos imperijoje tokios partijos veikė. Tuo tarpu pravoslaviškoji krikščionybė perdaug glaudžiai buvo susirišusi su caristine santvarka ir neįstengė išugdyti naujų sąjūdžių, kurie būtų atitikę gyvenamojo meto reikalus. Ši silpnoji Rusijos krikščionių pusė, be abejonės, buvo viena iš didžiųjų gyvenamosios rusų tautos tragedijos priežasčių. Katalikiškoji Lietuva neturėjo ir negalėjo turėti kokių simpatijų Rusijos caristinei tvarkai. Žmonių simpatijos savaime krypo į tų pusę, kurie tą tvarką kritikavo ir siekė ją pašalinti. Rusijos aukštosiose mokyklose ėję mokslus mūsų inteligentai dažniausiai užsikrėsdavo ten vyravusiomis prieškrikščioniškomis nuotaikomis.

Užtat mūsų krašto katalikų visuomenės vadai, daugiausia kunigai, turėjo ieškoti išeities. Tuo laiku Lietuvą jau pasiekė Europos Vakaruose smarkiai besiplečiančio krikščioniškosios demokratijos sąjūdžio šūkiai, drąsiai ir sumaniai paskelbti didžiojo popiežiaus Leono XIII. Tačiau buvo ir nemažų kliūčių tiems šūkiams mūsų krašte praplisti. Krikščioniškoji demokratija, kaip modernus politinis sąjūdis, negalėjo patikti konservatyviajai katalikų daliai. Lietuvoje tuo atžvilgiu buvo ypatingos sąlygos. Krašto diduomenė buvo susirišusi kultūrinėmis tradicijomis su lenkų diduomene. Nemažai vyresnio amžiaus kunigų daliai, išaugusiai daugiausia lenkų kalba vedamose ir lenkų kultūrinėj įtakoj esančiose kunigų seminarijose, naujasis sąjūdis ne iš karto galėjo pasidaryti labai artimas. Turime čia atsiminti, kad kaimyninėje Lenkijoje, kurioje katalikų tikėjimas šiaipjau yra įleidęs labai gilias šaknis, krikščioniškoji demokratija net ir nepriklausomybės laikais neturėjo didesnės įtakos. Tad ir mūsų krašto lenkuojančiųjų tarpe buvo panašus atgarsis. Betgi lietuviškasis kaimas jau buvo išugdęs nemažą skaičių tautiškai susipratusių kunigų. Tiems tai ano didžiojo popiežiaus enciklikos "Rerum novarum" ir "Graves de communi" pasirodė labai išganingos. Jų tarpe jos greitai rado didžiulį atgarsį. Jeigu 1905 m. Didžiajame Seime katalikai dar nebuvo formaliai politiškai susiorganizavę, tai jų atstovų vis dėlto ten buvo nemaža, ir tada buvo padarytas didesnis kontaktas politiniam sąjūdžiui įsteigti. Pirmas konkrečiau politinio darbo dirbti yra ėmęsis kun. J. Tumas. Stumdomas iš vienos neturtingos parapijos į kitą, jis yra padaręs labai daug žmonių politinei sąmonei kelti. Jis bene pirmasis yra pavartojęs krikščionių demokratų vardą. Vėliau, kaip žinome, kun. J. Tumas nuo krikščionių demokratų atitrūko. Tačiau jo pirmieji politiniai žingsniai ir surašytoji programa ("Tėvynės Sargo" 2-3 Nr. 1949 m.) yra verti dėmesio.

Platesnio pobūdžio pirmąją krikščionių demokratų programą yra surašę trys žymūs mūsų tautos vyrai, visi kunigai. Tai Maironis-Mačiulis, A. Jakštas-Dambrauskas ir Pr. Būčys. Kai nebuvo kam, savo laiku tie žmonės ėmėsi ir politinių uždavinių. Jie pirmieji įstatė į formalius rėmus krikščionių demokratų sąjūdį Lietuvoje. Šie trys vyrai, nuostabiai daug nuveikę kiekvienas savo srity, politikoj dalyvavo tik iš reikalo, nes nesijautė politikais. Turėjo ateiti nauji žmonės, kurie atsistotų visu pajėgumu naujojo sąjūdžio vadovybėn.

Tų tai žmonių priekyje mes ir randame Mykolą Krupavičių, tada dar jauną kunigą. Kai M. Krupavičius ir jo bendradarbiai ėmėsi pirmojo pasaulinio karo metu plačiau organizuoti krikščionis demokratus, jie ir patys nenujautė, kaip greitai ir kaip labai atsakingos pareigos jiems teks besikuriančioje Lietuvoje.

Jaunam, talentingam, energingam ir veikliam kunigui Krupavičiui, iš prigimties linkusiam į visuomeninį darbą, popiežiaus Leono XIII garsiosios enciklikos ir visa to meto naujoji ka-

talikų sociologija padarė didžiulės įtakos. Jis visa siela pasisavino tas idėjas, gerai įsistudijavo ir ėmėsi vykdyti gyvenime. Šiandieninėmis akimis žiūrint, ypač reikia džiaugtis, kad toks asmuo tokiu laiku atsirado. Išaugęs susipratusiu lietuviu, savo kilme ir prigimtimi visai svetimas lietuviškojo aplenkėjusio dvaro nuotaikoms, jis galėjo įkūnyti savy krikščioniškosios demokratijos idėjas pačia palankiausia prasme to meto Lietuvai ir paskleisti jas visame krašte. Apvaizdos jau, matyt, taip buvo lemta, kad toks asmuo sykiu buvo ir pavyzdingas kunigas. Ne kunigui, o kokios nors profesijos pasauliečiui, vargu ar ano meto aplinkybėse būtų pasisekę reikiamai nuteikti tada katalikų visuomenės prieky buvusius asmenis, daugiausia kunigus, ir pravesti krikščionių demokratų programą tokią, kokia ji buvo pravesta.

Jau Voroneže M. Krupavičius suspietė aplink save daug būsimų mūsų krašto politinių darbuotojų. Grįžęs į Lietuvą, jis visa savo energija pasinėrė į visuomeninį politinį darbą. Per nuostabiai trumpą laiką nutiesiamas organizacinis tinklas po visą šalį ir pasirengiama krašto atstatymui. Vienu didžiųjų jo to meto bendradarbių buvo ypatingai šviesaus atminimo katalikas visuomenininkas Vytautas Endziulaitis, deja, labai greitai išsiskyręs iš gyvųjų tarpo. Tai buvo nepaprastas nuostolis krikščioniškajai Lietuvai. Labai aktyviai reiškėsi tada dar jaunas P. Karvelis, vėliau įsijungė L. Bistras ir visa eilė kitų mūsų politinio gyvenimo vardų. Ypatingi saitai Krupavičių anksti surišo su buvusi Lietuvos prezidentu A. Stulginskiu, kurio reikšmę mūsų politiniam gyvenimui Krupavičius labai vertino ir su juo skaitėsi. Jo, kaip agronomo, nuomonė žemės klausimu M. Krupavičiui taip pat buvo svarbi. Tačiau tuo klausimu, kaip žinome, M. Krupavičius su Stulginskiu turėjo aštrių susikirtimų partijos konferencijos metu. Grėsė net skilimas. Krupavičius savo pusėje turėjo didelę atstovų daugumą, tačiau nesilaikė per atkakliai, parodė daug lankstumo. Tokiu būdu buvo išgelbėta partijos vienybė, o Stulginskio asmeny išlaikytas partijoj svarbus veikėjas.

Iškilo klausimas šalia partijos dar organizuoti profesines ūkininkų ir darbininkų grupes, kurios panorėjo eiti atskirais sąrašais į seimą. Iš ano meto Krupavičiaus raštų matome, kad jis buvo už katalikų doktriną, pagal kurią visi luomai turi tilpti vienoje partijoje. Vėliau buvo leistasi į kompromisą ir suorganizuota trilypė vienos ideologijos politinė grupė. Nesiimsime čia vertinti to žygio tikslingumo, vienok neabejojame, kad jis nebus pakartotas ateities Lietuvoje.

Tad ir toliau, kalbėdami apie kr. demokratus, turėsime galvoj visas tris politines grupes — vadinasi, priskaitysime ir ūkininkų sąjungą bei darbo federaciją.

Dedant partijos programos pagrindus, visur vaduotasi Leono XIII ir jo pasekėjų mokslu. Lietuvoje labai didžiu šio popiežiaus pasekėju yra buvęs žymusis vyskupas Jurgis Matulevičius. Šie du mokytojai yra įkvėpę mūsų krikščioniškosios demokratijos kūrėją ir padėję jam išsilaikyti tvirtam pačiose sunkiausiose valandose. Savo pagrindan kr. demokratai dėjo krikščionybę, tautybę ir demokratybę. Kaip kitų kraštų, taip ir mūsų šalies krikščionys demokratai neuždarė durų į savo partiją ir skirtingų konfesijų krikščionims. Vokietijos dabartinis pavyzdys rodo, kad toks bendradarbiavimas yra galimas. Mūsų krašto protestantai į šitą bendradarbiavimą nėjo ir reiškėsi kitose politinėse grupėse.

Negalime čia plačiau aptarti partijos ideologijos, bet norime pateikti porą charakteringesnių M. Krupavičiaus pasisakymų.

"Krikščioniškoji demokratybė yra tokia visuomeninė tvarka, kurioje visi visuomeniniai sluogsniai — aukštesnieji ir žemesnieji — dirba bendrajam labui, o pirmiausia apleistiesiems ir skriaudžiamiesiems vargšams, kad sustiprintų jų dvasią, kad padarytų jų gyvenimą pakenčiamesnį, vertą žmogaus ir krikščionio vardo; tokia visuomenės tvarka, kurioje reikia vaduotis teisingumu, teisybe ir meile, kad visi joje jaustųsi kaip broliai, lygūs prieš Dievą Dievo vaikai, kad visi, kaip broliai, mylėdami, patys mylėtųsi" (M. Krupavičius "Mūsų keliai" 1921 m. 12 psl.).

Kitoje tos pačios knygelės vietoje sakoma: "Krikščionys demokratai, statydami savo obalsiu "visa liaudžiai per liaudį", nenori tuomi sėti tarp klasių neapykantos ir kelti klasių kovos. Visuomenės darbas privalo liesti visas klases, kadangi jos visos sudaro vieną visumą, bet turi būti nukreiptas pirmiausia prie tų, kas daugiausia yra reikalingas ekonominės, protinės ar dorinės pagalbos. Tai liaudžiai. Tokia yra Bažnyčios tradicija, kad ji visuomet yra ten, kur vargas pagalbos reikalauja. "Meilė turi jungti Bažnyčią ir liaudį." (Graves de communi). Sukeltas tarp jų nesusipratimas yra priešingas dalykų stoviui. Ateitis priklauso liaudžiai, sujungtai su Bažnyčia.

"Bet, deja, mūsų gimimo ir turtų aristokratija, aukštesnėsės klasės šiandien nebestovi savo pareigų aukštumoje. Jos ne tik neina to išganingojo skriaudžiamųjų žmonių gerovės darbo dirbti, bet priešingai — savo darbą kreipia prieš tų darbo žmonių reikalus ir jų pagrindinius siekimus politikos ir ekonominėje srity". (21 p.).

Suminėjęs keletą pavyzdžių, autorius daro išvadą: "Prieš tokius faktus krikščionys demokratai atsidūrę, priversti buvo visuomeninį darbą dirbti be aukštesniųjų klasių ir organizuoti liaudį per liaudį. Bet tokį dalykų stovį jie laiko išimtiniu ir nepaprastu ir, kuomet aukštesnėsės klasės stos į tą darbą, tas nenormalinis dalykų stovis turės pasikeisti."

Toks drąsus nusistatymas tada, prieš 30 metų, tikrai davė savo rezultatus, ir mūsų krikščionių demokratų partija ligi šiol tebėra pažangiausia savo giminingų partijų tarpe.

4. *Socialinis reformatorius*

Nedažnai atsitinka, kad tas pats asmuo iškelia kokią didžiulę idėją ir pats spėja ją įvykdyti.

Atsitinka, kad genialūs idėjų kūrėjai yra visai neįdomūs tų pačių idėjų taikytojai gyvenime. M. Krupavičiaus asmeny mes turime krikščionių demokratų ideologą ir tos partijos organizatorių. Jo asmeny mes taip pat turime sumanų ministerį ir drąsų socialinį reformatorių, kurį labai vykusiai apibūdino Vokietijoje religinis žurnalas "Naujasis gyvenimas" 1946 m. 17—20 Nr. paskelbdamas M. Krupavičiaus 60 m. sukaktuvių proga straipsnį, pavadintą "Asmuo, kurio pastangomis pralenkėme Europą".

Žemės klausimas Europos kontinente nuo seno buvo aktualus. Tebėra jis toks net ir dabar. Pačios didžiosios Europos Vakarų tautos, kaip vokiečiai, prancūzai, anglai, žemės paskirstymo reikaluose buvo ir tebėra gana konservatyvios. Tiesa, ten žemės ūkis jau ilgesnį laiką nevaidina pagrindinio vaidmens, bet vis dėlto tai labai svarbi ūkio šaka kiekvienos valstybės gyvenime. Caristinė Rusija su visais jos valdytais kraštais buvo didele dalimi žemės ūkio šalis. Nors baudžiava ir buvo panaikinta, nors tam tikra dalis laisvųjų ūkininkų ir įstengė pakenčiamai įsikurti, tačiau iš viso žemės klausimas buvo aktualus. Didieji žemvaldžiai tebevaldė neišmatuojamus plotus ir daugeliu atvejų blogai juos prižiūrėjo. Buvo daug visai dykos ar blogai apdirbamos žemės. Dvarų darbininkų nesaugojo jokie socialinės globos įstatymai. Buvo daug žmonių, kurie norėjo dirbti žemę ir įsigyti ūkelį, bet neįstengė. Užtat visoj Rusijos imperijoj kova už žemę, kova prieš dvarponius buvo labai populiari. Dėl to ir mūsų krašte visos stambesnės politinės grupės į savo programas įsirašė žemės reformos klausimą. Lietuvos valstietis, kovodamas už savo valstybės atstatymą, kartu kovojo ir už teisę laisvai dirbti lietuvišką žemę.

Lietuvos krikščionys demokratai į savo programą buvo įrašę gana radikalią žemės reformą. Nors suvažiavime buvo priimti du projektai (žr. M. Krupavičiaus straipsnį apie A. Stulginskį 1947 m. "Tėvynės Sarge" 1 Nr.), tačiau praktiškai buvo laikomasi M. Krupavičiaus daugumos priimto projekto. Kai krikščionys demokratai laimėjo seime daugumą, tuojau reikėjo projektus versti įstatymais. Nors visos didesnės politinės grupės buvo už žemės reformą, tačiau absoliučią daugumą laimėjusi politinė grupė nešė visą atsakomybę. M. Krupavičius pavertė tikrove visus toj srity turėtus projektus, ir tai padarė nuostabiai greitai.

Tik turint galvoj žemės reformą, galima suprasti, kodėl M. Krupavičius ėmėsi žemės ūkio minsterio pareigų, o ne kokių dar aukštesnių, kurios jam, kaip partijos pirmininkui, savaime turėjo tekti. Galime sau įsivaizduoti, su kokiais sunkumais teko susidurti katalikų partijos, palyginti, jaunam vadui, ir dar kunigui. Ligi tol neturėta ryškesnio pavyzdžio, kad katalikų partija tokio žygio imtųsi. Labai atsargiai svarstytas nuosavybės teisės klausimas, ir daugelio labai šnairuota į M. Krupavičių, norėta jį laikyti net įtartinu kunigu. Visa tai vaizdžiai atpasakoja kan. M. Vaitkus ("Tėvynės Sargo" 1949 m. 2—3 Nr. "Žemės reforma beldžiasi"). Visa laimė, kad šalia konservatorių ir skeptikų, ano meto mūsų Bažnyčios hierarchų tarpe buvo ir tikrų Krupavičiaus rėmėjų, kaip arkivyskupas J. Matulevičius, vysk. P. Karevičius, tada profesorius, dabar vyskupas P. Būčys ir kiti.

Žinoma, pirmoj eilėj nulėmė paties M. Krupavičiaus ir jo šalininkų tvirtas nusistatymas ir tikėjimas pasisekimu. Tokiu būdu buvo greitai pravestas įstatymas, kuris visiems laikams pakirto sulenkėjusių mūsų dvarininkų įtaką atstatomoj valstybėj ir įgalino sukurti tautinę valstybę. Be žemės reformos, mūsų tautinė valstybė sunkiai būtų galėjusi laikytis, ypač turint galvoj tuometinius Lenkijos ir Rusijos vyriausybių agresyvius planus mūsų krašto atžvilgiu. Šalia dvarų parceliacijos, buvo taip pat įstatymu numatytas kaimų skirstymas į viensėdžius. Tai turėjo pakelti mūsų ūkio našumą, nes rėžiais suskirstytoji žemė buvo daug sunkiau dirbti. Vienas ir kitas įstatymas imtasi tuoj vykdyti. Ir tai darė M. Krupavičius su savo bendradarbiais

Turint galvoj, kad tuo pačiu laiku teko organizuoti ir administruoti iš nieko sulipdytą ministerijos aparatą, kad trūko specialistų, kad sykiu reikėjo dalyvauti partijos ir seimo darbuose, kur jis buvo veikliu vadu, kad ir tada teko nemažai rašyti, galime įsivaizduoti, kaip buvo apkrautas darbu anuo metu M. Krupavičius. Nereikia užmiršti ir eibės nesklandumų. Pats partijos aparatas dėl žmonių stokos nelengva buvo vairuoti. Valstybės valdininkų kadro daugumą sudarė iš caristinės Rusijos paveldėtieji, formalizme paskendę, apsileidę valdininkai. Visa reikėjo tvarkyti, tobulinti.

Dvarų parceliacija buvo beveik baigta Krupavičiaus ministeriavimo metu. Tempas Europoj tikrai nežinomas. Juk, sakysim, dabartinė Italija po karo jau šešti metai dar vis tik tebesiruošia reformą daryti, o pas mus per tiek laiko beveik viskas buvo atlikta. Pats darbas buvo vykdomas, nors ir greitai, bet atsargiai. Valstybės ūkis dėl to nenukentėjo, ir žemės ūkio našumas nekrito. Atvirkščiai, ūkininkavimo metodai modernėjo ir naujakuriai, kurie tvarkingai dirbo, su gauta iš valstybės parama, greitai virto rimtais ūkininkais.

Visa tai yra ne eilinio administratoriaus, o didelio masto socialinio reformatoriaus darbas. Reikia turėti tvirtą nusistatymą ir geležinę valią tai įvykdyti. M. Krupavičiaus, kaip socialinio reformatoriaus, vardas turės būti stambiai įrašytas ne tik mūsų tautos, bet ir pasaulio istorijoj. Dabartiniu jėgos siautėjimo metu pasaulis daug dalykų nespėja pamatyti, kas dedasi ar dėjosi mažesnių kraštų gyvenime. Tačiau audros praeis, ramybė vėl sugrįš, o tada bus laiko atkreipti pasaulio dėmesį į mažų tautų didžiuosius šviesulius.

Vertindami šiandieninėmis akimis greitai įvykdytą žemės reformą, galime tuo pasidžiaugti dar ir dėl to, kad po to atėjęs režimas vis dėlto

A. GALDIKAS SODYBA PRIE BALTIJOS JŪROS

tuo klausimu buvo kitaip nusiteikęs. Tiesa, gyvenimo nebuvo galima atsukti atgal, bet sukta, kiek galėta. Pakeltos dvarų centrų normos ligi 150 hektarų ir panašiai. Jeigu toji reforma dar būtų buvusi tik pradedama, dvarų likvidacijos klausimas kažin kokias formas būtų įgavęs.

Kai Nepriklausoma Lietuva turėjo sustabdyti savo normalų gyvenimą, kai mūsų kraštą užplūdo bolševikiniai okupantai, savo propagandai tarp valstiečių mūsų krašte jie nerado jokios dirvos. Žemės klausimas buvo taip sutvarkytas, jog bolševikai buvo priversti pradžioj net žadėti nesteigsią kolektyvinių ūkių ir pasitenkino tik sumažindami ūkininkų valdomas normas ligi 30 hektarų. Tik antru kartu grįžę į mūsų šalį ir pakankamai įsitvirtinę, jie drįso galutinai apiplėšti mūsų ūkininkus.

Europa anuo laiku mažoj atgimstančioj valstybėj tikrai buvo pralenkta. Daug lietuvių buvo tremty Vokietijoje ir matė, kad ten beveik visur tebėra dideli dvarai ir, kas įdomiausia, ūkininkai tebegyvena kaimuose ir tebedirba žemę, rėžiais išraižytą, didžiuliais atstumais išmėtytą. Ne geresnė, o blogesnė už Vokietiją padėtis yra Prancūzijoj ar Anglijoj, nekalbant apie pietinės Europos kraštus. Tai rodo, kad Europos kraštams trūksta kilnių ir drąsių reformatorių, kad, nežiūrint didelių sukrėtimų, neišmokstama taip susitvarkyti, kad būtų išmuštas iš rankų ginklas kraštutiniam avantiūristiniam gaivalui, mėgstančiam daryti eksperimentus ant gyvų žmonių kailio.

5. *Raštai*

M. Krupavičius ėmėsi plunksnos, dar visai jaunas būdamas, ir nėra jos padėjęs ligi šiol. "Lietuvos Albumo", išleisto 1921 m., biografas, kalbėdamas apie M. Krupavičių, pateikia tokias žinias apie jo raštus: "Rašyti pradėjo dar iš mokytojų seminarijos į "Viln. Žinias" ir į "Lietuvos Žinias", kol šios nebuvo socialistinės, slapyvardžiu Mykolas Kruopelė. Paskui rašinėjo daugiausia "Šaltiniui" įvairiais vardais; pagaliau pasirinko sau pseudonimus: Gabr. Taučius ir M. Keršys. Šiais vardais rašinėjo katalikų laikraščiams: "Ateičiai", "Vilčiai", "Moksleiviui" (Amerikoje), "Vadovui", "Vadui", "Draugijai", "Ga-

nytojui", "Lietuvių Balsui", "Lietuvai", "Tiesos Kardui", "Laisvei", "Ateities Spinduliams", "Tėvynės Sargui" ir k. Redagavo Vilniaus "Laisvąją Lietuvą" ir Kauno "Tiesos Kardą". Pirmąjį bolševikai sustabdė, antrąjį vokiečiai. Yra parašęs keletą knygelių einamaisiais klausimais, būtent: "Socialistai-bolševikai" (be parašo), Vilniuj, 1918; "Kokia mums reikalinga mokykla", Kaune 1919,"Žemės klausimas Lietuvoje", Kaune 1919; "Žemės reformos sumanymai", išleista Kaune 1920 m. žemės reformų komisijos; "Lietuvių politinės partijos" (M. Keršys), Kaune 1920, "Kunigas XX amž. visuomenėj", Kaune 1920; "Mūsų keliai", Kaune 1921; ankstybesnės jo knygelės: "Apie dūšią" (G. Taučius, Seinai, 1908); "Apie žmogaus sutvėrimą" (G. Taučius, Seinai, 1919) "Jaunuomenė ir idealas", vertimas iš lenkų kalbos (G. Taučius, Seinai, 1914) spaudoje tebėra: "Demokratybės auklėjimas" ir "Populiacijos klausimas svetur ir pas mus".

Taip buvo ligi 1921 m. Kaip matome, jau ir ligi tol Krupavičius rašė tai, ko iš jo reikalavo gyvenamojo meto idėjinė kova. Daugiausia tai politiniai raštai. Ir tolimesnėj savo rašytinėj veikloj jis davė daug — ir daugiausia politinėmis temomis. Ypač tai galima pasakyti apie laikotarpį ligi 1926 m.

Pasitraukus iš valdžios, Krupavičiui atsirado pirmoji proga pailsėti nuo perdaug įtempto politinio darbo, nešto be jokio poilsio apie 10 metų. Poilsis nuo aktyviosios politinės veiklos jo neatleido nuo spaudos. Tuo laikotarpiu M. Krupavičius ypač daug rašė. Jam rūpėjo paruošti kuo daugiau literatūros visuomeniniais politiniais klausimais, kad bręstanti jaunoji karta galėtų įgyti tvirtą pasaulėžiūrą ir išugdyti iš savo tarpo modernių vadų. Tam tikslui per kelerius metus M. Krupavičius leido "Visuomenininko Biblioteką" — savas ir verstines knygas. Pats tai bibliotekai parašė keletą veikalų. Emigracijos sąlygos, deja, neduoda galimybės tiksliau to meto spaudos aptarti, nes neturima šitų veikalų. Savo laiku vytautininkai buvo nutarę surinkti ir išleisti savo šefo raštus. Būtų tai buvęs didelis darbas iš daug tomų. Reikia tikėtis, kad ateities mūsų krašto krikščioniškosios demokratijos darbuotojai tai atliks ir sukaups į vieną vietą visą savo kūrėjo bei ideologo dvasinį turtą. Čia turime dar suminėti ir žurnalą "Krikščionis demokratas", kurį keletą metų leido M. Krupavičius ir pats didesnę dalį jo prirašė.

Naujasis įsigalįs mūsų krašte politinis režimas vis labiau kas metai varžė savo oponentams galimybes reikštis. Ir M. Krupavičiui vis sunkiau darėsi pasirodyti kokiame viešame susirinkime dėl policijos. Praktiškai pasidarius politiniam darbui neįmanomam, M. Krupavičius išvyko porai metų į užsienį — Prancūziją. Ten gilino savo socialines studijas, nuolat rašė "Rytui" ir kitiems laikraščiams. Galime įsivaizduoti, kad jam sunku buvo ilgesnį laiką pasilikti svetur. Jo širdį savaime traukė atgal į Lietuvą, kur jis buvo labai laukiamas savo žmonių, ypač jaunesniųjų, nes jam išvykus sąjūdis liko be natūralaus vado. Ano meto mūsų krašto politinės aplinkybės vis evoliucijonavo "vadizmo" kryptimi. Iš užsienio grįžusiam M. Krupavičiui sunku buvo išugdyti platesnę politinę veiklą, juo labiau, kad nemaža dalis buvusių jo bendradarbių jau buvo išėję iš kovos fronto ir paskendę kasdienybės reikaluose. Nuo čia prasideda daugiau kaip dešimt metų trukusi M. Krupavičiaus veikla tiesioginėj Bažnyčios tarnyboj. Ir tuo laiku jis plunksnos, žinoma, nepadėjo. Kai 1945 m. santarvininkai okupavo Vokietiją ir M. Krupavičius vėl galėjo stoti į aktyvią politinę veiklą, jis atnaujino ir savo rašytinį darbą. Pastebėjęs, kad gyvenimo audros yra pastūmėjusios nevieną gana pozityvų darbuotoją į politinę dezorientaciją, jis vėl ėmėsi rūpintis literatūros politiniais klausimais. Tokiu būdu tremty atgaivinamas "Tėvynės Sargas". Išleidžiama M. Krupavičiaus sutraukta studija "Krikščioniškoji demokratija". Šita linkme darbas nėra sustojęs, nes juk M. Krupavičių tebeturime pirmosiose savo kovotojų gretose.

6. *Bažnyčios tarnyboje*

"Kiekvienas laiko perijodas neša su savimi visuomenei, atskiriems jos luomams ir asmenims tam tikrus, skirtinus nuo praėjusių laikotarpių uždavinius. Uždaviniams siekti ne visuomet tinka tos pačios priemonės, ar tų priemonių vartojimo būdai. Jie turi būti taikomi prie laiko gyvenamosios vietos ir žmonių kultūrinio, ekonominio ir socialinio gyvenimo sąlygų. Dvidešimtojo amžiaus gyvenimas su savo uždaviniais ypač labai skiriasi nuo praėjusių amžių; tuo patim tad turi skirtis žymiai ir tų tikslų siekimo būdai.

"Kunigo, kaip Bažnyčios atstovo ir krikščioniškosios ideologijos sargo ir įgyvendintojo, padėjimas dvidešimtojo amžiaus visuomenėj taip pat žymiai pakitėjo. Senovės priemonių savo tiesioginiams tikslams siekti toli gražu neužtenka. Senovės keliais einant, mūsų idealai krikščioniškoj visuomenėj susilpnėtų ir padėtų priešingiems įsigalėti. Jisai tad turi ieškoti atitinkamų laiko dvasiai ir reikalams kelių ir priemonių". (M. Krupavičius "Kunigas XX amž. visuomenėj", įžangos žodis).

Su tokiu nusistatymu atėjo į kunigų luomą M. Krupavičius. Tas nusistatymas atvedė jį ir į politines bei socialines reformas. Kai politinis darbas tapo neįmanomas, kai valdžia jam įsakė išsikraustyti iš Kauno, jis atvyko pas savo vyskupą ir paprašė kunigo vietos.

"Nežinau, ką pamanė vyskupas, išgirdęs tokį jo prašymą, bet mums, kunigams, tai buvo pusėtina staigmena. Kad kun. M. Krupavičius būtų puikus kokio laikraščio redaktorius, kunigų seminarijos, net universiteto profesorius, ar pagaliau bent gimnazijos kapelionas, tuo niekas neabejojo. Bet kad jis eitų dirbti kasdieninio pilko parapijos darbo, tai atrodė tiesiog neįtikėtina." ("Naujasis Gyvenimas" 1947 m. 19 Nr.).

Matyt, ir vysk. A. Karosui tai buvo staigmena. Vyskupas skyrė jį antruoju vikaru į Garliavą. Vieta, atrodo, sąmoningai parinkta arčiausiai Kauno. Visaip tada tas žygis buvo komentuotas, bet šiandien matome, kad vėliau santykiai tarp vyskupo ir kun. M. Krupavičiaus nebuvo blogi. Pats vyskupas ir visa aplinka apsiprato su faktu, kad kun. M. Krupavičius yra tiesioginėse kunigo pareigose. Po kiek laiko jis buvo paskirtas klebonu į Veiverius. Paskui buvo pakviestas profesoriumi į Vilkaviškio kunigų seminariją, kur labai sėkmingai reiškėsi, bendradarbių ir auklėtinių mylimas ir gerbiamas. Jo profesoriavimas seminarijoje, žinoma, buvo rakštis akyje ano meto Lietuvos valdžiai. Darytas visoks spaudimas jį iš ten išstumti. Ogi ir paties M. Krupavičiaus sveikata reikalavo ramesnio ir mažiau įtempto darbo. Tad iš seminarijos jis išvyko klebonu į Suvalkų Kalvariją. Ten širdingai įsitraukė į parapijos darbą, žmonių labai mylimas. Kalvarijoj sulaukė bolševikų okupacijos ir, išvengęs deportacijos, toliau dirbo vokiečių okupacijos metais. Vokiečių gestapininkai 1943 metais jį išvežė į Vokietiją, kur Regensburge sulaukė karo pabaigos. Aplink jį greitai susispietė nemaža mūsų tremtinių, kai Tėvynės dangus baisiai apsiniaukė.

Prasidėjo naujos jo veiklos perijodas. Šv. Tėvas įvertino kunigo M. Krupavičiaus nuopelnus Bažnyčiai, suteikdamas Šv. Sosto Rūmų prelato titulą. Gerai žinome, kad M. Krupavičius nėra titulų mėgėjas. Tačiau šį Šv. Sosto žygį visi sutiko su malonumu, nes aukščiausiojo Bažnyčios vado palankumas šio didžio kovotojo veiklai stiprina ne tik jį patį, bet ir gausius jo pasekėjus.

7. *Laisvės kovų priekyje*

Per pirmąją bolševikų okupaciją M. Krupavičius atliko savo duoklę Lietuvai taip, kaip jis galėjo. Laisvės kovoj tada jis dalyvavo aktyviai, bet apie visa tai šiandien per anksti dar kalbėti. Lygiai per anksti dar smulkiau kalbėti ir apie vokiečių okupacijos meto rezistenciją. Viena, ką mes viešai žinome, tai, kad įteikę protesto memorandumą trys buvę mūsų valstybės aukšti pareigūnai — M. Krupavičius, K. Grinius ir J. Aleksa — buvo vokiečių civilinės valdžios nubausti. K. Grinius, kaip vyresnio amžiaus, buvo apgyvendintas tėviškėje, o M. Krupavičius ir J. Aleksa ištremti į Vokietiją. Taip M. Krupavičius atsirado tremty jau 1943 m.

Kai 1945 m. Vokietijoje buvo atgaivintas Vyriausias Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas (VLIK), ilgą laiką viešai buvo žinomas tik jo pirmininko M. Krupavičiaus vardas. Komitetas dirba jau šeštuosius metus, to paties pirmininko vadovaujamas. Politinė emigrantų akcija yra nelengvas dalykas, ypač kai tenka kovoti už mažo krašto reikalus. Pačių kovotojų tarpe emigracijoje sugyvenimas pasidaro sunkesnis, negu tai būna savame krašte. Tokia, deja, yra emigrantų psichologija, ir mes nuo jos nesame laisvi. Tokių komitetų, kaip mūsų VLIKas, sudėtis ir funkcijos labai komplikuotos. Jų amžius taip pat neaiškus. Sakysime, rusai, gudai ir kitos seniau bolševikų pavergtos tautos jau ketvirtą dešimtį turi vesti kovą. Tokioj kovoj nesunku pavargti, nes darbo daug, nervų įtempimas didelis, o konkrečių darbo rezultatų sunku pamatyti. Kaip ten bebūtų, vis dėlto suprantame, kad mus visus vienijąs ir mus atstovaująs bei už mus ir už visą kraštą kovojąs politinis organas mums yra labai reikalingas. Jo reikšmę ypač pajuntame tada, kai pagalvojame, kas būtų, jeigu tokios institucijos mes neturėtume. Juk tai būtų baisi nelaimė. Ne tik paskęstume politinių peštynių rutinoje, bet net ir lemtingą valandą, kai bus iššauktas Lietuvos vardas į laisvės žygį, nebūtų kas į tą šauksmą atsiliepia. Vieningo politinio organo išlaikymas yra gyvybinis visų pasaulio lietuvių uždavinys.

Neturime čia intencijos išdėstyti ligi šiol VLIKo nueito kelio, bet norime pabrėžti, kad visuomet yra lengviau kritikuoti, negu dirbti. Mums tikrai labiau reikia pozityvių kovotojų, negu pretensingų kritikų. Ką tai reiškia išstovėti penkerius metus tokios institucijos, kaip VLIKas, prieky, gali suprasti tik tie, kurie arčiau tą reikalą pažįsta. Mūsų jubiliatas jam uždėtą naštą neša nuostabiu kantrumu ir nepalyginamu pasiaukojimu. Neabejokime, kad jis ištvers ligi laimėjimo.

Baigdami šį trumpą raštą apie Mykolą Krupavičių, pakartokime jo žodžius laisvės kovotojams ("Žiburiai", 1946 m. 7 nr.):

"Kietą, žūtbūtinę ir atkaklią kovą kovojame ne tik už savo tėvynės laisvę ir nepriklausomybę, kaip amžiais yra buvę, bet šiuo kartu ir už tautos gyvybę, nes mūsų rytų kaimynas nori ją visai sunaikinti, kad daugiau ji nesipainiotų jo planų vykdymo kely. Mes vieni kovos nelaimėsim. Mūsų likimas didžiausioj daly kitų rankose. Koks tad mūsų vaidmuo ir kas mums darytina? Pirmiausia, mažiausio ginklelio neprivalom duoti priešui į rankas mums pulti ir šmeižti prieš mūsų likimo lėmėjus ir pasaulį. Antra, mūsų likimo lėmėjų gerų norų ir valios mūsų atžvilgiu neprivalome savo iškrypimais sunkinti. Trečia, pagaliau, ir svarbiausia mūsų gyvenimo sąlygose ir mūsų galėjimų ribose — greit ir ryžtingai nusikratyti visomis savo negerovėmis, atsižadėti visų savo reikalų reikaliukų, kurie mums kaip tautai negarbę daro ir yra žalingi mūsų opiausiam ir šiuo metu skaudžiausiam reikalui, mesti apsileidimą ir nepaslaugumą viešajam reikalui, kurio yra daugiau,negu galima pakęsti,ir kas labai kliudo dirbamam tėvynės išlaisvinimo ir tremtinių gerovės darbui, išeiti iš niekuo nepagrįsto susiskaldymo ir partijų nuo partijų ir grupių nuo grupių, luomų nuo luomų atsitolinimo, sudaryti idealią, doroviškai švarią, tik Lietuva, lietuvių tautos reikalais, laisve ir gerove gyvenančią vieningą, stiprią lietuvišką šeimą, kuria stebintume savo aplinką ir keltumėm pasigėrėjimą. Tai yra galinga priemonė mūsų didžiai kovai laimėti. Tai yra tas kelias, kuris lengviausiai veda į tėvynės laisvę ir nepriklausomybę, į laimėjimą ir garbę".

JUOZAS KĖKŠTAS

... lo nuestro es pasar,
pasar haciendo caminos,
caminos sobre la mar...
Machado

DRAUGUI PALIKTOJO KRANTO

Kun. J. Zeliauskui

Ieškojom žodžių atsisveikinimo maldai,
išvaikščiojome miestą plačiai ir išilgai;
— Atominis žmogus, artėjant žemės baigai,
toks mažas ir bejėgis, — pasakei.
O ant akmens, pajūryje, sužvilgo ši tiesa
sudužusios bangos rasa.

Tuomet tarei: — Koks keistas
poeto žvilgsnis, toliams pasiruošęs, —
ir dar — kad mano akys varsto horizontus.
Jose vėl nerimas ir maištas.
— Blogai bus, negerai, jei audros jose oš vis...

Po to viliojai mane gėlių sodais.
— Palieki juos, ieškodamas vienos ir iliuzorinės gėlės.
Suduši tu į aštrią vargo uolą
ir prarastų dienų gailėsies.

Tu nutilai, ir aš tylėjau.
Pajūris temo, mirdamas be žado.
Ir ką gi pasmerktasis pasakyt galėjau:
kad žemė žūna? jūra dega? žvaigždės krenta?
kad reikia mums aušros, kad čia naktis?

Anitos Garibaldi promenadoj
užgeso manyje gal paskutinė meilės kibirkštis
išblėsusių miražų kontinentui.

Genova, 1947.

EILĖRAŠTIS APIE JŪREIVĮ, SALOS NEŽINOMOS UŽUOVĖJOJ SUSTOJUSĮ

Kaitros išdegintuos krantuos —
suskilę akmenys ir medžiai daugiašakiai styro.
Ieškodamas naujų pasaulių, argonaute, pavargai,
todėl atrodo mieli tau
tie akmenys suskilę ir šakoti medžiai.

Žiūrėk: tenai — už upės žalio posūkio —
benamė, aukštanendrė palmė į vandens metalą
vienišą ir jautrų savo kūną lenkdama,
krantų neranda išdainuoti savo liūdnai tylai.

Matai save ir akmeny, ir medžių šakose,
ir nendrėj raudančioj.
Ir drumsčias tavyje prisiminimai
įvairiaspalvių jūrų ir naktų bekrančių
vandenynai.

Nutolai nuo savęs ir žvilgsnį į save panėrei.
Ten akmenį matai suskaldytą ir vėją mirštantį.
Ir palmę, linkstančią be vėjo.

TAUTOS GYVATOS GIESMĖ

VINCAS MACIŪNAS

1. *Kūrėjas ir kūrinys*

Vienas iš įdomiausių mūsų senosios poezijos kūrinių yra "Šlovė žemaičių". Tai tikras mūsų XIX amžiaus pradžios patrijotų himnas. Jo autorius buvo jaunas Vilniaus universiteto studentas Simanas Stanevičius (1799—1848).

Tai buvo veikliausias ir gabiausias ano meto mūsų rašytojas ir lietuviškojo sąjūdžio dalyvis. Deja, apie jo gyvenimą žinių ne per daugiausia teturime. Jo biografijoje tebėra daug didelių spragų. Netgi jo gimimo ir mirties datos, palyginti, ne per seniai tepaaiškėjo mūsų raštijos istorikams. Ilgai būta įvairių klaidingų nuomonių apie Stanevičių. Antai jis buvo laikomas kunigu ar net vadinamas profesoriumi, klaidingai supratus jo dainų rinkinio antraštės žodžius: ... išduotas per Simoną Stanevičių, mokslininką literatūros ir gražiųjų prityrimų.

S. Stanevičius gimė 1799. X. 26 d. Viduklės parapijoje, Kanapėnuose. Mokėsi Kražių gimnazijoje. Pasižymėjo gabumu. Per metinius gimnazijos pasirodymus, mokslą baigiant, būdavo drauge su kitais geraisiais mokiniais apdovanojamas ar įrašomas gimnazijos aukso knygon. Buvo paskirtas mokinių prižiūrėtoju (dozorca domowy) ir giriamas už pavyzdingumą. Gimnaziją pabaigė 1821 m. Dėl lėšų stokos, kaip tarp kitko savo akte pažymėjo mokyklų vizitatorius, Stanevičius negalėjo vykti Vilniun studijuoti. Vis dėlto, 1822 m. rudenį jau randame jį įsirašiusį Vilniaus universiteto literatūros ir dailiųjų menų (arba, kaip jis pats rašė, literatūros ir gražiųjų prityrimų) fakultetan. Baigęs mokslus, iš Vilniaus į Žemaičius tesugrįžo neanksčiau kaip 1830 m., nes 1829. XII. 29 d. dar skolinosi, kaip iš bibliotekos įrašų knygos matyti, Daukšos postilę. Grįžęs į Žemaičius, savo amžių nugyveno pas grafus Plioterius ir 1848. II. 27 d. nuo džiovos mirė Stemplių dvare, Švėkšnos parapijoje.

Stanevičius buvo ypatingai susibičiuliavęs su Jurgiu Plioteriu (1810—1836), kurio gražią lituanistinę biblioteką tvarkė ir vėliau pagal savininko testamentą paveldėjo. Vyresnio ir jau pasireiškusio lituanistiniais darbais Stanevičiaus neabejotinoje įtakoje J. Plioteris ir pats susidomėjo lietuvių kalba ir istorija; buvo netgi nuvažiavęs Karaliaučiun, kur susipažino su ano meto lituanistikos įžymybe L. Rėza. Labai galimas dalykas, kad Stanevičius bus parašęs gražų J. Plioterio nekrologą (išsp. Kurjer Litewski, 1836), iškeliantį velionies taurų charakterį ir jo lituanistinius darbus.

Kaip nurodoma viename sename anoniminiame rankraštyje apie Stanevičių, jis atvykęs Vilniun drauge su Jurgiu ir Kazimieru Plioteriais, drauge su jais ir grįžęs į Žemaičius. Neturtingasis Stanevičius, matyti, bus buvęs Plioteriukų namų mokytoju, nes jam įstojus universitetan, žymiai jaunesni už jį Plioteriukai dar kelis metus mokėsi Vilniaus gimnazijoje.

Gyvendamas Vilniuje, Stanevičius labai veikliai reiškėsi mūsų raštijoje. Apie vėlesnį jo gyvenimo laikotarpį ir darbus, likusius rankraščiais ir, turbūt, didžiąja dalimi dingusius, žinių, deja, nebedaug beturime. Ir labai gaila, nes Stanevičius viršijo daugumą kitų ano meto mūsų rašytojų savo išsilavinimu, blaiviu ir kritiškai moksliniu požiūriu į istorijos dalykus, savo dailia lietuvių kalba, nemenku literatūriniu talentu ir estetiniu skoniu. Lietuvos istorikas M. Balinskis statė (1846 m.) Stanevičių lietuvių rašytojų priešakin, o jau po jo minėjo Pošką, Strazdą ir kitus.

Stanevičius pasireiškė įvairiose mūsų raštijos srityse. Platiems liaudies sluogsniams buvo skirta S. S. Žemaičio (t. y. S. Stanevičiaus) iš lenkų kalbos versta ir 1823 m. Vilniuje išsp. knygelė: "Apey darima walge ysz kiarpu Islandu pagal datirima Teodora Brandenburga Aptiekoriaus Mohilawe". Ši dabar gal keistokai atrodanti knygelė buvo kilusi iš susirūpinimo rasti kokį nors sveikatai nežalingą surogatą, kurį galima būtų primaišyti prie miltų, kepant duoną, kai nederliaus metais stigdavo javų. Toji knygelė buvo vidaus reikalų ministerijos (Stanevičius rašo: par ministerium reykalu numyniu) platinama visoje Rusijoje. 1822 m. pasirodė jos lenkiškas vertimas, kurį Vilniaus generalgubernatorius liepė, pakankamą skaičių išspausdinus, išsiuntinėti Vilniaus ir Gardino gubernijų maršalkoms ir kunigams. Matyti, ir Stanevičius bus vertęs tą knygelę, valdžios pavestas.

Vadovėlinio pobūdžio dalykas buvo K. Lhomondo "Historyja Szwenta ysz lotinyszka liežuwia perdieta ant žemaytyszka par Symona Stanewicze Žemayty" (išsp. 1823). Knygelės gale buvo pridėtas lietuviškai lenkiškas žodynėlis. Įdomu pažymėti, kad Stanevičius pasirinko versti ne bet kokį, o žinomą vadovėlį, vartojamą Prancūzijos mokyklose, o Varšuvos švietimo komisijos priskirtą prie rinktinių knygų, kurios turėjo būti mokyklų bibliotekose.

Kaip ir daugelis ano meto mūsų rašytojų, Stanevičius labai rūpinosi lietuvių kalba, ir jis ją tyrinėjo. Deja, jo nebaigtas žodyno rankraštis (ligi L raidės) yra dingęs. Išliko jo ištaisyta sena jėzuitų gramatika (Universitas linguarum Lituaniae), nes buvo 1829 m. išspausdinta: "Trumpas pamokimas kalbos lituwyszkos arba žemaytyszkos nuo nekurio nobažna ysz draugistes Je-

zaus kunyga lotinyszkay paraszitas yr spaustas Wyjlniuj metusi 1737, dabarcziui atrastas yr ysznauja swietuy paroditas". Labai įdomi yra Stanevičiaus prakalba (1827. III. 8.), iš kurios matome, kad Stanevičius ne tik mylėjo lietuvių kalbą ir norėjo ją ugdyti, bet ir aiškiai nusivokė, kaip tai reikia daryti. Nusiskundžia jis ano meto mūsų religinių knygų kalba: "Rašome taigi, kaip mokame, idant tikt nuo avių savo, apie kurių išganymą rūpinamės, suprantami būtumėm. Ta yra priežastis, dėl kurios kalba lietuviška Žemaičiuose, o dar labiau Lietuvoje taip nupuolė, jog niejokiu puikiu ir išmintingu raštu, nei gražia ir taikia iškalba pasigirti negalime". Nurodo ir būdą kalbai gerinti: "Jei taigi norime šelpti savo kalbą, surasti jos pamestus ir užmirštus žodžius, reik mums rūpesningai ieškoti senovės lietuviškų raštų". Surašęs visą eilę mūsų senųjų ir "lietuvininkų Prūsų" knygų, Stanevičius pažymi: "Paminėtos taigi knygos yra dėl mūsų kaip girios kokios arba medžiai (Stanevičius rašo: medei) liemeningi, kur kožnas reikalui savo tam tikrą medegą rasti ir pagal savo tikslą rūmą suręsti galėsi". Ypač iškelia Daukšą: "... pirmiausią vietą ir didžiausią verčią duodame sakymams Daukšo". Žinoma, dabar tai bėra paprasta vadovėlinė tiesa kiekvienam bent kiek susipažinusiam su mūsų raštijos istorija. Betgi Stanevičius nei mokykloje nei universitete apie tai negirdėjo, nei pagaliau negalėjo to sužinoti iš vadovėlių ar iš filologinių knygų. Jis pats turėjo tirti mūsų senuosius raštus ir savarankiškai daryti išvadas. Tai dar labiau išryškina to jauno studento didelę nuovoką lietuvių kalbos dalykuose. Taip labai vertindamas Daukšą, Stanevičius jau 1823 m. buvo perspausdinęs Daukšos postilės ištraukas.

Pasidavęs bendram lituanistiniam sąjūdžiui, Stanevičius negalėjo nesidomėti ir Lietuvos praeitimi. M. Balinskis savo žinomame Lietuvos istorijos veikale (1846) labai dėkojo Stanevičiui už "vertingiausias žinias ir paaiškinimus, liečiančius Žemaitiją, kuriuos mums teikė su retu ir karščiausiu paslaugumu". Stanevičius susirašinėjo taip pat ir su populiariuoju mūsų istoriku T. Narbutu.

Ano meto mūsų istorijos mėgėjų dėmesį itin traukė lietuvių mitologija. Deja, dažniausiai buvo naiviai kartojamos tos nesąmonės, kurios buvo gausiai randamos senuose M. Strikovskio, J. Lasickio, K. Hartknocho ir kt. veikaluose. Stanevičius ėmėsi panagrinėti tuos šaltinius ir įvertinti jų patikimumą. Apie tai jis rašė ilgesnį tyrinėjimą. To veikalo, lenkiškai rašyto neanksčiau kaip 1838 m., rankraštis buvo laimingai aptiktas ir atiduotas Vilniaus Lietuvių Mokslo Draugijos bibliotekai, kuri vėliau buvo pavesta Lietuvos Mokslo Akademijai. Tame veikale visu ryškumu iškyla blaivas mokslinis Stanevičiaus kritiškumas, kuris tuo nuostabesnis, kad anais laikais plačiai garsėjo Teodoro Narbuto turtingasis tariamųjų senovės lietuvių dievų ir dievukų Olimpas, paskui J. Kraševskio "Vitolio raudos" dar daugiau išpopuliarintas. Stanevičius nepabijojo aštriai kritikuoti Narbutą. Jis prikišo Narbutui lietuvių kalbos nemokėjimą, iškraipant ar net ir prasimanant dievų vardus, kurių nežinojusi nė viena kronika. Narbuto cituojamasis padavimas apie didvyrį Vitolfą esąs panašus į "Tūkstantis ir vienos nakties" pasakas. Netiki Stanevičius ir XVI amžiaus Prūsijos kronikininko Simano Grunau suteikta žinia apie Romuvos šventyklą ir pagoniškųjų dievų trejybę; iš kur Grunau galėjęs žinoti apie dalykus, buvusius prieš 500 metų, jei kiti šaltiniai apie tai nieko nekalba? Daugiausia dievų surašęs J. Lasickis, bet ir daugiausia klaidų pridaręs. Jis paprastus lietuvių kalbos žodžius, dažnai dar sudarkytus dėl kalbos nemokėjimo, laikęs dievų vardais. Antai, "Breksta" anaiptol ne deivės vardas, kaip rašęs Lasickis, o paprastas veiksmažodis — brėkšta. Įdomu pastebėti, kad vėliau A. Mierzynskis panašiai kritikavo Lasickį. Kritiškai žiūrėjo Stanevičius ir į Daukantą; antai, apie Daukanto "Darbus senųjų lietuvių ir žemaičių", kad ir neminėdamas nei autoriaus nei antraštės, rašė Narbutui (1836. X. 10), kad tas veikalas nieko naujo neduodąs, nes turįs daugiau retorinį, kaip mokslinį pobūdį.

Toks pat kritiškas buvo Stanevičius ir pažiūrose į dainas. Tuo metu, kai Daukantas rašė, kad "senų dienų dainos gal daug atminimų ir palaikų senovės rodyti, kurias dar šiandien noris retai, bet daugio vietų tebdainuoj"; kai T. Narbutas dažnai rėmės tariamai senoviškomis lietuvių dainomis, pvz., 1817 m. viename Vilniaus laikraštyje pasakodamas tariamą raseiniškių dainą apie senovės legendinių atėjūnų kelionę Nemunu ir Dubysa ir naiviai aiškindamas Seredžiaus, Čekiškio ir kitų padubysio miestelių vardų kilmę; kai visuotinai buvo skelbiama, kad dainos — svarbus istorijos šaltinis; kai Vilniaus univ. literatūros profesorius L. Borovskis aiškino, kad, būdami uolesni, mes gal dar galėtume rasti senoviškų pasakojimų, religinių giesmių ir istorinių padavimų, kurie būtų verti lyginti su gražiomis anglų baladėmis ir trubadūrų poezija; kai lenkų romantikas K. Brodzinskis svajojo apie galimumą rasti slavų Homerą ir slavišką "Iliadą"; kai visoje Europoje romantinės nuotaikos pagauti žmonės ieškojo žilos senovės poezijos, nebijodami net falsifikuoti, kaip, pvz., čekas V. Hanka, kuris 1817 m. paskelbė radęs vienos bažnyčios pastogėje tariamai XIII amž. čekų poezijos rankraštį (tai vad. Kralovedrovsky rukopis); kai mūsiškis Rėza negalėjo atsispirti tai visuotinei pagundai sendinti dainas — tuo laiku Stanevičius savo 1829 m. Vilniuje išsp. dainų rinkinio (Daynas Žemayciu surinktas yr yszdutas par Symona Stanewicze Mokslynynka lyteraturas yr gražiuju prytirymu) prakalboje šaltai tvirtino: "Tikėtisi, idant būtų dainos, nuo karžygių senovės lietuvių ir žemaičių, kurias dainavo vaideliotai, mūsų žemės vyresnieji ir daininínkai, yra tuščia dingstis. Vaikai, savo tėvų dainas atkartodami, vadin tai senovės dainomis ir nor jas užmiršti; ko taigi benorėti, idant dainos vaideliotų, pirm 400 ir 500 metų dainuojamos, šiandie pažįstamos būtų? Mažne be abejojimo galiu sakyti, jog visos šiandien

randamos žemaičių dainos nėr ankstybesnės už paskutiniąsias kares švedų su lenkais pradžioj XVIII amžiaus, kurios baisingu žemaičių žemės per badą ir marą ištrėmimu yra minėjamos".

Spausdindamas žemaičių dainas (iš viso 30), Stanevičius padarė griežtą jų atranką; nepateko jo knygon "vienos iš jų dėl to, jog buvo perdaug naujos ir svetimais žodžiais perpildytos; kitos dėl to, jog be rokundo ir bylos iš dviejų ir trijų dainų sudėtos rodėsi; kitos dėl statumo nieko sumaningo neturinčios". Priekabusis Nesselmannas Stanevičiaus rinkinį aukščiau statė už žinomąjį Rėzos dainyną.

Kas labiausiai rūpėjo Stanevičiui, rodo šie jo prakalbos baigiamieji žodžiai: "... geistinas yra daiktas, idant visiškas gražesniųjų dainų žemaitiškų surinkimas ištiktas ir išspaustas būtų". Ir tikrai, visos jo rinkinio dainos yra labai gražios; jų tarpe yra ir tokie mūsų liaudies poezijos perlai kaip "Aš padainuosiu dainų dainelę, aš — dainų bernužėlis", "Ko liūdi, patinėli, ko liūdi? Ko liūdi, žaliūkėli, ko liūdi?" ir kt.

Stanevičius pasirūpino, kad būtų išleistos ir jo rinkinio dainų melodijos. Jas užrašė F. Ivanavičius. Knygelė buvo išspausdinta Jurgio Plioterio lėšomis Rygoje 1833 m.; Stanevičiaus prakalba rašyta Vilniuje jau 1829. XI. 24 d., o cenzūros leidimas duotas 1829. XII. 5 d.

Pasireiškė Stanevičius ir savo originaline poezija. 1829 m. Vilniuje buvo išspausdintos "Szeszes pasakas Symona Staneviczes Žemaycze Ir antra szeszes Kryžžia Donalayczia Lituwynynka Prusa". Knygelės prakalbą, kuri "raszita Wylkmergiej' M. 1828 Mienesiej Byrzela dinoj 27", pasirašo "J. J. W. Lituwys Nu Szwentos upes kraszta". Betgi dėl to leidėjo kyla rimtų abejonių. Nors jis pats ir vadina save ukmergiečiu, atseit aukštaičiu, arba pagal ano meto terminologiją — lietuviu, bet prakalboje kreipiasi tik į žemaičius: "Šitai, mieli žemaičiai (rašo: žemaitei), jums pasakas į rankas duodame..." Be to, nuolat tik ir mini žemaičių žemę, žemaitišką kalbą garbingus žemaičių raštininkus; tvirtina "kaipo dar nebuvusys Žemaičiuose", o pats rašo tikrai žemaitiškai. Tad, nors jis ir sako, kad negalėjęs "iš niekur dasižinoti", ar Stanevičius "daugiau tur surašytų pasakų? ar ir dabarčio vis rašo", bet toji knygelė, kaip atrodo, nebus buvus išspausdinta be Stanevičiaus žinios, kuris tada tebegyveno Vilniuje ir 1829 m. spausdino kitas savo knygeles. Kyla netgi įtarimas, ar nebus pats Stanevičius prisidengęs anuo slapyvardžiu, juoba kad ir prakalba rašyta ta pačia Raseinių tarme (dyna, gysmė, visyms...), kaip ir kiti Stanevičiaus raštai. Be to, randame čia ir būdingą Stanevičiaus knygelių žymę — tikslią datą po prakalba.

Knygelėje yra šešios Stanevičiaus pasakėčios: Lapė ir juodvarnis, Lapė ir žąsys, Žmogus ir levas, Aitorai (aitvarai), Arklys ir meška, Erelis, karalius paukščių ir gudrybė karaliuko. Savo dailia kalba Stanevičiaus pasakėčios toli viršija ne tik tokio Klemento, bet ir paties Poškos ir kitų ano meto mūsų poetų eilėraščius. Kaip tobuli savo žanro pavyzdžiai, Stanevičiaus pasakėčios (ypač Aitorai ir Arklys ir meška) tebededamos į *lietuvių literatūros chrestomatijas. Tiesa, dabar* pasakėčia jau lyg ir anachronizmu dvelkiąs žanras. Betgi klasicizmo laiku ji buvo populiari. Ją itin iškėlė prancūzas La Fontaine. Jis išplėtė lakoniškąją Ezopo ir Fedro pasakėčią, plačiau charakterizuodamas veikiančiuosius žvėris, įvesdamas papildomų veiksmo smulkmenų, duodamas vieną kitą gamtos bruožą, netgi paspalvindamas asmeninėmis refleksijomis ir nuotaikomis. Visa tai skyrė jį nuo Ezopo pasakėčių bekraujo didaktizmo. La Fontaine pasakėčios tai lyg mažos dramelės, tuo tarpu kai Ezopo pasakėčios tai, anot *vieno prancūzų literatūros istoriko, nelyginant* geometrinis kurios nors moralinės tiesos įrodymas. Puikių lakoniškojo tipo pasakėčių davė XVIII a. lenkų rašytojas vysk. J. Krasickis, kurio veikalus jau mokykloje turėjo Stanevičius gerai pažinti. La Fontaine keliu ėjo rusų pasakėčios meisteris J. Krylovas. Stanevičiaus pasakėčios taip pat lafonteninio tipo. Panašiai kaip La Fontaine, jis įvairina eilėdarą (pvz., Aitoruose), moka gyvai suregzti dialogą, duoti trumpų, bet ryškių charakteristikos bruožų, nupiešti gražų, panoraminio pobūdžio gamtos vaizdą:

Kur Nevėža nuo amžių pro Raudoną-Dvarą,
Čystą vandenį savo ing Nemoną varo,
Tenai, kad vasarvidžiu saulelė tekėjo,
Juokės kalnai ir vilnys kaip auksas žibėjo.
. . . .
Štai jau tek skaisti saulė ir lankos jau švinta,
Ir rasa nuo žolynų, kaip sidabras, krinta ...

Tikrai tenka apgailestauti, kad tik septynis šioje knygelėje išspausdintus Stanevičiaus eilėraščius težinome. Nereiktų betgi abejoti, kad tokio aiškaus talento poetas ir daugiau bus rašęs poezijos. Aliuziją į tai randame ir pačioje knygelės prakalboje: "... *kaipo dar jaunas ... ir daugiaus galės išdūmoti ir surašyti.*"

Šalia minėtųjų 6 pasakėčių yra išspausdinta dar ir žinomoji "Šlovė žemaičių", kurią žemiau pacituojame originalo rašyba:

SZLOWY ŽEMAYCZIU

(Auksztа dayna)

Macziau Wyjlniu szauna miesta,
    Sena mokslu giwenyma,
Nu Žemayczіu be apiesta
    Yr ju tykra sutaryma.

Szlowy wysus sujudyna
    Giara tiewiszkey darity,
Yr ką amžey pagadyna
    Cziesas ira sutaysity.

Daugel metu swiet's rokawa
    Musu žemy kayp pražuwa,
Kayp užmyrsza kalba sawa
    Yr užmyrsza kumy buwa.

Tarp Žemayczіu wys atgyja,
    Garbie tiewu yr ližuwys,
Meyly tarp ju yszsylija,
    Prasydžiuga yr Lituwys.

Sweyk's Ryngaude musu tiewe!
  Sweyk's Mendauge karalunay!
Garbe jusu skelbdynk Diewe,
  Kury lyjnksmyn' mumys nunay.

Sweyk's buk senas Gedymynas!
  Sweyk's Algyrde galyngiausys!
Sweyk's Keystutay mynietynas
  Ysz Žemayczių ką stypriausys!

Buwot ligsziol užmyrszyme
  Dēl dauguma nepritelu,
Sztay Žemayczių surynkyme
  Szlowy jusu prysykiely.

Prasydžiuga Lietu-szalys
  Yr (? ysz) giaruma sunu sawa,
Nesang greytay ysz nawalys
  Pražuwyma yszwadawa.

Szwisy sauly užtekieje,
  Lietu nuszwyta paszaley,
Rankas ant akiu uždieję,
  Yszsyskaydy nepriteley.

Szymtabalsys garsas lieky
  Yjlgus sparnus plasnodamas,
Ne palaudam's szauky, rieky,
  Po pasauly skrajodamas:

Weyzdiek swiete nusymynes!
  Kas ten' sziauriej' atsytyka,
Lituwos senas gymynes
  Pražuwyme sweykas lyka.
    (M. 1823. d. 3 Rugpjuczia)

2. *Mačiau Vilnių, šauną miestą...*

Stačiu pilies kalno šlaitu, praskleisdami sužėlusius krūmus, lipo aukštyn du vaikinai, vienas 24, kitas 13 metų. Tai buvo du žemaičiai: studentas Simanas Stanevičius ir gimnazistas grafiukas Jurgis Plioteris. Įkopė viršūnėn ir, atgavę kvapą, smalsiai apžiūrinėjo senos pilies griuvėsius, kurie saulės nušviesti, ryškiai raudonavo žalioje lapijoje.

— Štai, Jurgi, — tarė iš lėto Stanevičius, — kur Gediminas sapnavo savo nuostabųjį sapną apie geležinį vilką. Štai pilis, kurią su baime ar pagarba minėjo ir piktasis Marienburgo kryžiuotis ir klastingasis Maskvos rusas, ir žiaurusis Krymo totorius. Viskas jau praėjo. Nebėra galingųjų kunigaikščių, svetima jėga pavergė tėvynę. Betgi tie brangūs mums griuvėsiai primena mūsų krašto senovės garbę ir galybę. Paklausyk, kaip rašo Simanas Daukantas, iš kurio "Darbų senovės lietuvių ir žemaičių" pasižymėjau sau nevieną gražią vietą, — ir išsitraukęs iš kišenės užrašų sąsiuviniuką, Stanevičius ėmė pusiau deklamuodamas skaityti: "Bet nei tokios, sakau, rūstos dienos neišdildė dar jų širdy praėjusių laimingų laikų: kaipogi tankiai šiandien dar lietuvis ir žemaitis, kruviną prakaitą nuo kaktos nubraukęs, tar, veizėdamas gailinga akia į iras šalip stovinčios savo pilies: "Šitai, ženklai liuosybės mano bočių prabočių!"

O štai dar paklausyk kelių posmų iš "Dūmojimo ant senos pilies Vilniuje", kurį iš Vilniaus aklojo poeto Pranciškaus Šahino išsivertė ponas Dionizas Paškevičius, kurį dažniausiai Poška vadiname:

Ir tu nelaimę junti, — griaun iš visų šonų —
Sena pilie, gintuve, namai Jagelionų!
Namai meilūs, kuriuos aš mačiau tikrai gerai.
Prapuolė. Jau suvisu tobulybės nėra.

Tu mums visad minėjai kiekvieną valandą,
Kaip tąkart kalavijas kirto scitų sprandą,
Kaipo drąsius kryžiokus anie pergalėjo,
Kaip Pruts, Tyrs, Dunojus jų saitus dėvėjo.

Čion ragavo pakajaus, sugrįžus iš karios,
Didi vyrai, kareiviai, kurie buvo už marios.
Čion žemaitis, lietuvis draugystėj buvojo,
Drauge giesmes pergalės garsingai giedojo.

Praeitis žūva. Betgi ir dabartyje yra kuo pasididžiuoti. Kad ir ta didinga katedra, kuri štai po mūsų kojomis baltuoja. Kadaise, sako, čia yra buvusi pagonų maldykla garsiame Šventaragio slėnyje. Dabartinė katedra buvo 1801 m. pašventinta. Tą įvykį Šahinas paminėjo gražiu eilėraščiu, kurį vėl išsivertė lietuviškai ponas Poška, o taip pat ir ponas teisėjas Antanas Klementas, kuris neseniai pasimirė. Abu vertimu turiu nusirašęs savo knygelėje. Štai Klemento vertimo pradžia:

Ten, kur Olgerds ir Keistuts Perkūną garbino,
Kur afieravotojas sens ugnį degino
Ir kruvina afiera kur baidė moteris,
Regėjau garbę Dievo, kalbėdams poterius.

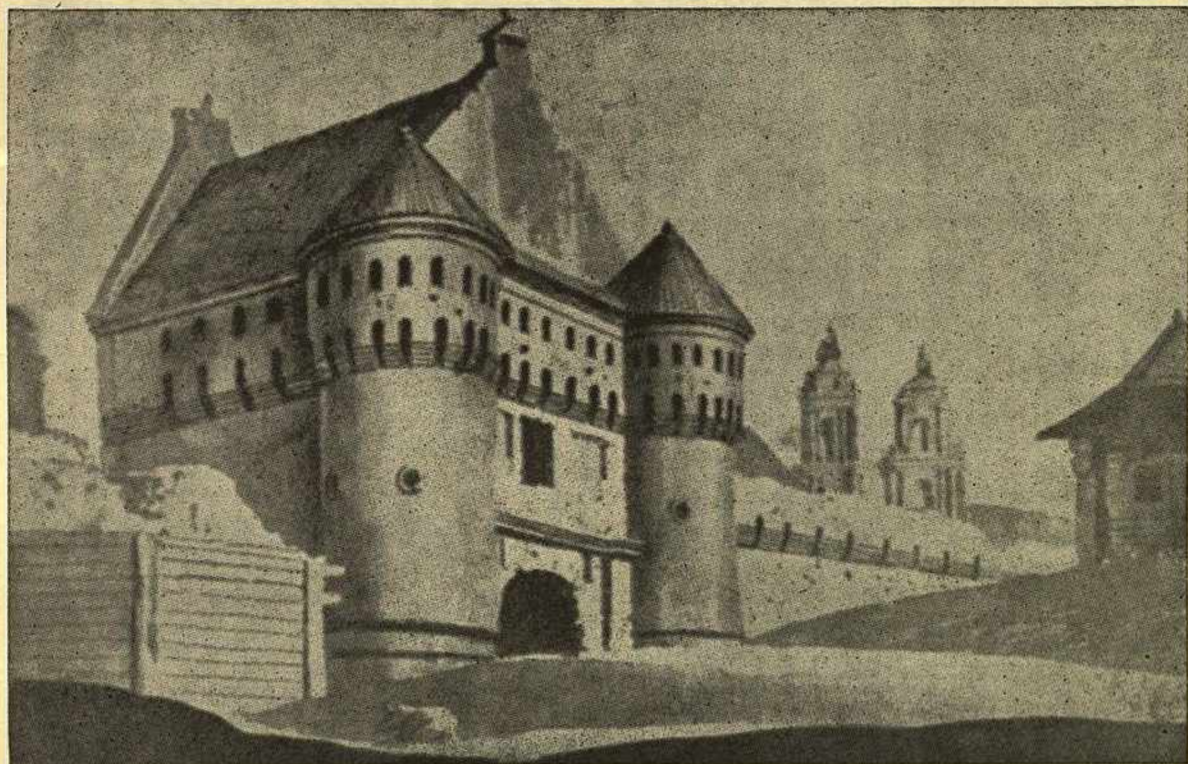
O štai du paskutiniai Poškos vertimo posmai:

Tu, šviesus keliautojau, jei toj vietoj būsi
Ir prieš tą bažnyčią kada atsistosi,
Per išmintį sakysi: Lietuvai nėr gėdos
Savo ženklą statyti prie grekų pelėdos.

Nušlovys tikrai tą mokyti vyrai,
Kas ant pietų pražuvo, ta ant šiaurės yra,
Ryms, Efezs, Praksitelis, Rafols ir Bernini
Teisiai sakys, jog Vilniuj stebuklai amžini.

— Ir tikrai, argi mūsų katedra savo grožiu neprilygsta graikų ar romėnų garsiųjų maldyklų! O statė juk ją ne kokie įgudę pietų kraštų meistrai, o mūsų žmogus Laurynas Stuoka Gucevičius. Girdėjau netgi, kad jis kilęs iš paprastų baudžiauninkų.

— Pasidairykime ir plačiau. Štai ten, kur iš stogų jūros kaip didžiulė stora velykinė žvakė stiebiasi Šv. Jono varpinė, yra Lietuvos smegenys — universitetas. Lukterk, greit ir tu galėsi ten semtis mokslo. Va, ten toliau į kairę Šv. Kazimiero bažnyčia ant savo galingo kupolo išdidžiai kelia Lietuvos kunigaikščių karūną. Dar kairiau, mūsų šventenybė — Aušros Vartai. Neišdrįso jų išgriauti rusas, ir jie tebesaugo mūsų šalį. O kiek gražių vartų buvo aukštame mūre, kuris supo visą miestą. Iš Smuglevičiaus piešinio matome, kaip įspūdingai atrodė Subačiaus vartai. Visa tai išgriovė rusas, kai tik pavergė Lietuvą. Nenori jis nieko palikti, kas primintų mums laisvės ir garbės dienas. Žiūrėk dar kairiau. Ten balti ir tokie grakščiai lieknučiai misijonierių bažnyčios bokštai, įsirėmę baltan debesėlin, prilaiko jį, beplūduriuojantį mėlynėje ties Rasų kapinėmis. Meskim žvilgsnį artyn. Antai, kaip kraujo dėmė tarp žalių medžių, rau-

J. SMUGLEVIČIUS SUBAČIAUS VARTAI VILNIUJE

dona Šv. Onos bažnytėlė. Kaip įmantriai išraitytos šiaipjau neklusnios dailininko rankai plytos! Tai lyg puošnus medžio raižinys! Vilniečiai pasakoja, kad Napoleonas buvęs sužavėtas ja ir gailėjęsis, kad negalįs kaip dailaus žaisliuko nusinešti ant delno Paryžiun. Na, kaip tau visa tai patinka, Jurgi?

— Nepaprastai! Kai dar vaikštinėjau kaimiškomis Kražių ar Švėkšnos gatvelėmis, net ir sapnuote nesapnavau, kad tokio gražaus miesto esama!

— Matai, koks šaunas mūsų Vilnius!

3. ... *seną mokslų gyvenimą*

Nepriklausomybės netekus, kultūrinis darbas liko svarbiausia, dažnai bemaž vienintelė viešojo veikimo sritis. Tai tapo tiesiog patrijotine pareiga. Antai Vilniaus universiteto rektorius prof. J. Sniadeckis 1809. IX. 15 d. viešame universiteto posėdyje kalbėjo: "Tautos nykdamos ir žūdamos, paliktais išminties, švietimo ir talentų paminklais darosi nemirtingos. Žuvo Graikija nuo laimės įsiutintos ir plėšrios Romos smūgio, betgi dėl nepaprastų sąmojo, išminties ir talento vaisių nenustoja gyvavusi žmonių atminime kaip nuostabos dalykas ir kaip sekimo pavyzdys visiems amžiams ir tautoms." Tą pačią mintį turėjo ir universiteto studentas S. Daukantas, kai rašė: "Taigi, kad mokslas ir gudrybė giminės yra amžina ir visų didžiausia garbė, dėl ko gi lietuviai ir žemaičiai negal stengti, idant dasiektų tą laiptą šviesybės, ant kurio išsikėlė kitos giminės".

Lietuvos kultūrinio veikimo centras buvo Vilniaus universitetas. Jis buvo didysis Vakarų kultūros laidininkas ir stiprusis ryšys su Vakarais. Anot žinomojo Vilniaus universiteto istorijos tyrinėtojo L. Janowskio, „nebuvo Europoje minties ar srovės, kuri stipriau ar silpniau nebūtų atsiliepusi Vilniuje." Daug garsių profesorių puošė Vilniaus mokslo šventovę. Pačių lenkų istorikų teigimu, Vilnius savo kultūriniu lygmeniu tuo laiku viršijęs tiek Varšuvą, tiek net Krokuvą. Vilniaus universitetas pranešė visos Rusijos universitetus, ir jo garsas sklido. Rusų poetas Poležaevas (1826 m.) gretino Vilnių su Goettingenu ir Oksfordu. Universiteto žinioje buvo visos krašto mokyklos, iš kurių jaunimas plaukė Vilniun. Ilgainiui Vilniaus universiteto auklėtiniai užėmė vadovaujamas Lietuvos kultūrinio gyvenimo pozicijas.

Vilniaus universiteto kultūrinėje atmosferoje stiprėjo Lietuvos mokslas, išaugo Vilniaus laikraštija, brendo įvairios draugijos (pvz., gar-

sieji filomatai-filaretai); netgi švelnėjo pažiūros į visuomeninius santykius. Žinomasis Lietuvos teisės istorikas ir žymus ano meto švietimo veikėjas T. Čackis rašė: "Tėvai ėmė prisiklausyti tų mokslų, kurie buvo teikiami jų sūnums, pradėjo derinti savo nuomones su vaikų reikalavimais ir pagaliau ėmė gerbti tas knygas ir nuostatus, kuriems tik panieką buvo reiškę. Sumažėjo žiaurus ponų elgesys su valstiečiais. Viešoji nuomonė baudė pagarbos sumažinimu tą, kurio dar nedrįso paliesti teisė."

Galima sakyti, Vilniaus universitetas uždėjo ryškų antspaudą visam Lietuvos gyvenimui. Ne be reikalo vėlesnieji mūsų istorikai anuos laikus pavadino Vilniaus universiteto gadyne.

Didžiuojamasi savųjų universitetų senumu, nes tai ryškusis senos kultūros ženklas. Vilniaus universitetas taip pat nebuvo jaunas, nes nenutrūkstamai tęsė XVI amžiaus antroje pusėje įsteigtos Vilniaus akademijos tradicijas. Vilniaus akademija, tampriai suaugusi su visa Lietuva, drauge išgyveno šviesias ir tamsias jos likimo dienas ir darė Vilnių dar brangesnį Lietuvai. "Lietuwiu wysu džiawkes tu Motina Wylna", — gražiai pareikštas tas lietuvių jausmas Vilniui viename 1729 m. Vilniaus jėzuitų panegirike.

Beklausydamas paskaitų senuose Vilniaus universiteto rūmuose, kur kadaise dėstė žinomasis Lietuvos istorikas Albertas Vijukas Kojelavičius, kur poetikos mokė garsusis ir net naujuoju Horacijum vadintas Motiejus Sarbievijus, kur profesoriavo gretimosios Šv. Jono bažnyčios lietuvių pamokslininkas ir mūsų senosios raštijos pažiba Konstantinas Širvydas, — pagarbiai juto jaunasis Stanevičius, kad jis atvyko į "seną mokslų gyvenimą".

4. ... *nuo žemaičių beapsėstą.*

Atvykęs Vilniun, Stanevičius galėjo su pasitenkinimu pastebėti, kad čia gyveno nemaža žemaičių, kurių būta ir pasižymėjusių vietos visuomeniniame bei kultūriniame gyvenime. Rado jų ir universitete, pvz., univ. adjunktą ir bibliotekininką Kazimierą Kantrimą, žinomąjį Vilniaus visuomenininką, kuris rūpinosi lietuvių kalbos katedros steigimu universitete. Ne per seniai (1820 m.) buvo miręs matematikos profesorius žemaitis Zacharijas Nemčevskis, kuris buvo domėjęsis lietuvių kalba ir teikęs apie ją žinių geografui Konradui Malte-Brunui, išsispausdinusiam Nemčevskio pastabas savo knygoje "Tableau de la Pologne" (1807 m.). Žemaitis buvo taip pat ir populiarus Vilniaus gydytojas Juozas Šimkevičius, Vilniaus masonų ir jų savotiškosios atskalos "šubravcų" veikėjas. Nemaža žemaičių buvo ir kunigų tarpe. Seminarijoje dėstė Jonas Krizostomas Gintila; katedros mūrus savo fenomenaliu (kaip rašo šaltiniai) bosu skardeno žemaitiškų kantičkų leidėjas kun. Vincentas Valmikas, Šaukėnų valsčiaus Kryklių kaimo baudžiauninko sūnus, nors pats jis kildinos save iš senos kryžiuočių giminės ir įmantriai vadinosi Vincentu Martinijonu iš Valmusų, Valmikų arba Vilmikų.

Žemaitis V. Gadonas savo lenkiškai rašytoje žemaičių kunigaikštystės statistikoje (1839 m. išsp.) rašė: "Prieš išleidžiant įstatymus, uždarančius aukštesniąsias mokyklas valstiečiui, žemaičių kaimiečiai galėjo apskričių mokyklose ir gimnazijose, o taip pat ir universitete gauti naudingų žinių: ir matėme iš žemaičių liaudies išėjusią gausią Vilniaus ir Livonijos diecezijų kunigiją, puikius gydytojus ir įvairių mokyklų mokytojus, taip pat ir mokslo žmones, kurie net tapo universiteto garbe; ir taip matėme matematiką dėstantį kun. Norvaišą, Jonui Sniadeckiui padedantį Zachariją Nemčevskį, girdėjome kun. kanauninką Skidelį ir dabartinį Vilniaus vysk. Andrių Klangevičių, garbingai dėsčiusius teologijos kursus; stebėjomės artistišku Smuglevičiaus teptuku, garbinome Hanuševičių".

Nemaža žemaičių buvo ir studentų tarpe. Antai 1822/23 mokslo metais (taigi pirmaisiais Stanevičiaus metais Vilniuje) studentų sąraše sužymėti 826 asmenys, jų tarpe 58 atvykę iš Žemaičių. Prie pastarųjų dar reiktų pridėti bent 20 studentų klierikų, kurie, kaip sąraše nurodoma, elementarinį mokslą buvo išėję Žemaičiuose. Taigi nemažiau kaip 78 studentai, arba 9% viso akademinio jaunimo susirinko Vilniun iš Žemaičių. Buvo žemaičių ir Vilniaus gimnazijoje, kaip rodo Plioteriukų pavyzdys.

Sutikdamas daug žemaičių Vilniuje, Stanevičius ir galėjo su tam tikru pasididžiavimu rašyti apie Vilnių kaip "žemaičių beapsėstą".

5. ... *ir jų tikrą sutarimą*

"Vienybėje Lietuvininkų" 1892 m. Nr. 37 Žaltys (tai aušrininko M. Davainio Silvestraičio slapyvardis) rašė: "Girdėjau pasakojančius, kad Daukanto laike tarpe Vilniaus universiteto studentų pirm 1831 m. buvo lietuviškoji draugystė. Rašė jie lietuviškai noveles, eiles, darė susirinkimus." Deja, tikrų žinių apie tokios vilniškių studentų draugijos buvimą neturime. Nėra likusių nei įstatų, nei susirinkimų protokolų, nei net užsiminimų apie ją jos eventualių narių ar bent amžininkų raštuose ir korespondencijoje. Bent ligi šiol mūsų raštijos istorikai to nežino. Nebent tiek, kad vienas anų laikų atsiminimų autorius rašė, jog atskirų provincijų studentai jautę tam tikrą skirtingumą; pvz., žemaičiai gyvenę ir noriai rinkęsi skyrium (plg. M. Biržiška, Iš mūsų kult. ir liter. ist. I, 1931, p. 217).

Vis dėlto, labai galimas dalykas, kad toji Davainio Silvestraičio žinutė nebus visai be pagrindo buvus. Štai kaip svarsto šitą klausimą prof. V. Biržiška: "1822 metais prasidėjo naujoji lietuvių knygos era, davusi jai plėstis visai nauja kryptimi. Kad ir stingame tuo klausimu dokumentinių įrodymų, vis dėlto, iš išorinių ryšių, palikomų tarp įvairių vėlesnių lietuvių rašytojų, įsigilinus į vėliau pasirodžiusių knygų turinį, turime konstatuoti, kad apie tuos metus Vilniuje Vilniaus universiteto lietuvių klausytojų ir jiems artimų žmonių tarpe susidarė tam tikra literatūrinė grupė, kuri įtakoje bendrai tuo laiku Vilniaus universitete vyravusios dvasios pasiryžo eiti į liaudį su knyga, ir tai ne tik tokia, kokios

pati liaudis reikalavo, bet ir tokia, kokia buvo reikalinga tai liaudžiai šviesti ir kultūrinti, ir kurios ji visai dar nežinojo. Pasiryžta aprūpinti lietuviškais vadovėliais tiek parapinės, tiek aukštesnės mokyklos, o be to, duoti lietuvių tautai tokias knygas, kokias turi kitos tautos. O tai buvo svietiškos knygos. Bet nepamiršta ir tikybinių" (Lietuvių knygos augimo etapai, 1930 p. 23—24).

Bibliografiniai ir kiti duomenys traukia tyrinėtojo dėmesį ypač į 1822—1824 metus. 1822 m. data atžymėta Daukanto "Darbų senovės lietuvių ir žemaičių" pratarmė. Jau minėtasis K. Kantrimas 1822 m. savo rašte Vilniaus mokslo apygardos globėjui plačiai įrodinėjo reikalą steigti Vilniaus universitete lietuvių kalbos katedrą, siūlydamas lektoriumi žemaičių kalbininką Leoną Uvainį. Tais pačiais 1822 m. jau turėjo būti rengiama neviena lietuviška knygutė, kurių 1823 m. jau daugokai pasirodė, ypač jei lyginsime su ankstybesniais metais. Štai S. Stanevičius tais metais išsp. Daukšos postilės ištraukas, Lhomondo šv. istoriją ir knygelę apie valgio darymą iš kerpių. Stanevičiaus draugas Kajetonas Nezabitauskis (Zabitis) 1823 m. išleido savo brolio kun. Kiprijono vardu knygelę apie bites su prancūziška prakalba, skirta kancleriui grafui Rumiancevui ir keliančia pastarojo nuopelnus lietuvių kalbai: "Šis darbelis turi reikšti mano giliausią Jums pagarbą ir be galo didelį dėkingumą; yra tat išreiškimas jausmų visų Žemaičių gyventojų už Jūsų maloningą rūpinimąsi gelbėjimu nuo prapulties ir platinimą šitos senoviškos kalbos". Rumiancevo pavestas, Nezabitauskis 1823 m. Vilniuje pradėjo rašyti lietuvių kalbos žodyną (zaczęty w Wilnie w r. 1823cim z polecenia kanclerza Panstwa Hr. Romanzoff). Laiške (1842 m.) lenkų literatūros istorikui M. Wiszniewskiui Nezabitauskis rašė, kad 1823/24m. važinėjęs po Žemaičius ir Lietuvą tarmių tyrinėti. Gal tai buvo tam tikras 1822 m. Kantrimo rašto kuratoriui dėl lietuvių kalbos katedros steigimo atgarsis, nes Nezabitauskis sakosi važinėjęs universiteto lėšomis. Pranešdamas ir platesnei visuomenei apie Žemaičių krašto įdomybes, Nezabitauskis 1823 m. laikraštyje "Dziennik Wilenski" aprašė Poškos Baublio senienų rinkinius. Ten pat išspausdino savo straipsnį apie Žemaičių milžinkapius prof. Jonas Loboika, drauge su Nezabitauskiu važinėjęs po Žemaičius ir aplankęs Pošką. Loboika domėjosi lituanistika ir, kaip rašė 1824 m. Rumiancovui, ragino Stanevičių su Nezabitauskiu rinkti lietuviškas dainas ir naujuosius žemaičių eilėraščius.

1823 m. buvo išsp. populiarios Jono Chodzkos didaktinės apysakaitės vertimas: "Jonas iš Svisločės, kromininkas vendravojęs". Nors vertėju pasirašo Šeduvos klebonas Juozas Rūpeika, bet kad jis būtų pats vertęs, tenka labai abejoti, ypač prisimenant, kaip neigiamai kun. T. Dobševičius ir pats Valančius charakterizavo Rūpeikos išsilavinimą. Greičiausiai knygelė tebus išėjusi jo lėšomis ("kaštu ir storone"), o ją bus išvertęs kuris nors vilniškis studentas, juoba kad ta knygelė buvo universiteto rekomenduojama parapinėms mokykloms, o studentai filomatai dar 1821 m. buvo nutarę nupirkti 100 tos lenkiškos knygelės egzempliorių ir padalyti žmonėms. Galimas dalykas, kad "Joną iš Svisločės" bus vertęs S. Stanevičius (jis, rodos, buvo Rūpeikos giminaitis, kurio motina buvo Stanevičiūtė), o vertėju pažymėjęs lėšas davusį Rūpeiką, panašiai kaip jo draugas Kaj. Nezabitauskis knygelę apie bites priskyrė savo broliui kunigui, norėdamas atsidėkoti, kaip rašė minėtame laiške Wiszniewskiui, už materialinę paramą studentaujant.

1823 m. dar buvo išsp. šios religinės knygelės: kun. Kazimiero Vizgirdos "Biblija dėl vaikų" (labai gražia kalba), kun. V. Valmiko "Žemaitiškos kantičkos" ir Svėdasų klebono M. Smolskio "Uvogos apie išganymą dūšios"; pastaroji knygelė vargu ar turėjo artimesnių ryšių su minimuoju lietuvių raštijos sąjūdžiu.

1824 m. Daukantas išvertė Fedro pasakas (išsp. tik 1846 m.), Stanevičius parašė politinę pasakėčią "Arklį ir mešką" (išsp. 1829 m. drauge su kitomis pasakėčiomis), kun. Jurgis Tolovinskis katekizmą (nebuvo išsp.), kun. K. Vizgirda "Gyvatą Išganytojaus" (neišsp.), Kaj. Nezabitauskis išsp. pirmą iliustruotą lietuvių elementorių "Naują mokslą skaitymo dėl mažų vaikų Žemaičių ir Lietuvos, su 51 paveikslais". Elementoriaus 5 egzempliorius prof. Loboika nusiuntė Rumiancevui. Per 10 mėnesių buvę išpirkta 3000 egz. Nezabitauskis už jį gavęs iš valdžios pagyrimą ir brangų žiedą dovanų. Ketino jis dar rašyti knygelę apie sodus ("Broliai žemaičiai, prižadu su padėjimu Viešpaties Dievo parašyti apie daržus vaisinius (arba sodnus)", cit. iš elementoriaus), bet, matyti, nebeparašė. Prie elementoriaus pridėjo lietuvių bibliografijėlę, kurią tais pat metais papildęs išspausdino "Dziennik Wilenski" laikraštyje. Savo bibliografijėlėje Nezabitauskis pranešė, kad kun. Valmikas (Vilmikas) ketinąs išsp. kun. Drazdausko (t. y. Strazdo) ir kun. Rapolo Aleknavičiaus dainas. Dėl Strazdo dainų išleidimo kun. Valmikas ilgai kirtosi su Vilniaus cenzūros komitetu, kol pagaliau buvo, šalia kitų priežasčių, dar ir dėl to išvarytas iš Vilniaus. Nepavyko jam išspausdinti ir arčiau mums nežinomo kun. A. Butkevičiaus lietuvių kalbos gramatikos, kurią minėjo savo bibliografijoje Nezabitauskis, kaip dar tebebuvusią "rankos rašte".

Matome, kad 1823 ir 1824 metai mūsų raštijoje buvo itin gyvi. 1825 m. nebepasirodė Vilniuje nė vienos naujos lietuviškos knygos. Tai labai ryškiai krinta į akis. Prof. V. Biržiška iš to norėtų daryti išvadą, "kad anas ratelis organizuotai veikė tik 1822—1823, o gal ir 1824 m.". Kurios gi buvo priežastys, kad toji draugija, jei tokia tikrai buvo, sustabdė ar bent pristabdė savo veikimą? Gal iš dalies dėl to, kad energingasis Kaj. Nezabitauskis, baigęs mokslus, 1825 m. išsikėlė į tolimą Varšuvą. O greičiausia pabijota rusų valdžios, kuri persekiojo studentų draugijas ir kaip tik 1824 m. rudenį paskelbė griežtą sprendimą filomatų-filaretų byloje, visą eilę tos draugijos narių (jų tarpe A. Mickevičių) nubaus-

dama ištrėmimu iš tėvynės. Ir štai Stanevičius vos po kelių metų pertraukos išleidžia kelias naujas knygeles (1829 m.).

Veikliausi minimo būrelio nariai buvo S. Stanevičius ir Kaj. Nezabitauskis. Rašė jau ir už juos vyresnis Daukantas, nors tik vėliau ėmė spausdinti savo gausias knygeles. Reikia skirti tam rateliui 1823 m. iš Kražių Vilniun atvažiavusį ir tuose pačiuose, kaip ir Stanevičius, Kurkauskienės namuose Užupio gatvėje apsigyvenusį Praną Zatorskį, vėliau pasireiškusį lenkiška poezija iš Lietuvos istorijos ir dainų vertimais. Plioteriukai, nors dar jauni, galėjo jau žinoti apie būrelio užsimojimus ir darbus. Turėjo priklausyti tam būreliui ir nenuorama kun. V. Valmikas, kuris kovojo su lenkiškuoju Vilniaus cenzūros komitetu dėl lietuviškų leidinių. Anot prof. V. Biržiškos, prie to būrelio turėjęs neabejotinai priklausyti ir Juozas Volodzka, "matyt, Valmiko įvestas į Vilniaus cenzūros komitetą, kad palengvintų praleidimą per cenzūrą lietuviškų knygų" (Lietuvių rašytojų kalendorius, 1946, p. 18). Iš ano laiko vilniškių studentų, kuriems nebuvo svetimi lituanistiniai dalykai, reikia dar suminėti Simano Stanevičiaus bendrapavardį (gal ir giminaitį?) Emeriką Stanevičių, filaretų draugijos narį, kuris 1819—1822 m. "Tygodnik Wilenski" laikraštyje išspausdino 15 lietuviškų dainų ir, anot jo biografo, yra palikęs lietuviškų raštų. Tame pačiame laikraštyje 1819—1820 m. porą dainų paskelbė ir stud. Leonas Rogalskis, kuris ir Lietuvos istorija domėjosi. Stingant biografinių duomenų apie mūsų rašytojus, negalima tiksliau ir to ratelio apibūdinti. Atrodo, kad tuo laiku Vilniuje bus gyvenę ir su anuo būreliu turėję artimesnių ryšių 1823 metais "Bibliją dėl vaikų" išspausdinęs kun. K. Vizgirda, vėlesnės gramatikos autorius kun. Kalikstas Kasakauskis ir kt.

Pagaliau, kaip ten dėl tos draugijos bebūtų, viena aišku, kad atmosfera jai buvo visai pribrendusi, juoba kad organizuotumo dvasia studentų tarpe buvo filomatų-filaretų smarkiai išugdyta. Tam tikrą paraginimą mūsų studentai galėjo rasti ir kun. K. Bohušo veikale (1808), kuris aukštai kėlė lietuvių kalbos grožį ir vertę, todėl buvo, nežiūrint savo gausių klaidų, lietuvių patrijotų labai branginamas. Bohušas ten tarp kitko kėlė pageidavimą, kad Vilniaus universitetas įsteigtų tam tikrą draugiją, kuri rūpintųsi rinkti žodžius, patarles, padavimus, leistų knygeles liaudžiai ir kunigams, skelbiantiems Kristaus mokslą lietuviškose srityse, ir tuo būdu išgelbėtų lietuvių kalbą nuo žuvimo. Juk tai ir buvo ano studentų ratelio veiklos programa, būtent: noras duoti liaudžiai įvairių naudingų knygelių, noras iškelti lietuvių kalbą ir išsaugoti ją nuo žuvimo. Antai, K. Nezabitauskis savo elementoriaus, kuriame tarp kitko buvo ir keliasdešimt lietuviškų patarlių įdėta, prakalboje rašo: "Žinau, jog nebūsiu liuosas nuog papeikimo, ir gal nevienas iš skaitytojų baus mane už ką norint; bet vienkartu tegul toks neužmirš bent tikro mano noro: užlaikymo nuo prapulties ir užmiršimo vardų ir pavardžių tame liežuvy teip daugel sutvėrimų, atsirandančių ant mūsų prigimtos žemės." Kas rūpėjo to ratelio nariams, dar ryškiau rodo šis "Jono iš Svisločės" vertėjo (tų žodžių nėra lenkiškame J. Chodzkos originale) noras, kad "kartais gal atsirastum tarp lietuvių ir žemaičių tokie meilininkai žmonystės, kurie dar keletą knygelių: vieną dėl maldos, antrą dėl giedojimo gražių dainų, trečią dėl trumpo pažinimo mūsų žemės istorijos ... idant lietuvių ir žemaičių prasčiokėlių vaikus istorijos lietuvių žemaičių trumpitėliai pamokytų", parengtų. Daukantas savo "Darbuose senovės lietuvių ir žemaičių" kaip tik ir vykdo aną pageidavimą: "... aš ne dėl mokytų vyrų ir galvočių, bet dėl tų motinų rašiau, kurios geb savo vaikams darbus jų bočių prabočių pasakoty".

Svarstant tos lietuvių literatūrinės draugijos buvimo klausimą, dar galima iškelti vieną įdomią smulkmeną, į kurią mano dėmesį atkreipė prof. V. Biržiška, būtent, kad po "Šlove žemaičių" padėta tiksli jos parašymo data, nors kitų savo eilėraščių nei Stanevičius nei kiti ano meto mūsų rašytojai taip nedatavo. Gal tai ir bus buvusi anos draugijėlės steigimo data? Kiekvienu atveju, "Šlovė žemaičių" yra tipingas programinis eilėraštis, iškeliąs patrijotinį mūsų literatų veikimo tikslą (ką amžiai pagadino, čėsas yra sutaisyti!) ir papunkčiui dėstąs pačią programą: susirūpinimą kalba, istorijos aukštinimą, tikėjimą šviesia ateitimi.

6. *Daugel metų sviets rokavo* ...

1878 m. būrelis lietuvių kalba besidominčių žmonių, kurių tarpe buvo tokie žinomi lituanistai, kaip profesoriai A. Bezzenbergeris ir G. Nesselmannas, paskelbė atsišaukimą, raginantį susirūpinti moksliniu lietuvių kalbos tyrinėjimu, nes "lietuvių kalba, viena iš svarbiausių kalbų mokslui, greitai eina pražūtin. Vienu metu pasiduodama vokiečių, lenkų, rusų ir latvių(!) kalbų įtakai, ji jau ilgai nepagyvens. Drauge su ja žus ir savotiškumas tautos, kuri ilgą laiką viešpatavo Rytų Europoje; žus taip pat ir papročiai, padavimai, mitai, žus ir jos poezija ...". Todėl esą svarbu bent mokslui išlaikyti tai, kas pagal natūralius gyvenimo raidos dėsnius turį išnykti. Tai ir buvo tais pat metais įsteigtos Lietuvių literarinės draugijos (Litauische Literarische Gesellschaft) tikslas.

Jei jau tokie lituanistikos autoritetai ir dargi pačiose "Aušros" išvakarėse buvo tvirtai įsitikinę, kad lietuvių tauta neišgelbstimai mirštanti, tai netenka ir stebėtis, kad XIX amž. pradžioje, kada lietuvių kalbos likimas buvo dar tamsesnis, "sviets rokavo, mūsų žemė kad pražuvo".

Atsiverskime, Stanevičiui ir kitiems ano meto mūsų rašytojams labai gerai žionmą Kristijono Milkės lietuvių kalbos žodyną (1800). Randame ten Jenischo, Heilsbergo ir garsiojo filosofo Kanto prakalbas, kuriose labai gražiai atsiliepiama apie lietuvių tautą ir jos kalbą, bet antra vertus, tie pagyrimai gaubiami, pasakytume, savotiškos nekrologinės nuotaikos. Tarytum jau sto-

vima prie mirštančiojo, labai vertinamo ir apgailimo, lovos. Kantas rašo, kad lietuvių kalbą reiktų išlaikyti jau ir dėl to, kad nuo jos priklausąs ir taurus lietuvių charakteris. Panašiai rašė ir Heilsbergas. Kalbininkas Jenischas dėstė tas pačias mintis, kaip keliasdešimt metų vėliau Lietuvių literarinės draugijos steigėjai. Anot Jenischo, kalba esanti meniškiausias ir spalvingiausias žmogaus dvasios paveikslas; su išmirštančia kalba nebegrąžinamai žūvąs tautos portretas; mokslo draugijų uždavinys turįs būti rūpintis tuo, kad nė viena tokių mirštančių kalbų neišnyktų, nepalikus surinktų rašto paminklų, padavimų, dainų ar bent pilno žodyno. Tokį pat raginimą kelia ir L. Rėzos filol. kritinių pastabų apie lietuvių Bibliją recenzentas (Goettingsche Gelehrte Anzeige, 1816), nes nebetoli esąs laikas, kada lietuvių kalba jau būsianti mirusiųjų tarpe. Tą savotišką gedulo nuotaiką (tiesa, jau kiek vėliau, 1830 m.) poetiškai išreiškė žinomas kalbininkas P. Bohlenas. Prisimindamas melancholiškas lietuvių dainas, jis pastebi, kad tame liūdesyje, su kuriuo lietuvaitė ima nuotakos vainiką ir gailisi jaunųjų dienelių, galima esą įžiūrėti tam tikro panašumo su pačios tautos, vis labiau artėjančios prie pražūties, likimu.

Net Bohušas, taip aukštinęs lietuvių kalbą ir tvirtinęs, kad ji turėjusi jau gilioje senovėje turtingą originalinę ir verstinę literatūrą, — ir jis manė, kad lietuvių kalba jau žūvanti. J. Lelevelis, būsimasis Vilniaus univ. profesorius, šiaip jau griežtai kritikavęs Bohušo veikalą, gyrė Bohušą už parodymą grožio kalbos, jau krypstančios visiškon pražūtin. Bohušo nekrologo rašytojas J. Kosakovskis nurodo, kad Bohušo veikalas esąs labai reikalingas, nes lietuvių kalba vis mažiau vartojama ir todėl dabar surinktos jos nuotrupos būsiančios taip pat minimos, kaip ir prūsų kalbos liekanos. T. Čackis savo laiške (1811 m.) Poškai rašė, kad lietuvių kalba priklausanti prie tokių kalbų, kurias dar užlaiko jau gestančios tautos. Poška savo eiliuotame laiške Čackiui gyrė jį, kad "turėdams malonę tėvišką, pradžios lietuvių kalbos prapuolusios ieškai".

Trumpai tariant, tada buvo labai paplitusi mintis, kurią galima būtų formuluoti Ad. Mickevičiaus "Konrado Valenrodo" prakalbos žodžiais: "Lietuva jau visa yra praeityje".

7. *Tarp žemaičių vis atgijo . . .*

Lenkų vienuolis K. Baginskis, apie 1780 metus keliavęs per Žemaičius, rašė, kad smulkusis vietos bajoras, vos savo bajoriškuoju kardu tesiskiriąs nuo paprasto valstiečio, labai mylįs savąją kalbą, "labai nemėgsta, kai kas jos nemoka", o lenkiškai šiaip taip pakrevezojąs tik gerokai degtinės išgėręs. Žemaičiuose taigi iš seno buvo susidaręs paprotys, kurį dar ir aušrininkas M. Davainis Silvestraitis savo vaikystės lenkiškuose atsiminimuose užrašė: "Kai norėta prabilti širdžiai, kalbėta lietuviškai; kai norėta užimponuoti, kalbėta lenkiškai."

Kad Žemaičių bajorija XVIII ir XIX amžių sąvartoje dar anaiptol nebuvo sulenkėjusi, paliudija ir Maurikis Karpis, vad. Ketverių metų seimo Žemaičių atstovas. Savo knygelėje apie seimelius (1791 m.) užsimindamas, kad vos dalis Žemaičių bajorijos temokanti skaityti ir rašyti, jis priduria: ". . . betgi ir iš tos žymi dalis tiktai gimtąja žemaičių kalba spausdintą raštą paviršutiniškai paskaito."

Ir štai tas natūralus konservatyvios Žemaičių bajorijos, atsilikusios nuo poniškos kultūros, prisirišimas prie savo gimtosios kalbos, apie kurį liudijo vienuolis Baginskis, XIX amžiaus pradžioje ėmė virsti jau sąmoninga ir skelbiama lietuvių kalbos meile. ". . . kas yra linksmesniai žmogui, jei ne kalba, kurią išmokęs nuo tėvų, motinų, namie augdamas, apreiškei paskui geidimą ar linkėjimą bendrui arba savo mėgiamajai? Kas yra meilingesnio žmogui vargdieniui, noris irose tėvonies savo ilsančiam (ilsantem), jei ne minavoti tas nelaimes, galžudes ir vargus praėjusius ta pačia kalba, kuria jų bočiai, anas kentėdamys, guodės", — rašė Daukantas. Kaj. Nezabitauskis savo istorijos rankraštyje sielojasi, kad yra tokių, kurie vos tik paminėjus kelis žemaitiškus žodžius ar nuraustą ar nusijuokią, o kiti jaučią pasibiaurėjimą, nors nė vienas protingas žmogus čia negalėsiąs rasti nieko juokingo ar biauraus. Stanevičius perspausdino prie Daukšos postilės ištraukų ir jo garsiąją prakalbą, karštai raginančią neniekinti lietuvių kalbos, nes gimtoji kalba esanti tautos tvirtybės ir doros pagrindas. Taigi patrijotiškojo Žemaičių kanauninko XVI amž. pabaigoje pareikštos mintys apie lietuvių kalbą tampa XIX amž. pradžioje vėl aktualios. "Prigimto liežuvio nemokėti gėda", — skelbė Poška.

Centrinė to lietuviškojo sąjūdžio figūra Žemaičiuose buvo Dionizas Poška, anot Stanevičiaus, "garsingas per visus Žemaičius ir garbingas kaipogi mokytas vyras". Jis ne tik siunčiojo lietuviškus eilėraščius kitiems bajorams ir pats tokius gaudavo, bet susirašinėjo ir su žymiais mokslo žmonėmis, pvz., su kai kuriais Vilniaus univ. profesoriais, ir juos informavo apie lietuvių kalbą ir kraštą. Savo mokytumu garsėjo ir Poškos bičiulis bei kaimynas Leonas Uvainis, "raštorius gradiškojo Raseinių pavieto sūdo"; jis netgi buvo siūlomas lietuvių kalbos lektorium Vilniaus universitetui. Prof. Loboika rašė Rumiancevui: jei jam būtų įdomus lietuvių kalbos palyginimas su suomių, Uvainis tai galėtų gerai padaryti.

Nemaža moralinio svorio tam lietuviškajam sąjūdžiui Žemaičių bajorų akyse teikė savo aukšta visuomenine padėtimi Žemaičių vyskupas kunigaikštis Juozas Arnulfas Giedraitis, pats rašinėjęs lietuviškai ir mielai gaudavęs iš kitų lietuviškos poezijos. A. Klementas, iš pradžių lenkiškai sveikinęs savo gerbiamąjį vyskupą, vėliau siuntinėjo lietuviškus savo eilėraščius, nes "kaip vyskupui Žemaičių, taip, prider mūsiškai atiduoti donį tikrą, bet ne jau lenkiškai". Panašiai ir kun. Antanas Savickis Giedraičiui siuntė savo eilėraščius "su pavinšavone vyskupo". Su Poška Giedraitis netgi lietuviškai korespondavęs, o tai

buvo labai nuostabus ir neįprastas aniems laikams dalykas.

Be minėtųjų, dar ir daugiau galima nurodyti žemaičių, kuriems rūpėjo lietuvių kalba, raštija ar krašto istorijos dalykai. Tai — "Birutės" dainos autorius Silvestras Valiūnas, Vladimiras ir Mykolas Gadonai, J. Kobeckis, komiškosios poemos "Šveisk, boba, ridiką" (jos tik antraštę žinome) autorius kun. J. Varkolevičius, kun. J. Mogėnas, kun. Kiprijonas Nezabitauskis, pirmasis emigrantas mūsų poezijoje Šimkevičius, populiarusis pamokslininkas ir botanikas bei poetas kun. Jurgis Ambraziejus Pabrėža, dar visa eilė jau pirma suminėtų studentų ir. t. t. Apie daugelį iš jų, deja, stingame žinių: apie vienus turime vieną kitą biografinę žinelę, kitų turime kokią poezijos nuotrupą, apie trečius težinome tiek, kad jie yra rašinėję lietuviškai. Neabejotinai buvo ir tokių ano meto mūsų rašytojų, apie kuriuos mes dabar nieko nežinome. Viena tik aišku, kad tada nemaža buvo susidomėjusių lietuvių kalbos dalyku. Vilniškiai studentai žinojo tai ir todėl nesijautė vieniši savo rūpesčiuose apie lietuvių kalbą. Antai Kaj. Nezabitauskis šiaip apibūdina aną gadynę: "Taipogi tame palaimintame dėl mokslo laike atsirand daugel garbingų vyrų visose šalyse žemaičių, trokštančių šelpti prigimtą liežuvį ir išliuosuoti aną iš to užmiršimo ir paniekinimo, kuriame lig šioliai buvo." Panašiai rašė ir Stanevičius, perspausdindamas gramatiką, kurią jis radęs "tame laike, kuriame daugumas žemaičių, vieni iš meilės kalbos tėviškės, kiti iš noro viską žinoti, mokosi, skaito ir rašo lietuviškai".

8. ... *prasidžiugo ir lietuvis.*

J. J. V. Lietuvio nuo Šventos upės krašto slapyvardžiu prisidengęs Stanevičiaus pasakėčių leidėjas knygelės prakalboje rašė: "Gale pasakų Sim. Stanevičios Žem. rasite taipogi aukštą dainą po antraša: Šlovė žemaičių, nuo to paties raštininko rankos, kurią ir man lietuviui skaitant, saldu rodės ir teisingai, kaip ten parašyta yr', prasidžiugau". Šiais žodžiais (ar tik ne paties Stanevičiaus!) bus norėta pabrėžti tautinio jausmo bendrumas tarp Žemaičių ir Lietuvos, kurių bendrą politinę nedalią Stanevičius priminė "Arklio ir meškos" pasakėčioje:

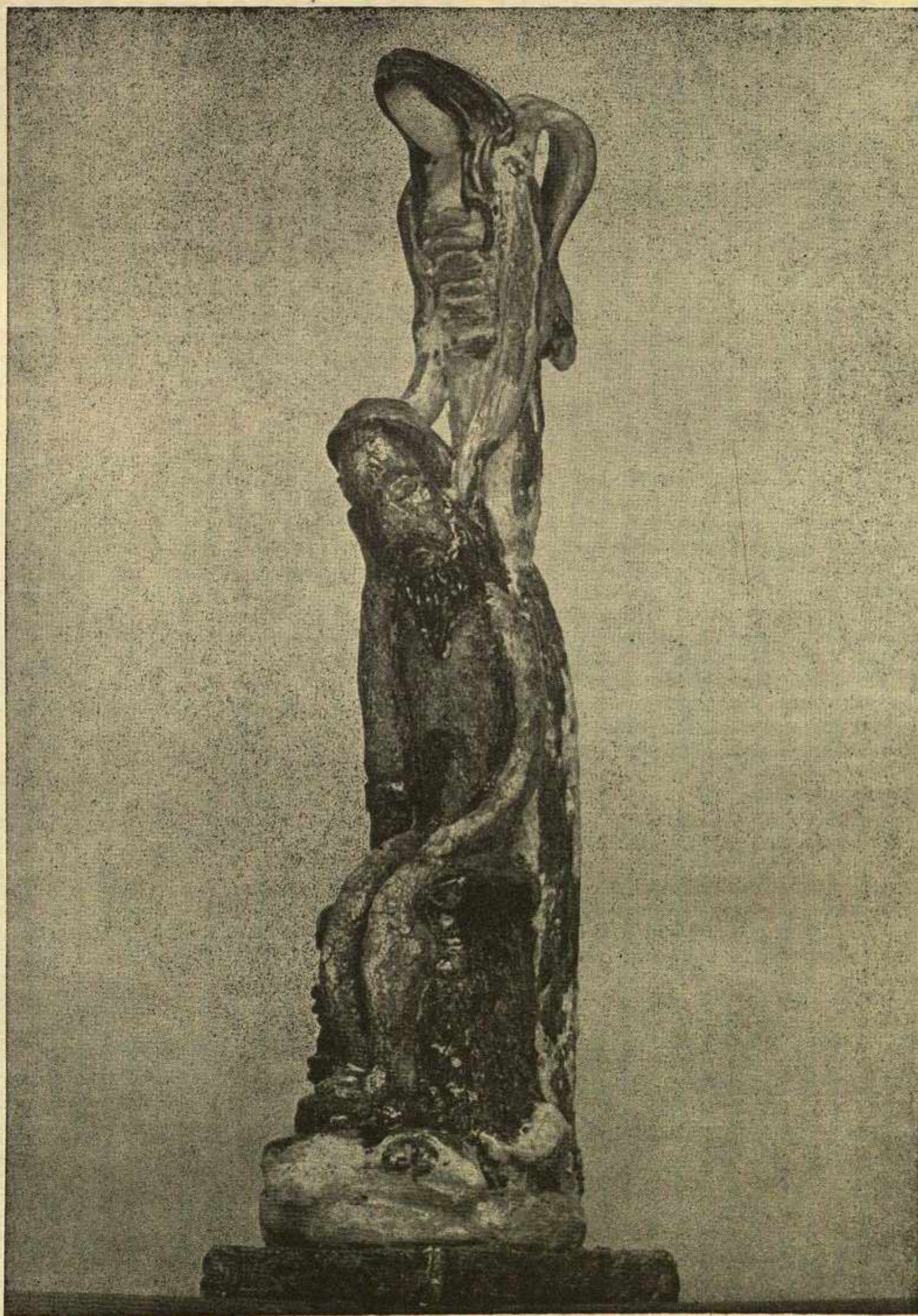
Tėvai mūsų nuo amžių sandoroj gyveno,
Drauge gimė ir augo, ir drauge paseno.
Štai ir dabar vienokia mus laimė sutiko:
Man lenciūgas ant kaklo, tau pančiai paliko.

Nesusipratimams išvengti, turime iš karto priminti, kad čia Žemaičių kraštas buvo suprantamas kaip tam tikras jau iš seno susidaręs administracinis Lietuvos vienetas, kurio ribos anaiptol nesutapo su žemaičių tarmės sritimi ir ją viršijo. Rytinė Žemaičių riba ėjo ten, "kur Nevėža pro Raudoną-Dvarą čystą vandenį savo ing Nemoną varo", taigi Nevėžio upe, ir nebetoli nuo Nevėžio sukosi į šiaurės vakarus, ties Kalviais siekdama Kuršą. Rusai, vesdami naujas administracines ribas, priskyrė prie Upytės apskrities Šeduvą, Smilgius ir kai kuriuos kitus seniau Žemaičiams priklausiusius miestelius. Žemaičių buvo trys apskritys, arba pavietai, kaip tada sakyta, būtent: Telšių, Šiaulių ir Raseinių. Žemaičių vyskupystė apėmė be tų 3 apskričių dar ir Upytės apskrities dalį iki Lėvens ir Mūšos, būtent: Šeduvos, Smilgių, Saločių, Linkuvos, Pašvitinio ir kt. parapijas (plg. V. Gadono "Statystyka Xięstwa žmudzkiego" 1839 ir kun. St. Čerskio "Opis žmudzkiej diecezyi" 1830).

Tas tradicinis žemaičių krašto skirtingumas ir buvo pagrindas Žemaičių ir Lietuvos sąvokų dvilypumui, kurį nesykį aptinkame ano meto rašytojuose. Antai Daukantas savo pirmąjį Lietuvos istorijos veikalą pavadina "Darbais senųjų lietuvių ir žemaičių"; Valiūnas "Birutės" dainoje mini Kęstutį, "kursai Žemaičius valdė ir Lietuvą"; Poška prašo Bohušo ir Lelevelio: "Meldžiu, drauskit lietuvius..., kurie save aukštesniai už žemaičius stato."

Kad ir anas dvilypumas anaiptol nereiškė tik tarminių skirtumų, vis dėlto visi svarbesnieji ano meto Žemaičių rašytojai buvo ir siauresne, tarmine prasme žemaičiai, pvz., Daukantas, Stanevičius, Poška, Valiūnas ir kt. Nežemaičiuose anuo metu tokio gyvo lietuviško sąjūdžio nematome. Tačiau ir ten buvo žmonių, kuriems rūpėjo lietuvių kalbos reikalas. Štai, pvz., ir didysis lietuvių kalbos aukštintojas kun. K. Bohušas, kurį taip gyrė savo eilėraštyje Poška, buvo ukmergietis, taigi iš to pat krašto, iš kur ir tikrasis ar tariamasis Stanevičius pasakėčių leidėjas. Rytų Lietuvoje tuo laiku garsėjo populiariausias mūsų senesniosios literatūros poetas Antanas Strazdas. Jis anaiptol nebuvo tik savotiškas vienišas reiškinys lietuvių raštijos gyvenime, o turėjo daugiau ar mažiau ryšių ir su bendruoju, Žemaičiuose stipriausiai besireiškiančiu lietuviškuoju sąjūdžiu; antai vienas neabejotinų to sąjūdžio dalyvių kun. V. Valmikas uoliai rūpinosi leisti jo dainas. Naujai rastoji medžiaga verčia netgi rimtai kelti klausimą, ar Strazdas nebus tik savo kilme buvęs Žemaitis.

Kad ir labai šykščiai teturime žinių, vis dėlto iš kai kurių likusių nuotrupų galime spręsti, kad ir Aukštaičiuose būta tada lietuvių poetų. St. Moravskis savo atsiminimuose mini Darsūniškio kleboną kun. Antaną Miedzogorskį (mirusį 1828 m.), kilusį, rodos, iš Ukmergės bajorų, kuris lotyniškai, lenkiškai ir lietuviškai rašinėjęs poeziją. Kai kurių kitų aukštaičių poetų, pvz., kun. Prano Savicko (a. 1778—1864) ir Ansgaro Rožėno (gim. apie 1790 m.), yra net išlikusių eilėraščių, nors ir kiek vėlesnės datos. Žodžiu tariant, galime sakyti, kad ne tik Žemaičiuose, bet ir "Lietuvoje" buvo anuo laiku žmonių, kurie džiaugėsi lietuvių kalbos atgijimu, panašiai kaip džiaugėsi išgirdęs lietuvių kalbą tremtinys filaretas K. Daškevičius, nors ir buvo kilęs net ne iš tikrosios Lietuvos, tik iš Lietuvos gudų krašto, iš tolimos Slanimo srities. 1824. II. 24 d. jis rašė iš Maskvos: "... kai išgirdau lietuviškai dainuojant, širdis sudrebėjo ir kvapo pritrūko krūtinėje... Nors lietuviškai nesuprantu, bet širdis nujaučia, pažįsta, kas yra sava."

J. BAKIS RŪPINTOJĖLIS

9. *Sveiks, Ringaude*

Drauge su lietuvių kalbos gaivinimo sąjūdžiu ėjo jau žymiai platesnę Lietuvos visuomenės dalį palietęs susidomėjimas gimtojo krašto istorija.

Tai visų pirma buvo bendrasis Europos kultūros gyvenimo reiškinys, nes istorijos mokslas tada visur augo. Lietuvos istorijos mokslui didelės reikšmės turėjo Vilniaus universitetas. Tiesa, jis labiau kreipė dėmesį į vad. realiuosius mokslus. Tai buvo suprantama reakcija prieš senosios akademijos laikus, kada anie mokslai buvo apleisti. Vis dėlto eilė žymių profesorių (J. Lelevelis, Ig. Danilavičius, J. Jaroševičius, Ig. Onacevičius) aukštai iškėlė Vilniaus universitete istorijos mokslą. Nuo tokio Danilavičiaus, anot prof. A. Janulaičio, ir prasidedąs mokslinis Lietuvos praeities tyrinėjimas. Iškeltinas ir prof. Ignas Onacevičius, labiausiai dėl savo didelės meilės Lietuvos isotrijai, kurią jis skiepijo gausiems klausytojams, jų tarpe ir Daukantui, vėliau nukaršinusiam jį patį Petrapilyje.

Ir taip didysis Vilniaus universiteto nuopelnas Lietuvos istoriografijai buvo tas, kad jis išauklėjo visą būrį vėliau pasireiškusių mūsų praeities tyrinėtojų. Nevienas dar tebestudentaudamas gavo arčiau susidurti su Lietuvos istorija. Antai Daukantas dar Vilniuje rašė savo "Darbus senųjų lietuvių ir žemaičių"; Kaj. Nezabitauskis 1823 m. per viešuosius egzaminus skaitė savo rašinį apie lietuvių mitologiją; stud. A. B. Hlebavičiui, 1821 m. išspausdinusiam knygelę apie Vytautą ir rengusiam Algirdo ir Kęstučio gyvenimo aprašymą, universitetas 1822 m. skyrė 100 rublių dovanų. Stanevičius, studijuodamas literatūrą, klausė ir istorijos paskaitų, kaip matyti iš studentų įrašų knygos.

Domėjimąsi Lietuvos praeitimi kėlė ne tik mokslinis, bet nemažiau ir literatūrinis veiksnys. Tuo metu Vilniuje dėl naujosios literatūrinės krypties kovojo jaunoji romantikų karta. Vienas iš pagrindinių romantinės pasaulėžiūros dalykų buvo poetiškas žavėjimasis senove, ypač gi savojo krašto praeitimi. Lietuvos senovė su neįžengiamais šventaisiais miškais, su vaidilučių saugoma šventąja ugnimi, su vaidilų giesmėmis apie didvyrių žygius, ypač gi tos karžygiškos kovos su geležimis apsikausčiusiais kryžiuočiais dėl tėvynės laisvės, — visa tai davė daug peno poetinei vaizduotei. Pamėgo Lietuvos istorijos motyvus savo poezijoje ir pats vilniškių romantikų vadas Adomas Mickevičius. Pažymėsime, kad ir artimas Stanevičiaus draugas Pranas Zatorskis pasireiškė, nors ir kiek vėliau, savo lenkiškąja poezija iš Lietuvos istorijos. Iš lietuvių poezijos plačiai išgarsėjo Silvestro Valiūno "Birutės" daina, apie kurią žinomasis lenkų romantikas K. Brodzinskis rašė L. Jucevičiui: "Jei jūsų poetas net nieko kito nebūtų parašęs, jau jis būtų vertas žymios vietos tarp XIX amžiaus literatūros garsenybių".

Svarbiausias betgi veiksnys, taip plačiai kėlęs Lietuvos istorijos pamėgimą, buvo visuomeninis ar, tiksliau sakant, patrijotinis. Netekusiam laisvės kraštui gražios ir didingos praeities minėjimas buvo moralinės paguodos šaltinis dabarties priespaudoje, tautinės ambicijos žadintojas ir šviesių ateities vilčių palaikytojas. Savosios istorijos tyrinėjimas buvo stačiai laikomas patrijotine pareiga. Atsirado todėl daug istorijos mėgėjų, kurie puolėsi tyrinėti Lietuvos praeitį ir apie ją rašinėti. "Mūsų gadynės žmonės, tarsi pritrūkusys kuo bedžiaugties, dideliai pamėgo senovės dalykuose", pastebėjo Valančius. Suprantama, kad šalia vertingų istorijos raštų dažnai būdavo labai menkų moksliškai, nes jų autoriams nekartą stigdavo atitinkamo išsilavinimo. Nestigo betgi patrijotinio entuziazmo. Pagauti patrijotinio noro išaukštinti savo tautą, tie istorikai sąmoningai gražindavo praeitį, stengdavosi nematyti jos tamsumų, netgi kartais nepabijodavo (pvz., T. Narbutas) ir sufalsifikuoti istoriją.

Kas svarbiausiai rūpėjo tiems patrijotiškiesiems istorijos mėgėjams, gražiai parodo šie Daukanto žodžiai: "Kas tikėtų, jog lietuvis žemaitis, šiandie išjuoktas ir nuo visų paneigtas, pirm 500 metų būtų buvęs taip garbingas vyras, jei raštai to nedarodytų!" Taigi ir norėta savo raštais parodyti, kokia didingai puiki yra mūsų istorija. Senovės kunigaikščiai, kaip ryškieji senosios Lietuvos galybės reprezentantai, buvo išaukštinti didvyrių didvyriais. "Myliu Gediminą, Algirdą ir Vytautą, nes jie sudaro Lietuvos didybę ir garbę", rašė prof. Onacevičius. Jo studentas A. Hlebavičius savo monografijėlėje Vytautą nuolat vadina mūsų didvyriu, kukliai prisipažindamas, kad nesugebąs "atvaizduoti tokio didelio didvyrio žygių, kurie verti geriausios plunksnos". Ten pat jis su pasididžiavimu rašo, kad "Lietuva, kadaise viešpataujant Lietuvos didvyriams Gediminui, Algirdui, Kęstučiui, Vytautui ir kitiems, Rusijai kniazius, totoriams chanus skyrė." A. Kotzebue savo populiariojoje tada Prūsų istorijoje rašė, kad Vytautas suteikęs savo tėvynei garbę ir būtų galėjęs varžytis su senovės didvyriais. Mūsų senuosius kunigaikščius taip pat labai aukštino ir XVI amžiaus kronikininkas M. Srikovskis, kurio veikalas buvo pagrindinis mūsų nagrinėjamo meto Lietuvos istorikų šaltinis. Anot jo, Vytautas savo garbe viršijęs romėnų, graikų, persų karžygius; jam viešpataujant, Lietuva žydėjusi laime ir garbe; jis pats buvęs riterio garbės pavyzdys. Kęstutis tai "nesugriaunamas Lietuvos mūras ir stiprus bokštas prieš vokiečių puolimus, Lietuvos ir Žemaičių Achilas, Hektoras, Ajaksas, Odisėjas ir Heraklis". Kitoje vėl vietoje Strikovskis, prisimindamas seniau buvusias plačias Lietuvos sienas iki Naugardo ir t. t., ragina atkeršyti priešams ir ištraukti iš tamsybės nemirtingą garbę tėvų, kurie Maskvą, kada norėjo, priversdavo jiems nusilenkti; ragina atsiminti narsius savo valdovus Mindaugą, Narimantą, Vytenį, Gediminą, Algirdą, — trupinusį savo ietį į Maskvos mūrus —, Kęstutį, — kuris mušė kryžiuočius, lenkus bei mozūrus —, Jogailą, Vytautą . . . Tiesiog pa-

miršti, kad tai dar XVI amžiuje rašyti žodžiai, ir mintimi nukyli į "Aušros" laikus. Tai ta pati senovės garbe didžiavimosi dvasia, kurią jaučiame ir Maironyje: "Čia Vytautas didis garsiai viešpatavo...", "Iš kur dar Algirdas didus net kanus baudė ir gudus..." ir t. t.

Panašiai ir Stanevičius, norėdamas iškelti Lietuvos senovės garsą, primena kunigaikščius, kurių garbė "linksmin' mumis nūnai". Įdomu tarp kitko pažymėti, kad Stanevičius neužsimena apie Vytautą, kuris visų buvo labiausiai keliamas. Stanevičiui maloniausias bus buvęs Kęstutis, "iš žemaičių kuo stipriausia."

10. *Šviesi saulė užtekėjo...*

A. Voldemaras, kritikuodamas A. Aleknos Lietuvos istorijos vadovėlį, rašė: "Aš taipgi negalėčiau sutikti su autoriumi ir su kitais rašytojais, kad J. A. Giedraitis, Poška, Strazdas ir t. t. reiškia mūsų atgijimo aušrą. Jie dar visi priguli saulėlydžiui, o ne aušrai. Tai dar paskutiniai spinduliai senosios Lietuvos, iš kurių dargi net negalima matyti, ar bus apskritai naujoji Lietuva." Betgi tas teigimas nėra tikslus. Tiesa, sunku būtų buvę tada atspėti, kokia bus naujoji Lietuva, betgi dabar, žiūrint iš daugiau kaip šimto metų perspektyvos, yra visai aišku, kad tai jau buvo pradžia naujos gadynės, priklausiusios nebe saulėlydžiui, o pirmutiniams naujosios Lietuvos spinduliams. Senojoje Lietuvoje dėl gerai žinomų istorinių aplinkybių lietuvybės sąvoka buvo įgavusi valstybinę, o ne etninę prasmę; lietuvio ir Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės gyventojo piliečio sąvokos buvo tapusios lygiareikšmės. Lietuviškasis bajorijos patrijotizmas senojoje Lietuvoje reiškėsi stipriomis pastangomis išlaikyti valstybinį Lietuvos savarankiškumą, kurį vis labiau silpnino unijų saitai. Mūsų bajorai kartais net grasino lenkams išmėtysią juos pro langus iš Lietuvos (Jonušas Radvila), bet toli gražu nerodė to priešinimosi svetimai lenkų kalbia ir kultūrai, kuri vis labiau brovėsi Lietuvon. Daukšos balsas tai tik retas anam laikui lietuviškumo blykstelėjimas, neįstengęs sulaikyti bajorijos lenkėjimo. Ilgainiui stiprėjančios unijinės dvasios įtakoje lietuvybės sąvoka daug kam beliko tik tam tikras stipresnis ar silpnesnis istorinės tradicijos prisiminimas, pvz., kad ir Ad. Mickevičiui, kuris šiaipjau ir politiškai, ir kultūriškai, ir savo kalba jautėsi lenkas.

Ir štai XIX amžiaus pradžioje mūsų rašytojai patrijotiškai jau aiškiai užakcentuoja lietuvių kalbą, tą ryškųjį tautinio skirtingumo ženklą. Karštai buvo skelbiama gimtosios kalbos meilė, stengtasi sukurti savą literatūrą ir parodyti, kad lietuvių kalba literatūrai neblogiau tinka, kaip kitos kultūrinės kalbos, kad ji yra daili, tobula, turtinga. Visa tai buvo juk nauja mūsų kultūros istorijos eigoje ir aiškiai rodė jau ir tautinio atgimimo, tegu dar ir pačius pirmuosius daigus, nes gražiu prancūzo R. Johannet pasakymu, nėra tautinio atgimimo, kuris nebūtų prasidėjęs kalbiniu renesansu. Būdinga, kad tuo metu ir kitos tautos ima labai kelti savo gimtąsias kalbas, kuone garbinti jas. Garsusis Herderis, kurio idėjų įtaka XVIII ir XIX amžių sąvartoje buvo labai reikšminga ne tik vokiečiams, rašė: "Argi turi kuri tauta, netgi nekultūringa, ką mielesnio už savo tėvų kalbą? Joje glūdi jos visas dvasinis tradicijų, istorijos, religijos ir gyvenimo dėsnių lobynas, visa jos širdis ir siela. Tokiai tautai jos kalbą atimti arba niekinti, reiškia atimti jos vienintelę nemirštamą nuosavybę, kuri nuo tėvų pereina vaikams." Kreipdamasis į vokiečius, Herderis karštai ragino juos gerbti ir mylėti savąją kalbą. "Vokieti, kalbėk vokiškai," (Rede deutsch, o du Deutscher!) — šaukė jis viename savo eilėraštyje. Dar ryškesnis gimtosios kalbos svarbos iškėlimas pastebimas tuo laiku svetimųjų pavergtose tautose (pvz., čekuose, lenkuose), nes su savosios kalbos išlaikymu čia siejosi ir pačios tautos gyvybės išlaikymas. Taigi ir lietuvių tautinis sąjūdis, pasireiškęs visų pirma gimtosios kalbos gaivinimu, nebuvo kokia išimtis ir gražiai derinosi į bendrąjį Europos dvasinio gyvenimo foną.

Įsižiūrėjęs į XIX amžių, galime pastebėti, kad lietuvių tautinis atgimimas vis stiprėdamas ėjo nepertraukiama gija nuo pat to amžiaus pradžios. Lemiamai jis pasireiškė, kai socialinis veiksnys jį stipriai parėmė. Ir štai "Aušra" buvo, galima sakyti, pirma tautinė deklaracija, padaryta jaunosios lietuvių šviesuomenės kartos, kilusios iš liaudies ir dėl to jau įstengusios galutinai nutraukti unijinės tradicijos ryšį, kuris ilgai prilaikė lietuvių tautinį atbudimą. Betgi aukštai keldami lietuvių kalbą, garbindami istoriją, gėrėdamiesi tautosaka, aušrininkai turėjo savo pirmatakų jau ir XIX amžiaus pradžioje. Ir todėl priešinga aukščiau cituotam A. Voldemaro teigimui yra prof. V. Biržiškos pažiūra į XIX amžiaus pradžią: "Ne "Aušros" laikais, bet anuomet prasidėjo lietuvių atgimimas, kuris kai kuriais atžvilgiais pasirodė per ankstyvas ir dėl to nedavė tokių rezultatų, kaip "Aušra". (Lietuvių knygų augimo etapai, p. 25).

Įsiskaitę į Stanevičiaus "Šlovę žemaičių", mes pajuntame bemaž tą pačią dvasią, kuri įkvėpė ir mūsų tautos atgimimo dainiaus Maironio poeziją: tas pats gimtosios kalbos iškėlimas, tas pats pasididžiavimas praeities garbe, tas pats kvietimas į tautinį darbą ("... ką amžiai pagadino, čėsas yra sutaisyti"), tas pats liūdnos dabarties konstatavimas ir pagaliau tas pats irracionalus tikėjimas šviesia tautos ateitimi. Maironis nakties apgaubtam Vilniui skelbė: "Žiūrėk, rytuose aušra jau teka, ... laikai juk mainos", o Stanevičius prieš kokią 80 metų tame pačiame Vilniuje piešė gražų ateities vaizdą, kaip "šviesi saulė užtekėjo..."

Tas "Šlovės žemaičių" tautinės nuotaikos mums artimumas buvo gražiai iškeltas Vilniaus universiteto rektoriaus prof. M. Biržiškos kalboje (1940. II. 8 d.), perimant universitetą: "Tačiau ir senieji idealai, kurie švietė pirmiesiems sveikų lietuviškųjų Vilniaus universiteto tradicijų skelbėjams, prieš 100 metų brangūs Vilniaus žemaičiams, tebūnie ir dabar jaunimo supran-

tami ir gyvendinami. Štai kaip juos 1823 m. rugpiūčio 3/15 d. išreiškė studentas Simanas Stanevičius savo "Žemaičių šlovėje", skambančioje mums šiandie stebėtina pranašystės giesme, ypač suprantama mūsų metu" — ir kalba buvo baigta ištisai pacitavus Stanevičiaus eilėraštį (cit. iš Naujosios Romuvos, 1940 Nr. 10 p. 200).

11. ... *išsiskaidė neprieteliai*

Neprietelius buvo pavergęs Lietuvą. Jo leteną ypač jaunimas juto ir svajojo, kad Lietuvai šviesi saulė užtekėtų, o jos neprieteliai išsiskaidytų. Antai stud. A. Čečotas, filomatas ir artimas A. Mickevičiaus draugas, 1823 m. savo eilėraštyje patrijotiškai ilgėjosi: "O tu, žeme nelaimingoji! Kur dabar tavo gynėjai? Kada gi tavo derlioji dirva išvys laisvės saulę?" Tuo gi tarpu susilaukta skaudžių persekiojimų iš caro, to "vaikų nugalėtojo" (zwycięzcy nad dziatwą), kaip jį dėl to vėliau sarkastiškai pavadino Mickevičius. Kaip tik 1823 m. brutalios bausmės ištiko Kauno, Kražių, Kėdainių, Panevėžio mokyklinį jaunimą. Ypač išgarsėjo tais pat metais iškilusi stud. filomatų-filaretų byla, jos dalyvio Mickevičiaus vėliau įamžinta "Vėlinių" trečioje dalyje. Mat, savo įtaringa šnipo uosle rusų valdžia juto, kad šita slapta studentų draugija, rūpindamosi savitarpiu lavinimusi ir saviaukla, drauge puoselėjo ir patrijotines viltis, taip nepageidaujamas virškinančio grobuonio ramiam saugumui. Antai filaretas Emerikas Stanevičius, vėlesnis 1831 m. sukilimo dalyvis, nurodinėjo, kad nereikia ribotis tik moksline veikla. "Tokia jau, matyti," — sakė jis toliau, — "yra laiko dvasia, kad viskas siekia laisvės. . . mūsų jungas yra perdaug šviežias, kad jo sunkumo nejaustume." Juto tą neprietelių jungą ir Simanas Stanevičius, kurio pasakėčioje Žemaičių meška guodėsi Lietuvos arkliui: "Man lenciūgas ant kaklo, tau pančiai paliko."

Bet dar ir daugiau neprietelių turėjo lietuvių tauta. Tai ne tik tie, kurie ją politiškai pavergė, bet taip pat ir tie, kurie niekino ar net spaudė jos gimtąją kalbą. Rūsčios žinios ateidavo ir iš Mažosios Lietuvos, kurios raštus dėl jų gražios lietuvių kalbos Stanevičius laikė pavyzdiniais. Nekartą ten pasigirsdavo pikti balsai, kad lietuvių kalbą reikia išnaikinti. Karštai užsistojo už lietuvių kalbą L. Rėza ir ypač Zigfridas Ostermejeris, kuris 1817 m. savo brošiūroje nurodinėjo, kad kalbos atėmimas esąs toks pat neteisingas, kaip ir kiekvienas vogimas; tai būtų didžiausio pasipiktinimo vertas despotizmas (die empoerendste Tyrannei und schreiendste Despotie).

Didžiojoje Lietuvoje tuo tarpu stiprėjo lenkinimo banga. Žymusis XVIII ir XIX amž. sąvartos lenkų veikėjas H. Kolątajus viename savo veikale (tiesa, išsp. jau vėliau po jo mirties) įrodinėjo, kad viena iš svarbiųjų žuvusios "Žečpospolitos" silpnumo priežasčių buvo jos kalbinis įvairumas, kliudęs išugdyti politiškai stiprų vienalytį tautinį kūną; slaviškas šnektas reikėję sulieti su lenkų kalba, o svetimas (t. y. lietuvių kalbą) išnaikinti (wytępic). Kad kiti taip ciniškai ir aiškiai tos minties nepareiškė, tai dar nesako, kad ji būtų jiems svetima buvusi. Ypač tiems lenkų patrijotams, kurių rankose buvo Lietuvos krašto švietimo reikalai (plg., S. Pigon, Księcia kuratora Adama Czartoryskiego troski o język i literaturą polską, 1931). Vilniaus universitetą ir mokyklas jie siekė padaryti tikrais lenkiškos dvasios židiniais. Ne be reikalo tas pats Kollątajus rašė Vilniaus universiteto rektoriui J. Sniadeckiui: "Jeigu Vilniuje šviesa nebūtų sužibusi, tai gal ir iš viso būtų užgesusi lenkams ir jų kalbai."

Švietimo vadovybės nedraugingumu lietuvių kalbai greičiausia ir reiktų paaiškinti, pvz., lietuvių kalbos katedros neįsteigimą, nors jos reikalavimas buvo 1822 m. visai rimtai pagrįstas. To nedraugingumo lietuvių kalbai pasireiškimų aptinkame ypač mokyklų vizitatorių raportuose, nors archyvinė medžiaga dar ir nedaugiausia teištirta. Štai vienas vizitatorius 1824 m. savo raporte universitetui, kurio žinioje buvo visos krašto mokyklos, praneša, kad radęs, jog Šipilių (?, w Sypelach) pradinėje mokykloje mokyta tik lietuviškai, įsakęs būtinai visus mokyti lenkiškai, o lietuviškai tik tuos, kurių tėvai patys to panorėtų. Ėjo lenkinimas, kaip to buvo norėjęs Kollątajus. Mokyklų vizitatorius J. Chodzka pyko, Kražių gimnazijoje 1821 m. (tada ją kaip tik baigė S. Stanevičius) radęs daug mokinių, per maža apsipratusių (oswojonych) su lenkų kalba. J. Kosakovskis, 1806 m. vizituodamas Žem. Kalvarijos mokyklą, skundėsi, kad "bemaž visi mokiniai ateina mokyklon, lenkų kalbos nemokėdami". Toje mokykloje buvo ir griebtasi drastiškų priemonių prieš lietuvių kalbą. Antai prof. kun. J. Mickevičius pagyrė kaip naudingą ir 1808 m. XII. 13 d. per savo vizitaciją patvirtino Kalvarijos mokykloje praktikuotą draudimą mokiniams net tarpusavyje bet kada kalbėtis žemaitiškai, kad greičiau išmoktų lenkiškai; specialūs cenzoriai sekdavo mokinius ir pranešdavo mokyklos vyresnybei apie kalbančius lietuviškai, kurie būdavo viešai sugėdinami. (Iš mokyklų kuratorijos raštų — Nr. 43 (1808) — Vilniaus valstybiniame archyve. Originalo ištrauka: W Xięźe obrad domowych znalazlszy pod dniem 4° Listopada w Roku 1806 pożyteczną ustawę na sessyi Zgromadzenia uchwaloną, služącą do latwieyszego i prędszego nauczenia się ięzyka polskiego, a zakazuiącą uczniom užywania ięzyka Žmuydzkiego w obcowaniu między sobą gdziekolwiek pod karą zawstydzenia publicznego w szkole každego, ktoryby od wyznaczonych censorow doniesiony i przekonany o niedopelnieniu tey ustawy zostal; jako požyteczno i opoznieniu postępku w naukach dzielnie zaradzaiącą potwierdzilem i dla zachowania powszechnego w tey szkole nadal w Xięźe zalecen umiescilem).

Didelis rūpestis ėmė lietuvybės mylėtojus, galvojant apie lietuvių kalbos, o drauge ir pačios tautos likimą. Savo veikale apie lietuvių kalbą kun. Bohušas priminė: "Ta yra tiesa, kad norint

tautą sunaikinti, reikia jai atimti kalbą." Tą pačią mintį, tik karštesniais žodžiais kėlė ir Daukantas: "Kalba atskir pačias gimines vienas nuo antrų: dėl to gi yra didžiausia privilėja (privilegija), kurios nė koksai kraugerys negal jam išplėšti, negut vienukartu tiktai su jo gyvybe."

Liūdna ir pikta buvo mūsų patrijotams, kad Lietuvoje dažnas šviesuolis ar šiaip bajoras niekino lietuvių kalbą ir jos gėdijos, kaip "mužikiškos". Poška guodėsi Čackiui, kad

... liežuviu prigimtu visi kalbėt gėdis,
Svečiopai jau žiaverno, kitaip pasirėdę,
O kiti didžiai juokias iš kalbos tėviškos
Ir nenori girdėti mūsų lietuviškos.

Bet norint apsaugoti lietuvybę, nepakako drauge su Valiūnu užsispirti — "Mes dėl balso pustburnių savo keliu bėkim ir, jog gimėm žemaičiais, neišsižadėkim", o reikėjo drauge su tuo pačiu Valiūnu "gelbėt žemaičių liežuvį per raštą". Reikėjo ugdyti kalbą, kurti literatūrą, stengtis sulyginti ją su kitomis kultūrinėmis kalbomis ir tuo būdu įveikti lietuvių kalbos priešus. Tai ir buvo didysis patrijotinis akstinas, įkvėpęs Stanevičiaus ir kitų jo plunksnos draugų literatūrinę veiklą. "Norėjau vėl mano raštu parodyti neprieteliams Lietuvos ir Žemaičių kalbos, jog kiekvienas noris gal rašyti lietuviškai, jei tur spėką, lygia dalia kaip ir kita išdailinta jau kalba", — rašė Daukantas "Darbų" pratarmėje. Neabejota, kad tada ir lietuvių kalbos nerietelai turės išsiskaidyti, "rankas ant akių uždėję".

12. *Šimtabalsis garsas lėkė*

"Šlovę žemaičių" Stanevičius pavadino aukšta daina. Pagal įprastinę poetikos vadovėlio terminologiją bus tai odė. Tas poezijos žanras buvo anuo metu labai populiarus, paties poezijos įstatymų leidėjo. Boileau kanonizuotas. XIX amž. pradžios lenkų poezija knibždėte knibždėjo odėmis, ir lenkų literatūros istorikai ne be pagrindo aną pamėgimą pavadino odomanija. Anot prof. J. Kallenbacho, odė buvo kiekvieno save gerbiančio, ypač gi pradedančio poeto svajonė. Antai ir mūsiškis Strazdas šalia savo populiariųjų lietuviškų liaudiškų dainelių sudėstė iškilmingą lenkišką odę Rygos miesto garbei. Dabar, tiesa, tų odžių daugumas jau visai pamirštos, ir nebent Ad. Mickevičiaus "Odė jaunystei" tebežavi skaitytoją.

Iš odės reikalauta svarbaus objekto: didvyrių pagerbimo, žavėjimosi ir stebėjimosi gamtos gaivalais (audra, jūra, saulė...), moralinių vertybių aukštinimo, o drauge iškilmingo, nekasdieniško stiliaus, pilno retoriškų sušukimų, kreipimosi formų, epitetų. Grandiozinių vaizdų sukaupimas, sąmoningai nenuoseklus minties šokinėjimas, net nutraukimai (beau desordre, kaip rašė Boileau) — visa tai turėjo rodyti autoriaus tikrą ar tariamą jaudinimąsi, apie didžius dalykus rašant. Vilniaus universiteto iškalbos profesorius P. N. Golanskis savo poetikos vadovėlyje, susilaukusiame 3 leidimu ir mažiausia per 30 metų vartotame visose Lietuvos mokyklose, apie odes šiaip rašė: "Jos turi reikšti didelius, staigius ir gaivalingus širdies jausmus; jose turi atsispindėti kažkokia nepaprasta jėga, panaši į greitą potvynio vandenį ar viesulingai išsiveržiančią ugnį. Aukštame laipsnyje turi pasirodyti nusistebėjimas, džiaugsmas, liūdesys, dėkingumas, pagarba. Odė negali būti labai ilga, nes negalima ilgai išlaikyti dvasinio įtempimo, ir pagaunąs entuziazmas po tam tikro laiko taip pat silpsta" (O wymowie i poezyi. 3. leid. 1808, p. 507).

Stanevičiaus "Šlovė žemaičių" gerai atitinka tuos pseudoklasinės odos reikalavimus. Jos objektas yra svarbus, o stilius retoriškai iškilmingas. Taip ir tinka pilnai patoso deklamacijai, kad uždegtų klausytojo jausmus, paveiktų jo dvasią. Daug čia retoriškų sušukimų, reikalavimų, raginimų, konstatavimų: "Mačiau Vilnių, šauną miestą", "Ką amžiai pagadino, čėsas yra sutaisyti", „Sveiks, Ringaude, mūsų tėve", "Garbę jūsų skelbdink, Dieve", "Štai žemaičių surinkime šlovė jūsų prisikėlė", "Veizdėk, sviete nusiminęs". Randame "Šlovėje žemaičių" pseudoklasinės odės mėgstamą abstraktinių sąvokų suasmeninimą ar sualegorinimą: "Šimtabalsis garsas lėkė, ilgus sparnus plasnodamas, nepaliaudams šaukė, rėkė..." Pagaliau ir epitetas "šimtabalsis" yra būdingas pseudoklasinei poezijai, kuri mėgo tokius sudurtinius epitetus, kaip auksasparnis, auksaskruostis ir t. t.

Vis dėlto, nors "Šlovės žemaičių" forma ir pseudoklasinė, galima jausti joje jau padvelkus romantinę dvasią. Sugretinkime ją su Mickevičiaus "Ode jaunystei", kuri, anot lenkų literatūros istoriko S. Dobrzyckio, savo forma galėtų būti tipingas pseudoklasinės odės pavyzdys. Tačiau jos dvasia, tasai jaunatviškas entuziazmas jau romantiškas. Argi būtų galėjęs blaivus racionalistas pseudoklasikas drauge su "Odės jaunystei" autoriumi entuziastingai šaukti: "Ten siek, kur žvilgis nepasiekia; laužk tai, ko protas nesulaužo"; tas, kuris pamaldžiai lenkėsi šalto proto visagalybei! Mickevičiaus odė — tai gaivalingas jausmo, širdies, vaizduotės ir apskritai iracionaliųjų žmogaus dvasios pradų triumfas prieš sušablonėjusį, egoizmo kiautan susitraukusį racionalizmą.

Toks jaunatviškas entuziazmas, tiesiog iracionalus tikėjimas tautos ateitimi, trykšta iš "Šlovės žemaičių". Juk blaivūs, realias aplinkybes šaltai apsvarstančio proto argumentai, paremti ir mokslo žmonių pesimistiškais pasisakymais apie lietuvių kalbos likimą, rodos, nesugriaunamai lėmė lietuvių tautai mirtį.

Dar sugretinkime "Šlovę žemaičių" su D. Poškos ode K. Bohušui ir J. Leleveliui pagerbti ("Pas kunigą Xawera Bohusza Lietuwi yr Jokima Leleweli mozura — rasztas ziemaytczia metuse 1810"), Abejur panašios patrijotinės mintys, panašus žavėjimasis praeities garbe ir gimtosios kalbos meilės kėlimas. Betgi ryškiai skiriasi nuotaika, visai kitoks patosas. Kaip ir visoje savo kūryboje, taip ir šioje odėje tipingasis mūsų pseudoklasikas Poška lieka daugiau re-

VINCAS JONIKAS

BRANGMENS

1. TOLSTANTI ŽEMĖ

Kontinentas, kaip įtemptas lankas,
Laivo strėlę į tolumas gena,
Nuo rytų plieno debesys slenka
Ir užgriūva kalnais okeaną.

Žeme motina! Tavo krūtinėj
Mano dienos palikusios vieši — — —
O, kaip liūdna! Gėla begalinė,
Kai širdis nuo tavęs atsiplėšia.

Miesto bokštai, kaip ištiestos rankos,
Laivui vėjo laimingo mosuoja,
O banga pasalūniškai slenka,
Kontinentas panyra tamsoje.

2. MIŠPARŲ BŪGNAI

Tartum griausmas, mišparuose būgnai,
Kalnui grimstant į marių gilumą.
Trykšta graudžios saulėlydžio ugnys,
Mama klūpo maldoje suglumus —
Tartum griausmas, mišparuose būgnai.

Mamos pirštais rožančius tik slenka,
Karolėlį atodūsis lydi:
— Dieve, dulkės juk esame menkos,
Karolėliai Tavespi nuslydę — — —
Mamos pirštais rožančius tik slenka.

Tartum griausmas, mišparuose būgnai,
Kalnui grimstant į marių gilumą.
Gęsta graudžios saulėlydžio ugnys,
Mama laukia sieloje ramumo —
Tartum griausmas, mišparuose būgnai.

3. GĖLIŲ BARSTYTOJOS

Skamba lūpos — šventas — šventas —
Byra žolės išpurentos
Po monstrancijos šventos.

Ak, barstytojos kaip gėlės,
Tyros saulės ašarėlės
Švento alkalnio šlaituos!

Skamba lūpos — šventas — šventas —
Žolės ir širdelės krenta
Po monstrancijos šventos.

4. BALANDŽIŲ SMUKLĖ

Randu aną bevardę, kuklią,
Kaip smulkmeną iš pasakos,
Žalioj gatvelėj seną smuklę
Birželio saulei patekant.

Kažin kada tenai viešėjau
Pavasario apmonytas,
Kažkam ten sąskaitą mokėjau
Pačia brangiausia moneta.

Einu saulėtekio stebukle
Vaikams balandžius lesinant.
Ir juos širdy, ir žalią smuklę,
Kaip suvenyrus, nešinas.

5. DRAUGIŠKI BERŽŲ LINKĖJIMAI

Mes įduodam slaptus įgaliojimus:
Tavo kelias tebūna netolimas —
Iš visur būsi žemėn šion mojamas,
Neišduoki mielos!

Ji gyvenimo žygiui pabudino,
Ji tikėt ir kovoti įgudino,
Ji laimėjimo džiaugsmui užgrūdino,
Neužmiršk jai skolos!

Mes paliekam liūdnai susirūpinę:
Tavo kelias bus sielvarto kupinas. —
Už gerovės sudilstantį trupinį
Neišduoki sielos!

---

fleksijos, protavimų žmogus, o ne entuziaztingas atgimstančios lietuvybės skelbėjas. Ir štai — senyvasis Poška tyliai džiaugiasi, kad atsiranda ir žymių lietuvybės draugų (Mūsų verksmo valandoj reta gera diena, o man ta yra linksmi, ta yr tiktai viena, kurioj girdžiu, jog yra dar žmonės teisingi, meilininkai tėvystės, o dar išmintingi), o jaunuolis Stanevičius džiūgaute džiūgauja dėl marinamosios lietuvių tautos gajumo. Poška svarsto ir įrodinėja ("... mokykit lietuvių pasaulį"; "Tarkit dėl ko gi kalbų svetimųjų ieško", nors "Mendogs, Vitolds, Jagiels Vladislava visados lietuvišku liežuvių bylavo"; "Sakykit te užlaiko meilę ir vienybę"), o Stanevičius su nesvyruojančiu įsitikinimu skelbia: "Lietuvos senos giminės pražuvime sveikos liko!" Poška kukliai viliasi ("Tuos mano žodžius kiekviens tegu laiko..."), o Stanevičius įspūdingai pranašauja Lietuvai saulę patekant.

Ir taip himno iškilmingumu suskambėjo Stanevičiaus "Šlovė žemaičių" kaip galinga tautos gyvatos giesmė.

PASAULIO DAILININKAS

JURGIS JANKUS

Vakarieniavom mažoj užeigoj tuoj už tilto, pasukus kiek į dešinę, ant paties upės kranto. Kita namo pusė buvo bombų sugriauta, bet ši, ant upės pasvirusi, pasiliko lyg tam, kad kur prisiglausti neturį žmonės galėtų užeiti, pasėdėti ir nebrangiai užvalgyti.

Visa užeiga buvo padaryta nedideliam kambary ir verandoj, kurios akmeninius stulpus plovė upės srovė, ir vakaro tylume buvo girdėti raminąs jos gurgėjimas ir teliuškenimas.

Valgėm trise pačiam verandos kamputy. Nebuvom nei draugai, nei labai gerai pažįstami, bet čia užeidavom kasdien vakarais ir netyčia pasidarėm pažįstami.

Man iš dešinės sėdėjo Gerhardas Hagenas, jau žilstelėjęs, su pakibusiais maišiukais paakiuose, ir pilku, neramiu žvilgsniu vyras. Sakėsi buvęs Aukštojoj Silezijoj banko tarnautojas, lenkų į vakarinę zoną ištremtas ir čia niekur negalįs gauti darbo, nes, esą, pagal amžių jam jau reikią mokėti didelį atlyginimą, o atlyginimo šiandien mokėti niekas nenorįs. Bet kas gali pasakyti jį buvus tuo, kuo dabar sakosi.

Tiesiai prieš mane sėdi Dovydas Kaganas, modernus dailininkas. Tik ką dabar menas, jeigu paveikslams pirkti niekas neturi pinigų! Bent Europoj. Jis svajoja patekti į Ameriką ir tenai daug padaryti, nes Amerikai turįs nupiešęs ypatingą paveikslą, tokį, kokio dar niekas pasaulyje nesąs matęs.

Ketvirtoji stalelio pusė visada tuščia, bet Dovydas, lieknais kairės rankos pirštai smakrą parėmęs, dažnai žiūri į tą tuščią vietą ir šypsos. Ypač jis mėgsta šypsotis, kai Hagenas kalba, dėsto savo filosofiją ir tvirtai sprendžia, kas gali pasauliui taiką ir ramybę atnešti.

Apie mane sakyti nėra ko, nes aš tik menkas žmogus nuo tolimo Nemuno, nieku dideliu nebuvęs ir neturįs pretensijų į didumą.

Bet šiaip mes sutarėm. Leidomės vienas kitam pasakotis ir neprievartavom vienas kitam minties. O labiausiai gal sutarėm dėl to, kad visi buvom geri klausytojai, panašūs į pavargusias muses, kurios rudenį aptupia langų kampus, sienas.

Tą vakarą, apie kurį noriu čia prabėgomis papasakoti, buvom kiek kitokie. Pirmiausia kitoks buvo Dovydas Kaganas. Jis atėjo kiek pasivėlinęs, bet linksmas, tuoj ištraukė iš portfelio butelį prancūziško konjako ir gerų amerikietiškų užkandžių.

— Mes šiandien turim pavalgyti ir išgerti. Aš jau įkėliau vieną koją į Ameriką.

— Išplauki? — abu su Hagenu sušukom.

— Kam tuoj važiuoti! Svarbu, kad koją turi įkėlęs. Sėdėjai kada ant kranto? Tu tikrai sėdėjai kada tenai kur prie savo Nemuno ar kurio ežero,—kreipėsi į mane.—Jeigu prie kranto yra laivas, tu įdedi koją, judini, ir visas laivas juda; stumdai, ir visas laivas stumdosi, o jeigu laivas nuo to apvirs, tu tik koją atgal ištrauksi. Kam plaukti?

— Dabar laivai dideli ir stiprūs — neskęsta, — atrėmė Hagenas, bet Dovydas Kaganas tik nusišypsojo.

— Skęsta. Ir dar kaip. Kur nereikia kad dar skęstų — neskęsta, bet kur reikia... Na, mes ne laivų skandinti einam, kai skęsta tautos ir valstybės. Užuomarštin eina... Mes tik nuskandinkim porą dulkių iš galo gerklės. Prosit.

Jis pripylė taureles gelsvo skaidraus skystimo ir, pakėlęs taurę, žiūrėjo pro ją į mus.

Hagenas ėmė ragauti, lūpomis pačepsėdamas, akis į viršų pakeldamas.

— Tikras, — pasakė. — Tas pats, kur buvo prieš karą. Iš kur dabar tokį ištraukei?

Dovydas Kaganas dar plačiau nusišypsojo.

— Pasaulyje yra daug gerų dalykų, o žmogus padarytas tam, kad galėtų juos pasiimti.

Jo taurelė plonoj, liesoj, mėlynomis gyslomis išmargintoj rankoj nežymiai virpėjo.

— Taigi..! — atsiduso Hagenas. —

Hagenas vėl prisipylė ir vėl išgėrė. Išgėriau ir aš.

Gėrimas buvo aštrus, degino gerklę ir burnoj paliko tokį kvapą, lyg būtum suvalgęs avietę, ant kurios prieš kelias dienas buvo laukinė blakė tupėjusi. Ar jis buvo geras, pasakyti negalėjau, nes prieš antrąjį pasaulinį karą buvau ir per neturtingas ir perdaug apsikrovęs darbu, kad būčiau turėjęs progos išragauti ir įprasti vertinti visus tada pasaulyje buvusius geruosius gėrimus, o Dovydas Kaganas tokių progų, tur būt, dar mažiau teturėjo, nes prieš karą tebebuvo vaikas, o paskum užaugo ir subrendo gete ir kacetuose, kur (pats pasakojo) prižiūrėtojui užsigeidus, turėdavo išgerti savo paties šlapumą. Bet dabar ir jis išgėrė, pažiūrėjo į lubas ir pasakė:

— Tikrai geras.

Bet kitoks ir negalėjęs būti. Jis šiandieną išsiuntęs į Ameriką paveikslą, padarytą tam tyčia Amerikai, ir jau gavęs dolerių.

— O Amerika geras kraštas, — vėl nusijuokė. — Ji už viską moka doleriais. Didelis geras kraštas.

— Prakeiktas kraštas! — nusikeikė Hagenas ir išgėrė.

Jis nelaukė raginamas, bet pylėsi ir gėrė.

Kai Kaganas atsikėlė pasakyti šeimininkui,

kad paskubintų atnešti kavos, jis dunksterėjo man alkūne į pašonę.

— Gerk, — prašnibždėjo. — Nedaug yra. Daugiau jis nestatys, nors ir milijoną būtų gavęs. O ko nedaug — reikia naikinti. Vistiek ko: gyvulių, degtinės, pinigų, žmonių. Maža lengvai virškinama. Pati gamta tą daro. Ji surenka visus likučius: kiekvieną pinigėlį, kiekvieną lašelį, kiekvieną žmogų, kiekvieną smulkią idėją ir viską sunaikina. Viską paverčia sunkiai bepamenama istorija. (Čia vėl išgėrė ir pirmą kartą pasiėmė užkąsti gabalėlį žuvies). Atsitinka, kad šoka naikinti ir didelius: išblaško, ištaršo, bet masė traukia masę, ir didieji vėl susirenka ir pasidaro vėl stiprūs ir dideli, o mažus iš karto sukramto, suvirškina, į kraują susiurbia, į smegenis, štai, kaip šitą alkoholį, ir atsigaivina, dar labiau pajudrėja. Didžiuma ir gamta — abu dideli mūsų žemės veiksniai. Abu turi gyventi, abu turi virškinti, — suprantat. Turi duoti kraujui jėgos, kaip mums štai ta žuvipalaikė, nors ir puikiai pagaminta. Ji juk ir teturi tiek vertės, kiek žmogų pašeria. Dar ir kaip delikatesas. Svarbiausia — kaip delikatesas. Valdovui reikia delikateso, daug delikatesų.

Jis kalbėjo ir kalbėjo, o kai sustodavo įsipilti konjako ar ką suvalgyti, tada kalbėjau aš ir gyniau mažuosius. Aš nenorėjau, kad žmogus žmogui būtų tik delikatesas. Mūsų kalba visą laiką sukosi apie žmogaus teisę nekentėti ir apie nepelnytos kančios prasmę, apie pasaulio neteisybes ir apie nelaimingą piktą amžių, kurį žmogus pasidarė paties savo vargui. Ant galo mudu abu, įsikarščiavę, ir kalbėdami jaudinomės ligi ašarų, tik Dovydas Kaganas buvo visiškai ramus, žiūrėjo į mus iš anapus stalo ir visą laiką taip santūriai, taip nekaltai ir vienodai šypsojosi, kad Hagenas nervingai pagavo butelį, išsivarvino paskutinius lašelius į taurelę ir tuščiu užsimojo:

— Duosiu! — iškošė pro sukąstus dantis. — Aš neleisiu visą laiką taip žiūrėti į mane ir šypsotis. Teroras!

— Nemušk! — pašokęs greitai sulaikiau ranką.

Hagenas labai nustebęs pažiūrėjo į mane ir pamėgino išsukti ranką, bet nepajėgė.

— Nuo kada tu su juo susidėjai prieš mane? O gal todėl, kad jis jau vieną koją į Ameriką įkėlė. Paleisk.

Bet aš nepaleidau.

— Aš ne su juo ir ne su tavim. Dabar aš tenoriu būti susidėjęs tik pats su savim, nes perdaug buvau apgaudinėtas. Aš ginu tik save. Kai tu jį užmuši, niekas nesakys, kad užmušei tu. Ir tu pats nesisakysi. Visi pirštus ištiesit į mane. Jeigu jis dar bus gyvas, ir jis sakys, kad aš mušiau. Tikrai neleisiu.

Su tais žodžiais kita ranka atėmiau butelį ir įmečiau į upę. Vanduo tekštelėjo ir nutilo. Hagenas valandėlę žiūrėjo į mane, paskum labai sunkiai atsiduso ir garsiai, taip kad visi galėtų girdėti, pasakė:

— O niekas tiek daug nekentėjo, kaip aš. Aš kentėjau, kai jūs dar neišmanėt, kas yra kančia, ir dabar dar tebekenčiu. Kas jūsų kentėjimai prieš mano kančią.

Ir jis vėl ėmė aiškinti, kiek iškentėjęs vien todėl, kad kitiems tenorėjęs laimę nešti. Čia ir aš nebesiginčijau. Nutilau, sėdėjau ranka pasirėmęs, kiek svaigstančia galva ir, turbūt, taip pat šypsojaus, kaip Dovydas Kaganas.

Gerą valandą klausėmės Hageno pasakojimų, kol Dovydas Kaganas, nugriebęs ilgesnę pertrauką, pasakė:

— Šiandien baigiau naują paveikslą ir dar niekam jo nerodžiau. Gal norėtumėt jį pamatyti? Būtumėt patys pirmieji.

— Pirmieji? — kilsterėjo galvą Hagenas. — Jeigu pirmieji, tai einam.

Jis ir nuo stalo pakilo pirmutinis, paskiau dailininkas, ir tik tada aš.

Nuo išgerto konjako ėmė tinginys, ir aš su malonumu dar valandėlę būčiau pasėdėjęs ir pasiklausęs tylaus upės gurgenimo, kuris buvo toks savas, lyg, rodos, stovėtum kur prie Nemuno ant garlaiviams priplaukti tiltelio ir lauktum "Kęstučio" ar "Balandos".

Bet juodu ėjo, tai dėl draugės pakilau ir aš. Mano tėvų ir protėvių tiek daug padaryta, o bendraamžių daroma tik dėl draugės, kodėl gi man nenueiti ir kodėl nepažiūrėti naujo paveikslo? Kodėl pažiūrėjus nepasakyti, kad padarytas labai gerai ir kad man labai labai patinka, nors iš anksto žinojau, kad nei jis bus man prie širdies, nei aš jo suprasiu, nes Dovydas Kaganas visada piešė baisiai sudarkytus vyrus ir moteris, linijų ir trikampių kirbynes, netvarkingai išmėtytus apdžiūvusius molinės tešlos gniutulus, visa tą vadindamas moderniosios teisybės laimėjimu, idėjų dvikova, naujo pasaulio atėjimu ir daugeliu kitų didelių vardų.

Butelis konjako trims vyrams nedaug, bet kai organizmas išsekęs, jis kerta kaip kuolu per galvą ir per kojas: galvoj buvo smagu, o žemė judėjo, kaip rimstančioj jūroj laivo denis: kyla, kyla aukštyn, rodos, dar kils ir dar, bet staiga sustoja ir švelniai be kritimo smunka žemyn, tik ir čia ne taip giliai, kaip papratęs laukti. O dangus buvo giedrus ir gatvės buvo sklidinos drungnos pavakarinės nuotaikos: aplink girdėjai nerūpestingą juoką ir smagius žodžius, moterys ėjo apsinuoginusios saulės įrusvintus pečius ir krūtines, su karščio žiburiukais akyse. Vyrai žengė tiesūs, atsisegę marškinių apikakles ir pasiraitoję rankoves. Negalėjai pasakyti, kad jie būtų nepakankamai privalgę ar turėtų kokių kitokių sunkumų.

Hagenas su Dovydu Kaganu ėjo truputį prasikišę į priekį. Dabar jis vėl įrodinėjo, kad didelė tauta gali būti išblaškyta, gali būti nuskriausta, gali būti padalinta, bet nėra tos jėgos, kuri galėtų ją sunaikinti, o mažos esančios tik trąša didžiosioms, tik priemonė stingstančiam kraujui prajudinti, sėklos grūdas naujoms porūšėms ir padermėms, glaudžiai besidėstančioms apie senąjį kamieną.

Kalbėdamas, su dideliu pasitenkinimu plojo Dovydui Kaganui per petį, tarpais grįžtelėdamas į mane ir viena akim taip išdaigingai mirktelėdamas, lyg jau ir patį Kaganą būtų pradėjęs virškinti.

Pasiekę senamiesčio centrą, siaurais laiptais ėmėm lipti į nejaukų, šimtamečių pelėsiais trenkiantį namą. Aš pasilikau visiškai paskui, nes šalia juodviejų siauruose laiptuose trečiam jau nebebuvo vietos.

Dailininko kambarys buvo pačioj pastogėj, siauras, labai ilgais, vienu langu ir palubėj iš abiejų pusių nusklembtais kampais — tikras grabas. Ant sienų kabojo keli didesni ir mažesni paveikslai, nutepti iš mėlynų, skaisčiai raudonų ir tamsiai violetinių trikampių, lyg tyčia padarytų, kad kažin kokiam nežinomam numirėliui šitam grabe būtų smagiau gulėti.

Vienam paveiksle tarp linijų raizginio kabojo pilkšvi ir gelsvi maišai ir daugybė be jokio ryšio išmėtytų geltonų, žalių ir raudonų akių. Kaganas aiškino, kad tai esanti kankinamųjų neapykanta, atnešianti pasauliui teisybę, bet man rodėsi, kad tai budelių teisybės nekenčianti dvasia, milijonais akių beieškanti vis naujų aukų, ir mudu valandėlę karštai ginčijomės. Aš kėliau meilę, o jis pajuokė ją.

— Meilę sugalvojo impotentai, — sakė jis, — kad turėtų kuo uždengti savo bekraštį silpnumą. Kai žmogus nebeturi kovos charakterio, jis pasidaro panašus į žaizdą, kurią musės burbia ir kiaušinius deda. Charakteriui stiprumo duoda ne meilė, bet neapykanta. Neapykanta yra stipriausias žmogaus jausmas, ir žmogus darosi stiprus, kai ima neapkęsti. Tada jis nueis ir per kalnus ir per vandenis. Ne, žmogau, jeigu nori laimėti, išmok neapkęsti. Išmokyk to ir kitus, kurie eina su tavim. Meilę palik savo priešams. Tegu jie tave myli, tegu meldžiasi už tave... Cha, cha... Neapykanta sunaikins viską, net ir pačią pikčiausią jėgą, kuri žmogų kankina. Meilė tetinka apvaisinti tik moterims, kurios žemei gimdo žmogų, o vyrą apvaisinti gali tik neapykanta. Kad ką tikrai padarytum, reikia ko nors tikrai nekęsti. Ar supranti, ką noriu pasakyti?

Aš supratau, bet nuo to supratimo burnoj darėsi toks skonis, nuo kurio norėjosi vemti. Dairiausi po sienas paklydusiu žvilgsniu ir taip norėjau pamatyti nors vieną bruožą, nors mažą spalvos dėmę, virpančią šiluma ir džiaugsmu.

Jis paprašė mus sėstis ant žemos, kiek sujauktos lovos, nes kitokio baldo atsisėsti visame kambary nebuvo.

— Atleiskite, kad ant lovos, — vienodai šypsodamasis atsiprašė, — bet nereikalingų daiktų kambary nemėgstu. Apskritai nekenčiu pasauly jokio balasto. Dirbu visada stovėdamas, miegu gulėdamas, o pavalgyti einu į restoraną.

Taip teisindamasis, nuėjo į kambario gilumą, uždegė stiprią lempą, kuri aštriu ruožu metė šviesą į suterštą, kažkada buvusią raudono purpuro uždangą, atsisukęs į mus valandėlę šypsojosi tokiu šypsniu, kuriam veltui ieškojau neseniai skelbtos neapykantos. Paskum paėmė uždangą už kampo ir palengva ėmė traukti į šalį.

Hagenas mirktelėjo man viena akim ir keliu stuktelėjo į šlaunį — atseit, pažiūrėsim. Nuo to man pasidarė liūdna, kad esame tokie nenuoširdūs, ir staiga nusipurčiau: dailininkas kietu truktelėjimu atmetė uždangą, ir prieš mus atsistojo paveikslas. Moteris. Gal tūkstantis moterų. Gal visas pasaulis. Aš nežinau kas, bet žiūrėjau ir vėl turėjau nusipurtyti, lyg būčiau žiūrėjęs į seną žaizdą, pilną burbiančių musių, rėpliojančių vabalų ir knibždančią kirmėlėmis. Tamsiam, aštriai raudonam fone stovėjo būtybė ant vienos nepaprastai sudžiūvusios kojos; aukščiau kelio, kur turėjo būti šlaunis, prasidėjo ranka, riebi ir nuostabiai švelni. Ji linko žemyn ir vienu neišpasakytai liesu pirštu siekė žemės. Antroji koja kyšojo aukštyn, buvo labai stora, muskulinga, tirštai apžėlusi plaukais, o ant kiekvieno putlaus, į vandens pūsliukę panašaus piršto vietoj nago kabėjo po krūtį, seną, nutįsusią, šlykščiai suvytusią, pilną geltono skystimo, lyg viso pasaulio tulžis į jas būtų susitelkusi. Kita ranka kabojo šone visiškai palaida, prie nieko neprijungta. Jos plonučiai su skaisčiai raudonais nagais piršteliai kabojo taip laisvai, kad rodėsi, visa ranka tuoj, tuoj pradės švytuoti, kaip seno sieninio laikrodžio švytuoklė. Pati galva buvo toj vietoj, kur turėjo būti krūtinė. Kaklas, įkypai aštriu įrankiu nupiautas smailiu galu kyšojo aukštyn. Biršti, juodi plaukai sviro nuo galvos žemyn ir dengė visą paveikslo vidurį ligi pusės žemutinės rankos. Lūpos buvo storos, tamsiai violetinės, labai piktos ir praviros. Priešais tarp jų juodavo tamsi dėmė, o šonuose baltavo aštrūs ilgi iltiniai dantys. Akys didelės, tamsiom, kiaurai žvelgiančiom lėlikėm, švytinčiais baltymais, apdaigstytais ilgomis, rusvomis blakstienomis žiūrėjo pro juodų tankių antakių viršų tiesia į mus. Smulkutėse rožinėse ausyse kabojo po švytintį perlą. Bet kad galva buvo apversta, tai atrodė, kad jie ne kabo, bet kaip nuostabūs burbuliukai kyla aukštyn. Jie buvo taip meistriškai nupiešti, jog atrodė, kad lempos šviesoje spindi du tikrieji perlai.

Norėjau pakilti ir priėjęs pažiūrėti, kaip jis sugebėjo juos padaryti, kai Hagenas pagavo mane už rankos ir taip stipriai suspaudė, lyg būtų pajutęs ką žemę iš po kojų traukiant. Patraukiau ranką ir tą patį akimirksnį krūptelėjau: paveikslo akys staiga prisimerkė, paskum pasižvalgė į jį ir vėl į mane. Po to nuo žemės ėmė kilti sausas, ilgas pirštas, ir su visa ištiesta ranka parodė tiesiai į Hageną. Pajutau jį drebant, o gal drebėjau ir aš pats. Ant aukštai iškeltos kojos sujudėjo krūtys, speniukus atgręždamos į mūsų pusę, ir tik tada pamačiau, kad kiekviename sudėta daugybė akių. Visokių akių: juodų, tamsiai rudų, šviesiai mėlynų ir tokių žalių, kaip kalnų vandenys, bet visos jos spindėjo geltonu, šiurpą keliančiu tulžies atspindžiu.

Atplėšiau akis nuo paveikslo ir ėmiau ieškoti Dovydo Kagano. Jis buvo pasitraukęs nuo paveikslo, stovėjo kitam kambario pakrašty, rankas ant krūtinės susibrukęs, žiūrėjo į mus iš šono ir

šypsojosi. Ir tada man pasirodė, kad jis stovi ne prie apipelėjusios sienos, bet ant labai aukšto, nepasiekiamo kalno.

— Tu padarei chaosą! — sušukau.

— Kad padarytų pasaulyje tvarką, — labai ramiai atsakė Dovydas Kaganas.

Sulig jo žodžiais paveikslas sujudėjo ir iššoko iš rėmų.

Kietos, kaulėtos kojos staktelėjimas šiurpu nuaidėjo kambary ir mūsų širdyse. Hagenas dar stipriau suspaudė man ranką.

— O, Viešpatie, aš gi visas tas akis pažįstu. Žiūrėk, tuos tūkstančius akių. Argi jos dar nesunyko nei ugnyje, nei žemėje?!

Jis šnibždėjo, bet šnibždesys buvo panašus į didelį šauksmą, o paveikslas, pirštą ištiesęs, ėmė artėti į mus. Sukrekusio kraujo spalvos lūpos labiau prasivėrė, atidengdamos dvi poras aštrių ilčių; šalia kabanti putli ranka sušvytravo į šonus ir pirštai susirietė taip, lyg norėtų griebti už gerklės.

Nejutom, kaip pakilom nuo sofos ir kaip atbuli ėmėm trauktis į duris, o paveikslas — vis artyn.

Hagenas staiga sušuko baisiu balsu ir šoko į duris. Aš leidaus paskui. Šaligatvis buvo pilnas žmonių, ir Hagenas, puldamas lauk, tuoj parmetė senyvą moterį, aš minkštai atsimušiau į storą poną.

Kažin kas sušuko:

— Laikykit! — bet niekas nešoko kištis į svetimus reikalus, ir mes, pralenkdami žmones, skubinomės į priekį.

Užpakaly triukšmas didėjo, lyg tikrai mus rengtųsi kas vytis.

— Skubėkime! — ragino Hagenas.

Ties skersgatviu atsisukau. Paskui mus bėgo žmonių minia, o už jos girdėjosi kaulinės kojos stuksėjimas, ir viršum galvų švytėjo tūkstančiai piktų akių. Vienu akimirksniu pakilo viršum minios putli baidyklės ranka, iškėlė aukštyn moterį ir numetė į šalį. Man pasirodė, kad moteris buvo visiškai jaunutė, dar beveik vaikas, ir šviesi suknelė buvo dėmėta tamsiom dėmėm. Iš tolo ir per greitumą negalėčiau pasakyti, ar ten buvo tokios gėlės ar kraujas. Hagenas mane tebelaikė už rankos.

— Aš žinau, kur pasislėpti, — sušnibždėjo ir tempė tolyn.

Nesispyriau. Nebuvo kada spirtis. Į viršų vėl išlėkė vyras šviesia vasarine eilute ir atsimušė į sieną.

Gatvė ėjo į kalną. Kiti buvo greitesni ir jau gerokai toliau už mus pabėgę. Užpakaly buvo girdėti minios ūžimas, atskiri siaubingi šūktelėjimai — ir lygus, ritmingas stukt, stukt, stukt!

Ant kalno atsigrįžę matėm, kaip atsidarydavo langai ir krito ant baidyklės visokie daiktai, bet ji ėjo ir griebė žmones, o paskum, kaip rugių pėdus, metė šalin.

Hagenas staigiu truktelėjimu įtempė į siaurą gatvelę. Bėgome siauromis gatvelėmis pro aukštus, žemais langelias pastatus, pro gatves dengiančias arkas ir siaurus takus, kur dviese šalimais tarp mūrų išsitekti negalėjom. Tada jis bėgo pirma ir tempė mane už rankos.

— Tik nepersiskirkim! — sakė.

Gerai atsimenu, kaip išbėgom į švento Mykolo aikštę. Saulė jau buvo nusileidusi, ir smailas bažnyčios bokštas kyšojo dangaus rausvume, kaip vienišas pirštas.

Į aikštę telkėsi žmonės. Perbėgome plačią aikštę ir sustojome už bažnyčios kampo. Pro mus atlėkė viena policijos mašina ir dvi gaisrininkų. Gaisrininkai nuvažiavo į kitą gatvės kraštą; policininkai iššoko iš mašinos ir ėmė skirstyti minią, bet žmonės visiškai nekreipė į juos dėmesio ir griuvo, kaip vandens vilnis, o užpakaly jų buvo girdėti skardus kaulinės kojos — stakt, stakt, stakt.

Įsukome į minią ir kelias minutes leidomės jos nešami, paskum siaura gatvė užsigrūdo ir pasidarė spūstis. Hagenas vėl mane patraukė į šoną. Siaura, apytuštė gatvele išbėgome į plačią gatvę. Čia irgi buvo pilna žmonių, bet nebuvo užsikimšimo, nors žmogus prie žmogaus kaip didelė upė traukė pakalniui. Šalia mūsų bėgo storas policininkas, baimingai žvilgčiojo atgal ir šluostėsi prakaitą.

Gatvė dar labiau palinko į pakalnę ir praplatėjo. Minia pasileido tekina. Stambi, vos savo svorį nešanti moteriškė kniubtelėjo, parvirto ir šaukė, bet niekas jos šaukimo nebegirdėjo: lipo per viršų ir bėgo tolyn. Niekas nesustojo paduoti rankos. Perlipo ir policininkas. Aš, tempiamas į ranką įsikibusio Hagemano, sukau pro šalį, bet tuoj pajutau kažin ką po kojų ir vos pats neparvirtau. Tik atrama į Hageno ranką padėjo susilaikyti. Knaptelėjęs nubėgau kartu su visais tolyn, nespėjęs net pamatyti, kas tenai buvo: moteris, kūdikis ar gal net vyras. Niekas nesirūpino pasiliekančiais, visi skubėjo tolyn nuo kojos stuksenimo ir nuo staigių klyktelėjimų, ateinančių iš tos pat vietos.

Mudu su Hagenu nejučia prasimušėm į priekį. Čia žmonių buvo rečiau, ir jie bėgo, tarpais grįžtelėdami atgal. Iš dešinės pusės pasirodė medžiai. Susivokiau. Mes buvom parke. Čia žmonės leidosi takučiais į visas puses, kaip pabaidytos stirnos, paskum ėmė tvinti aikštės ir vejos. Niekas nežiūrėjo, kas po kojų.

Kurį laiką bėgom palei aukštą gyvatvorę, paskum išlindom per ją, perbėgom aikštelę ir atsidūrėm upės pakrašty. Iš čia saulėleidžių šviesoj dar aiškiai buvo matyti žemyn besileidžianti gatvė ir ja tvinstanti žmonių minia. Vienoj vietoj nuvirto pylimo užtvara, ir žmonės pabiro krantu žemyn. Minia šaukė. Jos šaukimas buvo panašus į ištvinusios upės kriokimą, bet jos balsą stelbė kaulinės kojos stuksėjimas, kuris buvo dabar toks didelis, kaip patrankų trenksmas.

— Dabar bus gerai, — pasakė Hagenas ir parodė ranka į kitą parko pusę.

Tenai lėkė šarvuotis, paskui jį kitas ir trečias.

— Penki šarvuočiai... Sunaikins. Dabar tai sunaikins, o paskum mes paieškosim jo. Surašim ir padėsim į vietą... Teptuko daugiau jis

APOKALIPTINIS PAVEIKSLAS

nebematys. Ar ne jis sakė, kad neapykanta yra viskas. — Čia jis parodė ranka į žmones. — Jis pamatys, kokia yra jų neapykanta, ir tada mes galėsime grįžti prie savo darbo. Ir tu galėsi nesirūpinti, mano namuose ir tau vietos atsiras. Sunku nebus. Šersi mano šunis, žiūrėsi, kad niekas jų neskriaustų, neįžeidinėtų, o pavalgyti irgi užteks. Nuo mano šunų stalo taip daug visa ko atlikdavo. Net paukštienos, supranti... Mažiems...

Daugiau jis nieko nebepasakė. O gal ir pasakė, bet aš nebegirdėjau. Atkalnėj tarp dešimties, dvylikos aukštų namų pasirodė Dovydo Kagano paveikslas, tik jau išaugęs kaip patys aukštieji namai, ir akys pasidariusios panašios į didžiulius šviesulius. Milžiniška ranka jis sėmė žmones, ir metėsi į apverstą burną. Garsus ilčių čiaukšėjimas vėrė širdį kaip peiliais.

— Visas miestas išeis iš proto, — pasakiau.

— Neišeis. Bus galas, pamatysi, — ramiai atrėmė Hagenas ir paleido man ranką.

Žmonių minia netilpo į tiltą, virto pylimu žemyn ir murdėsi upėn. Pirmas šarvuotis sunkiai stūmėsi pro žmones į kalną. Jis važiavo tiesiai į baidyklės koją ir išvažiavo per ją. Tada ji apsisuko, pakėlė laisva ranka aukštyn ir kaip mažutį vaikų žaislą nusviedė į upę. Drumzlina vandens tryškynė iškilo aukščiau medžių.

Hagenas vėl pagavo man už rankos ir taip suspaudė, kad aiktelėjau. Kiti šarvuočiai, sustoję prie tilto, ėmė šaudyti. Buvo aiškiai matyti, kaip šviečiami sviediniai ėjo tiesiai į veidą, net į akis,

išlindo kiaurai ir lėkė tolyn į miestą. Tenai buvo girdėti sproginėjimas, ir greitai pasirodė juodi dūmai, o baidyklė straksėjo į tilto pusę su didesniu trenksmu, negu šarvuočių patrankų šūviai.

Vos ji užšokdavo ant tilto, Hagenas stipriai patraukė už rankos, ir mes atsidūrėme upėje. Vanduo buvo juodas, gilus ir šaltas. Turėjome pasukti beveik priešais, kad galėtumėm kaip nors pasiekti kitą krantą, nors išbėgti jokios vilties nebeturėjau.

Srovė pro pat mus pranešė juodą skrybėlę, šviesų apsiaustą ir mėlynmargį didelį sviedinį. Nejučia pagalvojau, kur galėtų būti tas vaikas, kur su juo žaisdavo.

Ant upės kranto ėmė kaukti šuo. Hagenas pirmas pasiekė kojomis žemę ir neatsigrįždamas ėmė eiti į krantą. Prieš mus buvo namas su akmeniniais poliais vandenyje. Poliai buvo tamsiai pilki, apačioje žalenomis apaugę. Vandens ties jais tebuvo tik ligi kelių.

— Pakelk mane, — pasakė Hagenas.

Pakėliau. Jis įsikibo į atbrailą, tuoj atsistojo man ant pečių, paskum ant galvos, pasispyrė ir dingo. Valandėlę stovėjau vandeny, stengdamasis įsikvėpti giliai ir laisvai. Anoj pusėj upės tebekaukė šuo, bet kokio kito balso visiškai nebebuvo girdėti. Buvau permirkęs ir ėmiau žvalgytis, kaip išeiti iš upės.

— Imk! — išgirdau virš galvos.

Pakėlęs galvą, pamačiau Hageną, leidžiantį žemyn stalą.

Pastačiau stalą vandeny, paskum gavau kėdę su aukšta, gražiai išpiaustyta atkalte. Ant jos pasistojęs, įsikibau į aptvarą ir, Hageno padedamas, persiritau į didelę verandą. Persiritau ir nustebau: mes vėl buvom toj pačioj verandoj. Net ir ant stalo tebebuvo mūsų valgyti indai, tarp jų tebestovėjo tuščias konjako butelis, kurį, rodos, buvau į upę įmetęs, o anoj pusėj stalo į sieną atsirėmęs, rankas ant krūtinės susidėjęs, stovėjo dailininkas Dovydas Kaganas, žiūrėjo tiesiai į mus ir šypsojosi.

Hagenas pagavo butelį ir paleido jam tiesiai į galvą; butelis pataikė į sieną ir subiro.

Dovydas Kaganas nesupyko. Jis taip pat tebesišypsodamas priėjo prie Hageno, padėjo ranką ant peties ir pasakė:

— Tik šukių be reikalo pridirbai. Argi nežinai, kad už jį galėjai gauti dvidešimt fenigių, už dvidešimt fenigių nupirkti penkias bandeles ir pasotinti žemės ištroškusią tautą. Bet pirma aš noriu pasotinti tave. Sotų ima snaudulys, o tu juk jau pavargai. Kiekvienam ateina laikas pailsėti... Juk matai, kaip tylu. Net perdaug tylu. Niekas tavęs nebevaiko po gatves ir niekas nieko nebežudo. Ar ne?

— Bet šuo kaukia, — pasakiau.

— Jis niekam nekliudo. Suras namus, suras kaulą ir nustos kaukęs, o Hagenas reikalingas atpildo. Jis truputį pakentė baimės. Alio! — sušuko atsigręždamas į duris.

Durys į šūktelėjimą tyliai atsivėrė ir įleido moterį, nuogą, pilną, gundančiom akim, lyg kas būtų netikėtai vieną atkūręs ir paleidęs iš Ingrės turkiškos pirties paveikslo. Bet visiškai nuoga ji nebuvo: nuogumą dengėsi dideliu krepšiu, pilnu šviežiausių tropikinių vaisių, iš kurių kyšojo daugelio butelių kaklų.

— Ar tai man? — šūktelėjo Hagenas.

Dovydas Kaganas linktelėjo galvą.

— Tai sėskite. Pavalgysim, išgersim ir...

— Ne, mes eisim. Ir pats eisi kartu su manim. Pasilik sveikas.

Jis pamojo Hagenui ranka ir patempė mane durų link.

Hagenas su nustebimo pilnu veidu atsisėdo į kėdę ir ėmė čepsėti lūpomis, o moteris pastatė krepšį ant stalo ir nusileido jam tiesiai ant kelių. Sėsdamosi nugarą atsuko į mus, ir aš sušukau. Ne, turbūt, nespėjau sušukti, nes Dovydas Kaganas visu delnu užspaudė man burną ir atbulą ištraukė pro duris, bet akys buvo atviros ir aš visą laiką mačiau ne putlią nuogos gražuolės nugarą, bet aną pačią baisią būtybę iš paveikslo su neapykanta degančiom akim, su baltais blizgančiais iltiniais dantimis, su violetinėmis, baisaus įsiutimo putomis aptekusiomis lūpomis.

— Tylėk, tas ne tau. Tu perdaug jau supranti, bet supratimas irgi žmogų apgauna. Taip, taip. Žmogui reikia malonumo, reikia laimės. Gero vyno kvapas, gera moteriškė, geras namas ir gera tvora aplink jį. Ak, kaip gera! Mažas mano dangus šiapus tvoros ir visos gerybės mano anapus... Aš tau parodysiu viską, nes tu perdaug žinai. Aš parodysiu tau, ką turiu nupiešęs ir tau...

— Ir man?! — nustebau.

— Taip — ir tau, ir Europai, ir Amerikai, ir Azijai, ir kiekvienam pačiam mažiausiam žmogeliui, nors jis būtų ir anoj pusėj mėnulio pasislėpęs.

Aš buvau labai pavargęs ir niekur nebenorėjau eiti, bet jis tempė ir tempė.

Iš pradžių ėjome plačia gatve, paskum pasukom į siauresnę, suspaustą aukštyn bėgančiom gotiškų pastatų linijom. Visam mieste buvo nuostabiai tylu. Nebekaukė nei šuo, nebuvo matyti nei menkiausios švieselės. Visi langai buvo uždaryti ir durys uždarinėtos. Tokios tylos niekur nebuvau pergyvenęs, nebent tik kapinėse žiemos vidurnaktį.

— Kodėl čia taip tylu? — paklausiau.

Jis tik abejingai truktelėjo vienu petim ir nenustojo šypsojęsis.

Kelis žingsnius paėjęs, atidarė siauras duris. Už jų buvo visiškai tamsu.

— Laiptai žemyn, — pasakė paimdamas už rankos.

Iš pradžios lipome žemyn, paskum kažin kur ėjom, vėl ėmėm lipti į viršų. Man visą laiką rodėsi, kad tuoj tuoj atsimušiu kakta į akmeninę sieną, ir kakta ištikš.

Kai uždegė šviesą, pasijutau tam pačiam, į karstą panašiam, Kagano kambary. Tolimajam gale tebebuvo užskleista ta pati užuolaida. Man liepė sėsti, o pats nuėjo prie sienos, patraukė užuolaidą į šoną ir vėl sugrįžo prie manęs.

Prieš mus buvo dideli juodi rėmai su įtempta

Vladas Šlaitas

IŠ DIENORAŠČIO

Pavasarį,

kai žemę suima skausmai prieš gimdymą,
kai tūkstančiai
galvas pametusių lakštingalų tarp krūmų plyšta,
padaryk mane kurčią
ir pasakyk, kad jazminų procesijos praeitų nesustodamos
ties mano kambario langų pinučiais.

RELIKVIJOS

Nieko nespėjau pasiimt. Nė saujos
gimtosios žemės.
Tik stiprų kvapą su savim išsinešiau
Aukštaičių juodžemio, kurs kvepia
žolės šaknim,
sliekais.

Ir tuos saulėlydžius,
ir šitą ramų kryžių,
kai saulė leidžiasi žemaitkiemio bažnytkaimy.
Arba:
lig šiol ausyse skamba
kurklelio muzika.

Nieko nespėjau pasiimti. Nė vieno
mažyčio ryšulio.
Tik šitą kvapą, kai pavasaryje juodžemį
girti noragai su dangum sumaišo.
Ir šitą muziką, kai kiaurą naktį
mažam bažnytkaimy kurkleliais griaudžia.

---

skaisčiai raudona drobe. Žiūrint į ją, akys raibo, ir atrodė, kad toj vietoj visa siena liepsnoja.

— Tai ir viskas. Viena ugnis? — pasakiau.

— Ne. Žiūrėk.

Vidury paveikslo atsirado juoda dėmė, lyg skristų sparnus žemyn paleidęs paukštis, paskum atsirado akys. Tokios labai pažįstamos: pilnos piktumo ir juoku virpančiais vokais primerktos. Aš jas jau tikrai kada buvau matęs, ir ne vieną sykį. Staiga atsirado visas veidas, ir aš krūptelėjau: prieš mane buvo Stalinas, gyvas Stalino veidas. Tai nebuvo portretas. Jis judėjo į šalis, lyg artyn ateinančio šienpiovio galva. Nepajutau, kaip ranką įkišau į kišenę, bet joj teradau tik pusę cigaretės, kurią buvau dieną pasiėmęs nuo šaligatvio. Išsitraukiau ją ir ėmiau trinti tarp pirštų, o Stalino galva buvo kartu pikta ir kartu pilna neišpasakyto pasitenkinimo šypsenos. Ji visą laiką švytavo, lyg per tarpukaktę būtų buvusi prikalta vinim, o kūno ir kojų vietoj buvo baisi geležinė šluota. Milžiniška šluota, nuo debesų ligi pat žemės, visa padaryta iš aštrių, spygliuotų geležies raizgalų. Ji švytavo ir šlavė neužmatomą skruzdėlių kirbynę... Bet ne. Ten buvo žmonės. Žmogus prie žmogaus, tik po jo didžiule galva mažesni už skruzdėles. Jis šlavė visus juos į didelį juodą griovį, pilną glitaus purvo, į kurį krito žmonės, skęsdami tyliai, be priekaišto ir be pagalbos šauksmo.

Akių mirgėjime nei žmonių minia, nei griovys, nei šluota ėmė nebetilpti į paveikslą. Jie išėjo į mano pusę ir pratįso toliau už manęs. Bėgti nebebuvo kur, ir tada supratau, kad tas nupiešta ir man ir visiems.

Greitai akimis ėmiau ieškoti Dovydo Kagano. Jis stovėjo prie sienos ir šypsojosi ramia, labai nekalta šypsena.

— Ar tas man?

Jis tik linktelėjo galva.

— Ir visiems, — pridėjo.

— Bet už ką?

— Purvą reikia nuvalyti. Reikia nušveisti žemės paviršių, kad galėtų dygti nauja žolė, nauja gyvybė ir nauja mintis. Visiškai nauja mintis.

Jutau, kad geležinė šluota jau tuoj pagaus ir mane, ir nebegalėjau girdėti jo žodžių, bet pasisukau į jo pusę ir griebiau abiem rankom tiesiai už gerklės. Pagavau tiktai orą. Jis tebestovėjo kiek toliau prie sienos ir dar nekalčiau šypsojosi. Vėl šokau artyn. Norėjau pagauti ir pirmą įmesti į dvokiantį griovį, bet vėl tepagavau tik orą, o jis pirmą sykį susijuokė garsu užpakaly manęs ir taip arti, kad pakaušiu pajutau jo kvapą. Apsigręžiau ir sustingau — tiesiai prieš mane buvo Stalino veidas ir toks didelis, kaip pusė pasaulio. Jis lenkėsi artyn ir savo kvapu visiškai dusino mane, o toli už jo stovėjo rankas ant krūtinės susikryžiavęs Dovydas Kaganas ir vis tebesišypsojo.

Įkvėpiau paskutinį gryno oro kvėpsnį ir abiem rankom drožiau į tas vietas, kur turėjo būti juoku virpančiomis blakstienomis primerktos akys. Tur būt, ir šaukiau, nes norėjau, kad pabustų visas miestas, visas pasaulis ir ateitų padėti...

Pirmiausia pajutau šaltį, paskum tylų vandens gurgenimą, tokį tylų, lyg gulėčiau prie pačios Nemuno srovės. Iš lengva pravėriau akis. Nemuno nebuvo. Sėdėjau ant akmeninės krantinės, kojas nuleidęs į upę. Valandą žiūrėjau į juodą, greitą vandenį, paskum pakėliau akis. Už upės buvo parkas, toliau namai ir bokštai. Už jų auksu geltonavo saulėtekis. Upe atplaukė pilkšvas daiktas. Tamsus jo šešėlis ringuliavo vandeny. Kai plaukė pro šalį, pažinau moterį, ilgais naktiniais marškiniais, apsirišusią su pilka skarele galvą. Ji tokia panaši pasirodė į mano motiną. Gal ir kiekvienam, kurio motina nespėjo išsigelbėti, būtų tas panašumas nuėjęs per širdį. Norėjau pakilti, paeiti krantu ir pažiūrėti, kur ji nuribuliuos, bet buvau taip pavargęs, kad negalėjau pajudėti.

Buvau visas šlapias, sušalęs, purvinas, neišpasakytai alkanas, bet, ateinant šviesai, darėsi širdis lengvesnė. Darėsi smagu, kad už miesto bokštų vis labiau aiškėja saulėtekis ir kad žmonių skruzdėlynui ateis diena.

Staiga pro švento Mykolo bažnyčios bokštą ištryško gelsvas tekančios saulės spindulys. Jis tviskančiu auksu nudažė bronzinį bažnyčios kryžių, ir aš nepajutau, kaip ėmiau verkti iš didelio džiaugsmo, kad diena tikrai ateina.

KŪRYBOS PASAULY

LITERATŪRA

GRAHAM GREENE

Jau prieš paskutinįjį karą anglų ir amerikiečių literatūra savo autoriais, kaip Thornton Wilder, Hemingway, T. S. Eliot, Aldous Huxley, Charles Morgan, pasaulinėj literatūroj turėjo atskirą vietą. Į aukštumas ilgiau kopė Graham Greene, nors šalia Evelyn Waugh tai daugiausia skaitomas anglų katalikų autorius. Jo romanas "The Power and the Glory" laikomas labiausiai sukrečiančiu ir genialiausiu žmogiškojo gyvenimo pavaizdavimu, koks jis gali būti suprantamas XX amžiuj. Šis veikalas autorių artina prie Georges Bernanos ir Dostojevskio.

Graham Greene mato žmogaus gyvenimą jo šiurpiausioj krizėj. Veikėjai patenka į situacijas, pilnas neaprašomo, nepakeliamo dialektinio įtempimo. To pat randame ir kituose jo veikaluose, kaip "Ministry of Fear", "Brighton Rock" (įfilmuotas), "A gun for sale."

"Jėgos ir garbės" veikėjas jau nuo pat pradžios patenka į klaikią padėtį: vienoj Meksikos valstybių, kuri iki galo mokėjo kruvinai Bažnyčią persekioti, visos bažnyčios uždarytos ar sunaikintos, kunigai išsislapstę ar sušaudyti. Melstis, turėti šventų knygų ar paveikslų draudžiama kalėjimu, kiekvienas kunigas laikomas valstybės išdaviku ir baudžiamas mirtim.

Toj valstybėj liko tik du kunigai. Vienas jų metė tikėjimą, vedė savo šeimininkę ir gauna pensiją iš komunistinės valstybės — jis vaidina nežymią rolę. Tikrasis "didvyris" yra "Padre", paskutinysis kunigas krašte, traukiąs iš kaimo į kaimą, naktim klausąs išpažinčių, kelias minutes teturįs konsekracijai ir komunijai, kol jo nesurado raudonieji šnipai. Jis galėtų bėgti į kitą valstybę, kur laisvės kiek daugiau, bet pasilieka prie savųjų. Jo gyvenimas žiaurus, kol jį pagauna ir sušaudo.

Ar jis šventas? Ar jis apskritai geras krikščionis? Tai ir yra tikroji romano problema. Mat, Padre nebegali gyventi be alkoholio, be jo pakelti baimės, jis apleidžia nustatytas dienos maldas, jo sąžinę slėgia sena kaltė: vieną silpnumo akimirką jis buvo tapęs kūno auka. Bet jis savo pareigas eina toliau, laiko mišias, teikia išrišimą, žmonių akyse būdamas šventasis ir kankinys. Taip romano veiksmas svyruoja tarp aštraus realizmo ir eschatologinio klausimo.

Ir kitus romano veikėjus charakterizuoja nepaprastos situacijos. Amerikos vokiečio Mr. Lehr namuose Padre randa kaip ir ramybę. Bet mirties nujautimas išsipildo: jį už pinigus išduoda jo palydovas mulatas.

Kunigo apleidimas romane pasiekia aukščiausią laipsnį. Besibastydamas, jis nuolatos pralaimi: apleidžia švenčių ir pasninkų dienas, užmiršta brevijorių, kol vieną dieną vienoj landynėj jį pameta, dingsta altoriaus akmuo, per pavojingas nešiotis. Nėra prasmės be jo mišias skaityti. Jis lieka be laiko ir erdvės, savo vienumoj jis pasiduoda neatleidžiamai nuodėmei, nusiminimui. Veiksmas eina tarp kankinystės ir pasmerkimo.

Krašte, kur vyrauja stipri prohibicija, tik su pavojumi gyvybei jis gali pasirūpinti mišių vyno. Įpratimas svaigintis gali pavojų užtraukti ir jo aplinkai. Pagaliau jis nebegali atsispirti pagundai aplankyti tas vietas, kur prieš kiek metų buvo pasidavęs nuodėmingai meilei.

Iš kitos pusės, Greene mums parodo gilią kunigo prasmę ir misteriją. Kunigas savo kaltę žino geriau už kitus. Jis negali pakęsti, kad jį viena moteris nori pavadinti šventuoju ir kankiniu. Jo sielą savotiškai veikia "character indelibilis".

Tai matyti iš pradinių scenų. Jis galėtų pabėgti laivu iš uosto, bet paskutinę akimirką iškviečiamas pas mirštančią moterį. Jis klauso pareigos, nors žino, kad laivo neberas. Tas pat atsitinka, kai jis gali pabėgti už kalnų, rasti "ramybę". Ten mulatas jį išduoda. Nuvykęs pas neva sunkiai sužeistą plėšiką, suimamas ir sušaudomas.

Iš vienos pusės matom aukos kilimą iki kankinystės, iš kitos vis didėjančią silpnybę. "Jį suparaližavo silpnumo ir bejėgiškumo sąmonė: dabar jis buvo visiškai ligonis." Baimės jau nenugali savomis jėgomis, tik kovoja su ja alkoholiu.

Čia prisideda moralinio vargo sąmonė: Padre žino, kad jis nedaug tegali savo padėtį pataisyti, kad ji jam lieka misterija. Misterija: pasmerktas žmogus skelbia Dievą žmonėms. Jis pats nebesitiki Dievo malonės. "Atrodė, lyg jis visa apleido, ir visa apleido jį".

Ribos situacija, pagal egzistencialinę filosofiją, nežino nei išeities nei pasigailėjimo. Greene stovi arti protestantiškos sudužimo sąvokos. Greene veikėjai egzistenciniu atžvilgiu nuolat "siūbuoja". Vargo ir baimės jausmai dar padidėja, kai Greene priešpastato pasaulinio pasitenkinimo ir tvarkingo pamaldumo aplinką. Padre prisimena laikus, kai buvo jaunas kapelionas, ir dabarties baimė dar padidėjo.

Panašų motyvą randam ir romane "Ministry of Fear": veikėjas Rowe kaltinamas žmogžudyste, pri-

simena laikus, kai motina jam pasakas sekdavo ir jie kartu į muges eidavo. Tai apgręžtoji "romantinė ironija", tik romantinis žmogus atsimušdavo į šiurkščią tikrovę, o Greene veikėjai atsimuša į buvusią ramybę.

Greene akcentuoja žmogiškų jėgų *ribotumo ir dieviškos malonės* veikimo motyvus, kaip tai darė prieš jį Peguy, Leon Bloy ir Georges Bernanos. Greene puola pilietinio vidutiniškumo pamaldumą. "Dievas galėtų atleisti bailumą ir aistrą, bet ar atleis pamaldumo įpratimą?" Padre pajunta ironiją, kai vienas parapijietis sako: "Las Casas yra gražus miestas, *Padre, ten galima kasdien* išklausyti mišių". Ir jį pagauna sarkastiška mintis: "Tai dar vienas pamaldus žmogus".

Kas gi lieka iš pamaldumo pratybų, iš bažnytinio gyvenimo maldų ir sakramentų? Greene krikščioniui gresia didžiausi pavojai. Iš kai kurių romano vietų tai matyti, ypač iš scenos, kai Padre mišku keliauja draug su mulatu, kurs turi savo auką, ir iš scenos, kai jis kovoja su senu šunim dėl kaulo, kur pamatom, *realizmo metodu atvaizduotas*, žmogaus pažeminimo gelmes. Panašiose scenose dvasininko apleidimas pasiekia aukščiausią laipsnį. Nutrūksta ryšiai su žmonėmis, vertybėmis, net pasauliu ir Dievu.

Padre turi tik vieną tikrą priešininką, būtent leitenantą, įsėlusį krikščionių persekiotoją, pasiryžusį *išžudyti visus kunigus ir sutrypti* krikščionybę, tikėjimą ir Dievą. Seniau jis tikėjo, o dabar nekenčia tikėjimo. Kažkas juos abu betgi riša. Suimtas Padre jį vadina geru žmogumi, o leitenantas nori prieš mirtį Padre aprūpinti dvasine parama. Kas juos riša? Be abejo, pagrinde tas pats apleidimas, nes ir leitenantas jautė savyj tuštumą, sakytum, kelias iš netikėjimo į Dievą artesnis kaip iš vidutiniškumo.

Vis dėlto romano veikmę pajunta*me negatyviame įrodyme*, kad Dievo malonė juo arčiau, juo labiau žmogus apleistas. Padre, save be pasigailėjimo pasmerkęs, turi tikro nusižeminimo, gilaus gerumo. Į veiksmą vis labiau įsipina "amžinumas". Žmogaus silpnybes nušviečia nemirtinimas amžinumo kilnumas. Kunigas kovoja, kunigystės nemeta, sakra*mentas nežūva. Ir po jo mirties*, jo vieton stoja kitas, lyg Dievo siųstas, ir sako: "Esu kunigas. Mano vardas Padre..." Tuo baigiasi romanas.

Romane "The Heart of the Matter" puolimas tampa vieninteliu veiksmo motyvu. Bet ir veikalo herojus Scobie, sulaužęs moterystę ir nusižudęs, atrodo turįs tikro nuolankumo ir krikščioniško savęs atsižadėjimo, ir kunigas sako, jog niekas negalįs žinoti, kaip žmoguje veikianti Dievo malonė. Bet šis romanas meniškai silpnesnis, veiksmas palaidesnis. Tik ir čia kyšo Greene mintis, kad blogas žmogus nusiminimo nuodėmės neturįs, tik geras žmogus teturįs "sugebėjimo pasmerkimui." Gal paskutinį momentą jam, kaip Padre, ateina mintis: "Vienam dalykui reikėjo pasišvęsti — tapti šventu." Panašiai *Leon Bloy baigia savo* romaną "Femme Pauvre": "Tėra tik vienas liūdesys, būtent — kad netapai šventu." (Pagal Karl J. Hahn iš "Hochland" 1949. VI, Nr. 5).

A. Tyruolis

KNYGOS ir ŽURNALAI

P. Victor Gidžiūnas, O. F. M., S. Th. D.: **De Fratribus Minoribus in Lithuania usque ad definitivam introductionem observantiae** (1245—1517). Pars I. Romae 1950 (XX + 98 p.) in 8°.

Lietuvos religiniame bei kultūriniame gyvenime, pačios lietuvių tautos sukrikščioninime, vienuolių ordinai *yra suvaidinę* dar tiksliai neištyrinėtą ir galutinai neapibrėžtą, bet nujaučiamai gana didelę rolę. Tik patys marijonai lietuviai (prof. dr. J. Totoraitis, kun. dr. J. Vaišnora) yra apie savo ordiną rašę studijų. Nei domininkonų, nei benediktinų, pagaliau nei jėzuitų veikla, jau nekalbant apie Lietuvoje veikusius kamaldulius, augustinijonus, kapucinus, karmelitus, pijorus ir t. t., pačių lietuvių vienuolių, galima sakyti, nebuvo bandyta tyrinėti. Naudingų žinių yra pririnkę vysk. M. Valančius Žemaičių vyskupijos ir kun. P. Augustaitis Seinų vyskupijos istorijose.

Šitas gana simpatiškai išleistas Tėvo V. Gidžiūno darbas — disertacija mokslo laipsniui gauti — yra tad pirmoji tos rūšies studija. Tikrai sveikintinos pastangos ir iniciatyva. Reikėtų, kad ja pasektų ir kiti Lietuvos vienuolynai. Ypač linkėtina, kad jėzuitai lietuviai patys išsamiai ištirtų gerai išlikusiame archyve savo pirmatakų veiklą. Kaip jėzuitai nuo 16-tojo amžiaus galo Lietuvoje, tarp kitų veikiančių ordinų, ėmė aiškiai pirmauti savo pastoracine ir kultūrine veikla, taip pirmaisiais trimis Lietuvos valstybinio gyvenimo amžiais labiausiai išsiskiria pranciškonai ir domininkonai. Benediktinai Lietuvoje nesuvaidino Vakarų Europoje turėtosios reikšmės, ir kai jie Lietuvoje 14 amž. gale kūrėsi, jų karštis Vakaruose buvo jau praėjęs.

Atvaizduoti pranciškonų pradžią ir jų istoriją Lietuvoje iki 1517 m., t. y. iki suskilimo į observantus ir konventualus, yra Tėvo V. Gidžiūno uždavinys. Šaltinių **trūkumas** ir *painiava juose yra bendra Lietuvos* istorijos šaltinių žymė pirmaisiais dviem valstybinio gyvenimo amžiais. Tad ir pranciškonų veiklai jų trūksta. Autorius, su benediktiniška kantrybe, gana rūpestingai surinko visus jam prieinamus šaltinius, visas žinutes. Apdairiai žvelgė į literatūrą, visur labai palankiai traktuoda*mas, kas tik bent kiek lietuviškai* apie pranciškonus buvo bendrose Lietuvos istorijos studijose ir straipsniuose užsiminta. Reikia laikyti laimingu klausimo pastatymu, kad autorius išeina iš pačios pranciškonų ordino organizacijos ir pradeda nuo Čekijos—Lenkijos provincijos, nedarydamas nereikalingos įžangos apie *Lietuvą ir lietuvius iki 13-tojo amž.*

Turint galvoje, kad autorius šitą savo pirmąjį darbą Lietuvos istorijos srityje bandys sulietuvinti, norėtųsi duoti kai kurių pastabų, pataisų ir papildymų. Visa tai nėra atsiradę specialesnių to klausimo studijų, bet tik iš atsitiktinio kai kurių faktų žinojimo.

Kalbant apie pranciškonus Prūsuose ir Livonijoje (čia autoriui reikėjo panaudoti **W. Roth**: Die Domikanes und Franziskaner im Deutschordensland Preussen bis 1466, Disert, 1919.), vertėjo bent kiek paliesti elgetaujančių vienuolių veiklą ryšium su 13—14-tojo amž. kryžiaus karais į Lietuvą. Tie kryžiaus karai Lietuvos istorijoje anuo metu užima labai svarbią vietą. Protestantų istorikai, Eilėtosios Livonijos kronikos leidėjai, pav. (Scr. *rer. Liv. I 756) specialiai atkreipia* dėmesį į tos kronikos vieną vietą, iš kurios esą matyti, kad pranciškonai ir domininkonai ugnimi ir kardu veikę Lietuvoje, užmiršdami misijas ir evangelijos mokslą, ir jie

pirmieji padeginėję Lietuvoje triobas. Kronikoje yra randamas 1256-57 m. žiemos žygio aprašymas Lietuvon. Tai buvo Livonijos magistro Anno keršto žygis už Žemaičių vado Alemano teriojimus Kurše. Poetas Eil. kronikoje rašo:

Barvusen und predigere
Waren in deme selben here.
Da sach man den ersten brant
Den brante eines predigers hant
Vnd eines barvusen danach.
(Eil. 4235 sqq.)

Vertimas:

Basieji (= pranciškonai) ir pa-[mokslininkai (= domininkonai)
Buvo toje kariuomenėje,
Buvo pastebėta, kad pirmąjį [gaisrą
Uždegė domininkono ranka,
O paskui (sekė) pranciškonas.

Nors autorius 5 kartus citavo Eilėtąjį Livonijos kroniką, bet į šitą posmą neatkreipė dėmesio. Jis būtų davęs progos sustoti ir pakalbėti apie Vakarų kryžininkus, kurių žygiuose vienuoliai turėjo reikšmės. Apskritai tuo klausimu turėjo autorius pasisakyti. Niekur jis nepanaudojo Lietuvišk. Enciklopedijos. Jos devyniuose tomuose, kurie Romoje randami, būtų aptikęs sau daug gerų straipsniukų, net ištisų studijų. Ir Ditleb von Alnpekės jokiu būdu jau nebūtų laikęs žinomosios Eilėtosios kronikos autoriumi, o tik jos perrašinėtoju, ar vieno vėlybo rankraščio savininku. Be abejo, ir patį tekstą reikėjo naudoti tik iš Leo Meyer leidimo (1876), kaip ir Dusburgą tik iš Script. rerum Prussicarum, I.

Suprantama, kad rūpestingas autorius viską, kur tik ką apie Lietuvos pranciškonus sutiko, vėrė ant savo istorijos siūlo. Reikia pasidžiaugti, kad beveik viskas čia sulasyta, išcituota, paminėta. Ir reikia tikrai pasidžiaugti, kad autorius gerai susiorientavo. Atsitiktinai pastebėjau, kad nepanaudotas rinkinys "Lites ac res gestae inter Polonos Drdinemque Cruciferorum", kur (II 295 p.) akcentuojama, kad pranciškonai ir domininkonai užsiėmė Lietuvoje 14 am. katalikybės platinimu ir t. t.

Rašydamas labai specialų mokslinį veikalą, Tėvas V. Gidžiūnas savo tezes vis stengėsi patvirtinti iš bendrų knygų, apžvalginių straipsnių, vadovėlių. Kada jis pats daug išsamiau ir pagrindiniau cituoja tuos pačius pirmuosius šaltinius, nėra reikalo minėti antraeilės literatūros, kuri tik iš tų pačių versmių tegalėjo semtis. Arba ne kartą praeities faktai remiami bendrais straipsniais, kada prieš tai turėta originalus šaltinis. Toji aplinkybė tik padaugina ir taip gana gausiai cituojamos lietratūros skaičių. Ir taip neretai 2—3—4 literatūros nurodymus atstoja vienintelis kurio nors klausimo šaltinis. Šitoks uolumas ir kruopštumas, žinoma, darbo vertei nekenkia. Bet kai cituojamoji literatūra yra straipsneliai, ar knygeliūkštės, skirtos istorijos populiarizacijai, galėtų jų citavimas neapsunkinti veikalo. Gausiame literatūros sąraše pasigedau, sąskaiton šitame sąraše tikrai nereikalingų keleto dalykų, Dr. M. Ruginienės: Žemaičių christianizacijos pradžia, Dr. A. Kučinsko: Kęstutis (skyrius apie krikščionybę), rinkinio "Krikščionybės praeitis, dabartis ir ateitis" (1938), Lowmianskio studijos (2 tomai). Per maža kreipta dėmesio į Abrahamo ir Fijaleko darbus (rink. "Polska i Litva"), kurių pirmajame yra naudingos medžiagos apie pranciškonus Lietuvoje, o antrasis analizuoja šaltinius apie pirmuosius du Vilniaus vyskupus. Apie pirmąjį Vilniaus vyskupą pranciškoną Andrių yra naujos medžiagos jo biografiniame straipsnyje (Polski Slownik biograficzny, I, 1935), kur K. Pieradzka, tarp gausių šaltinių ir literatūros, nurodė ir kai ką, ko autorius nepanaudojo.

Bet tos rūšies pastabos, kurių galėtų ir daugiau atsirasti, nėra esminės. Jos nekenkia pačiam veikalui.

Plano atžvilgiu laikyčiau nepageidaujama, kad autorius Lietuvos krikštą ir pirmojo Vilniaus vyskupo biografiją nukelia į knygos galą. O prieš tai yra dėstomi dalykai iš 15—16-jo amž., ir pirma, pav., prisieina kalbėti apie Andrių Vasilo, kaip apie Lydos vienuolyno pranciškonų steigėją (44—45 p.), o tik vėliau (68 sqq.) aprašomas jo gyvenimas.

Ieškant praeities šaltiniuose vienos rūšies faktų, susidaro pavojaus perdėti jų reikšmę šalia kitų panašių dalykų. Žinoma, apie domininkonus autorius neturėjo tikslo nieko rašyti, ir jų, galima sakyti, nebesimato. O jų buvo, ir jie veikė. Atrodo, kad Kuršo vyskupas, pranciškonas Henrikas Liuksemburgietis pasidaro Lietuvos dalies vyskupu ir Mindaugo globėju. Iš kur tai? Reikėtų suderinti apie Vytenį turimus faktus. Iš vienos pusės žinome, kad jis svetur plėšė bažnyčias, grobė bažnytinius indus ir t. t. Autoriui jis išeina labai palankus pranciškonams Lietuvoje. Ar jis galėjo kviesti pranciškonus Lietuvon? Autorius nesiryžo taip pat suderinti: iš vienos pusės žinomos Gedimino tolerancijos, iš kitos pusės — fakto, kurį ir jis laiko tikru, kad Gedimino laikais buvo nužudyti du pranciškonai. Gediminas pranciškonų šaltinyje minimas kaip "dux crudelissimus", kuris, pav., pranciškoną Martyną liepęs "diversis tormentis cruciari" (Analecta Franciscana III 535-6). Neužtenka trumpų autoriaus samprotavimų, reikia šaltinių analizės, o paskui sintezės.

Visais galimais būdais iš žinomųjų šaltinių autorius stengiasi įrodyti, kad pranciškonai jau Mindaugo laikais yra veikę Lietuvoje. Tačiau pačiu svarbiausiu momentu, kai Mindaugas krikštijosi ir buvo kuriama "Lietuvos vyskupija", ne pranciškonas, o Livonijos ordino kunigas Kristijonas tampa pirmuoju Lietuvos vyskupu. Jo įpėdinis vysk. Jonas, kuris nė savo diecezijos nematė, taip pat nebuvo pranciškonas. Ir pietų Lietuvos vyskupas buvo domininkonas Vitas. Eilėtoje Livonijos kronikoje tėra pasakyta, kad Livonijos ordino magistras Lietuvai sukrikščionint paliko "kunigų ir brolių". Autorius mano, kad domininkonai ir pranciškonai tam reikalui irgi bus buvę panaudoti, nors žinios tėra abejotinų vėlesnių versmių. Francisco de Moliano šaltinį, kilusį iš Rygos ir ordino amžinos nesantaikos, reikia labai atsargiai ir kritiškai vertinti. Ir reikia nemaža geros valios tikėti, kad šiaurinėje ir vidurinėje Lietuvoje Mindaugo laikais jau veikė pranciškonai.

Kai Liv. ordinas ir Rygos miestas (= arkivyskupas) buvo iki kraujo susipykę, ton kovon buvo įtraukti lietuviai, ir atsirado įvairių šaltinių. Jų tarpe yra garsieji Gedimino laiškai. Dr. J. Jakštas yra priėjęs tikrai palaikytinos tezės, kad tie laiškai buvo tik uolaus Rygos ir Vilniaus "bendradarbiavimo" vaisius. Bet tame bendradarbiavime rygiečiai turėjo svarbiausią vaidmenį. Jie buvo suinteresuoti geru sąjungininku, kurio kraštas, be kitko, tiekė puikias žaliavas (vašką, kailius). Spausdinti Livonijos šaltiniai tuo klausimu duoda nuo 13-tojo amž. galo, palyginti, daug geros medžiagos (žr. Congressus I historicorum Balticorum, 1938). Į ją įsiskaičius peršasi mintis, kad ano meto pranciškonai Lietuvon atvyko tais pat keliais, kuriais čia atsirasdavo vokiečių pirkliai, arba tiesiog pirklys ir misininkas vyko drauge. Būtų buvę gera, kad autorius tą klausimą būtų palietęs. Man atrodo, tik išaiškinant rygiečių vaidmenį Lietuvoje ir jų prekybinius santykius nuo Vytenio laikų, galima būtų istoriškai žymiai lengviau suprasti tą įdomų reiškinį: vykstant karui su vokiečių ordinu, akivaizdoje jo žygių iš Prūsų ir Livonijos, Lietuvoje veikia elgetaujantieji vienuoliai ir atsiranda jų vienuolynai.

Faktiškai Gedimino laikuose, kuriuos autorius priedu in extenso pa-

skelbė (tam reikalui būtinai reikėjo panaudoti "Preussisches Urkundenbuch, II, 1932, 285 p.), labiau atstovaujami rygiečių interesai (pirklių, amatininkų, kolonistų kvietimas ir t. t.). O pranciškonų ir domininkonų misijų akcentavimu pagonių krašte buvo norima atremti skaudų ordino priekaištą apie krikščionių bendradarbiavimą su pagonimis, kuriam medžiagos dar būtų davęs ir Wl. Semkowicz'iaus strp. "Ateneum Wilenskie" (1930). Ir iš jo matyti, kad tik per Rygą tada lietuviai galėjo žvelgti į pasaulį.

Iš Gedimino laiškų susidaro įspūdis, kad jis buvo elgetaujančių vienuolių rėmėjas, jų skatintojas. O kodėl jo laikais buvo nužudyta du pranciškonai, gal net jo paties įsakymu (Anal. Franc. III. 536)? Čia būtinai reikėjo platesnio autoriaus tos versmės tyrinėjimo, o ne trumpų pasisakymų (30—31 p.). Juk pranciškonų istorija Gedimino laikais yra svarbiausia jo tezei. Labai gaila, kad Tėvas V. Gidžiūnas, nors pats yra nuodugniai tyrinėjęs, visai **nepanorėjo liesti** legendos apie 14 resp. 36 pranciškonų nužudymą Vilniuje. Iš trumpų atsiminimų matyti, kad autorius būtų patvirtinęs (39 p.) dėmesio vertą K. Chodynickio tyrinėjimą, atmetantį legendą apie kankinius.

Kadangi Lietuvos pranciškonų istorijoje tas klausimas vienas iš kardinalinių — reikia tikrai suabejoti, ar kurie kiti kriterijai galėjo saistyti mokslo žmogų nepasinaudoti, ar nepatvirtinti savo samprotavimais tų išvadų, prie kurių jau prieita. Vis tik "... magis amica veritas". Autoriui, be abejo, žinomas monsign. L. Duchesne († 1922) pavyzdys. Kritiškasis autoritetas Bažnyčios istorijoje daugybei bažnyčių pietų Prancūzijoje nuėmė aureolę (remdamasis šaltiniais), kad jos esančios pačių apaštalų įkurtos. Tą patį jis padarė ir su Santiago-de-Compostelle (Ispanijoje), įrodydamas, kad nešv. Jokūbo (apaštalo) yra ten palaidoti palaikai, nors Bažnyčios autoritetai 19-tojo amž. gale tai buvo patvirtinę.

Manau, pats autorius pripažins, *kad jo — šiaip jau gana apdairiai* ir rūpestingai rašytas darbas — išeina nepilnas, jeigu jis tą klausimą, kurį jis pats studijavo, pažino, bet dėl pašalinių motyvų nerado reikalo nagrinėti.

Įdomu, kad Lietuvos krikšte pranciškonų vaidmens neparodo Dlugošas, kuris daugiausia žinių iš visų šaltinių pateikia. Net nesimato, kad kas nors iš vienuolių būtų galėjęs lietuvių kalba aiškinti Naująjį Mokslą. Tad Dlugošas ir mini žinomas kalbos sunkenybes. Vadinasi, šituo tautai reikšmingu momentu pranciškonų veikimo nesimato. Peršasi išvada — prieš pat 1387 m. jie negalėjo Lietuvoje veikti (plg. 36 p.). Gaila, kad gerb. autorius toliau nutraukia savo tyrinėjimą, nors turėtų privesti iki 1517 m. Iš Bullarium Franciscanum (t. VIII), pav., matyti (pop. Grigaliaus XII laiškas 1410 m. prancišk.), kad Lietuvoje Tanenbergo metais nebuvo krikščionių daugiau kaip 20,000. Bet pranciškonai stiprinosi ir labiau veikė. Iš Kazimiero pusės šimtmečio taikos laikotarpio (1440-92) yra gražių tos veiklos faktų. Pranciškonai, matyti, Vilniuje tapo svarbiausiu ordinu. Ir kai, pav., 1516 m. karalius Žygimantas Senasis, Vilniaus vyskupas ir kapitula kreipėsi į Mediči popiežių Leoną X-jį, prašydami kanonizuoti Kazimiero sūnų, atskirą (pusės metro) pergamentą pateikė ir Vilniaus pranciškonai (Vatikano arch., Theiner II). Kitų vienuolių jokio pėdsako nėra. Matyti, pranciškonai tada Vilniuje buvo stipriausi.

Šitos atsitiktinės pastabos negali sumažinti apdairaus darbo mokslinės vertės!

Linkėčiau, kad lietuvindamas savo studiją, kurios tekstas užima tik 77 p., autorius reikšmingesnes vietas labiau praplėstų ir nevengtų pacituoti pačius šaltinius. Įdėtinas taip pat ir tas kankinių legendos tyrinėjimas, kurį čia autorius praleido. Iš to, kas išspausdinta, turime įrodymus, kad autorius yra pilnai pasiruošęs tyrinėti Lietuvos pranciškonų istoriją. Linkėtume, kad jis tą darbą tęstų toliau. Leituvos istorijos mokslui iš to tikrai bus daug naudos. **Z. Ivinskis**

Roma, 1950. VI. 17.

— Žinomas Argentinos rašytojas ir dailininkas, Association des Amis de Milosz (Milašiaus Bičiulių Draugijos) narys - steigėjas ir mūsų tautos nuoširdus draugas **Lysandro Z. D. Galtier** baigė versti į ispanų kalbą O. V. Milašiaus veikalą — "Mephiboseth".

Iki šiol Lysandro L. D. Galtier yra išvertęs į ispanų kalbą ir išleidęs šiuos O. V. Milašiaus kūrinius: "Žydų tautos iberiškoji kilmė", (1935); "Milašiaus poemos", (1941); "Apokalipsės raktas" (1941); "Giesmės, psalmės ir maldos" (1943); "Miguel Manara" (1947); "Lietuvių tautos kilmė" (rankraštis, 1949).

Mediniai Lietuvos kryžiai. "L' Osservatore Romano" rugpiūčio mėn. 8 d. Nr. 183 (27. 423) išspausdino Leonardo Kociemski straipsnį apie medinius Lietuvos kryžius ("Le croci di legno in Lituania"). Pradžioje straipsnio autorius pasisako čia atpasakojąs Krokuvos Mokslų Akademijos Etnografijos skyr. sekret. prof. Bronislavo Pilsudskio, mirusio maršalo J. Pilsudskio brolio, straipsnį, jau anksčiau paskelbtą spaudoje.

Straipsnis meta žvilgsnį į Lietuvos krikščionybės pradžią, jos pirmuosius diegus Lietuvoje ir lietuvių greitai pamiltąjį Kristaus kančios ženklą — kryžių. Toliau aprašoma lietuviškųjų kryžių rūšys, statymo vietos, sudėti juose žmonių prašymai ir viltys.

ATSIŲSTA PAMINĖTI

Antanas Maceina: DIDYSIS INKVIZITORIUS. Antroji papildyta laida. Venta. 1950 m. 221 p. Kaina DM 4.

Kotryna Grigaitytė: PASLAPTIS. Lyrika. Venta. 1950 m. 77 p. Kaina DM 3.

Stasys Yla: LIETUVA BRANGI. Iškeliaujančiai sesei ir broliui. Išleido L. T. Katalikiškosios Akcijos Centras. 1950 m. 31 p.

P. Victor Gidžiūnas, O. F. M., S. Th. D.: DE FRATRIBUS MINORIBUS IN LITHUANIA (1245-1517). Pars I. Romae, 1950. 98 p.

Wladimir Szylkarski: SOLOWJEW UND DOSTOJEWSKIJ. Goetz Schwippert Verlag, Bonn, 1948. 72 p.

Wladimir Szylkarski: ADOLF DYROFF. Universitaet-Verlag, Bonn, 1947. 56 p.

R. Spalis; Trylika Nelaimių. Feljetonai. Išleido Pradalgė. 1950. 168 p.

G. A. Buerger: Barono Miunchhauhauzeno nuotykiai. Išleido Gabija. 1950. 115 p.

Balys Rukša: žemės Rankose. Poezija. Toronto. 1950. 77 p.

Algimantas Pagėgis: Elegijos. Išleido Sūduva. Chicago, 1950. 48 p.

A. Vilainis: Čia mūsų žemė. 2 sąsiuvinis. Išleido Nemunas. Cicero, 1950. 96 p.

Lietuvos girių milžinai. Redagavo **K. Sčesnulevičius.** Išleido Lietuvos *Miškininkų sąjunga JAV*, Chicago, 1950. 118 p.

Lithuanian Bulletin, Vol. VIII, No. 1—6. 1950. p. 32.

Monthly Bulletin of the International Peasant Union, Vol. I, No. 4—5, 1950.

"Aidų" Administracijoje (Kennebunk Port, Maine) galima gauti šių ankstesnių "Aidų" numerių: 1947 m. — Nr. 3, 7, 8; 1948 m. — Nr. 13—21; 1949 m. — Nr. 22—26; 1950 m. — Nr. 1, 5, 6.

RELIGINIS GYVENIMAS

SINDONĖ

Viena iš brangiausių Kristaus kančios relikvijų yra Sindonė. Tai lininė drobulė, kurioje žydų papročiu buvo suvyniotas Kristaus kūnas grabe. Prisikėlus Kristui iš numirusių, ši drobulė, kaip liudija šv. Jonas, buvo rasta karste. Aišku, kad Sindonė, kartu su kitomis Išganytojo kančios relikvijomis, buvo uoliai saugojama Kristaus mokinių. Istorikas Nikeforas Kalistas pažymi, kad imperatorienė Pulcherija (399—453) laikė šventąją Sindonę, gautą iš imperatorienės Eudozijos, naujoje S. Maria in Blanceria bazilikoje. Apie Sindonę kalba septintojo ir aštuntojo amžiaus istorikai. 1171 metais Vilhelmas, Tiro vyskupas, ją parodė Bizantijos imperatoriui. Kai 1204 m. ketvirtojo kryžiaus karo dalyviai užėmė Konstantinopolį, pasidalinant karo grobį, Sindonė teko Otto de la Roche. Šis ją pasiuntė savo tėvui, kuris 1206 m. ją padovanojo vyskupui Amedėjui iš Besanzonės. 1349 m. gaisras sunaikino Besanzonės katedrą, bet Sindonė buvo išgelbėta ir atsidūrė Prancūzijoj, Charny šeimoje. 1418 m. Margarita de Charny ją padovanojo Kipro karaliaus dukteriai, kuri buvo susižiedavusi su Liudviku I, kilusiu iš Savojos kunigaikščių giminės. Taip Sindonė po ilgos kelionės pateko į Savojos kunigaikščių namus. Iš pradžios ji buvo saugojama Chambery kunigaikščių privačioje koplyčioje. 1553 m. koplyčia užsidegė, ir grėsė pavojus prarasti tą brangią relikviją. Tik du pranciškonai, kunigaikščio kapelionai, statydami gyvybę pavojun, išgelbėjo Sindonę, kuri tačiau kiek apdegė ir gavo vandens. Neramiais protestantizmo laikais Sindonė keliavo iš krašto į kraštą, kol pagaliau 1578 m. Emanuelis Filibertas, Savojos kunigaikštis, ją parvežė Torinan, kur ir dabar tebėra saugojama.

Didžiausią susidomėjimą pasaulyje sukėlė Sindonė 1898 m. gegužės 25 d. Ją tada pirmą kartą fotografavo advokatas Secondo Pia. Tas susidomėjimas buvo tuo didesnis, kad vietoje negatyvo, kas buvo laukiama, buvo gautas pozityvas. Tik vėliau šis keistas reiškinys, išsivysčius optikos ir chemijos mokslams, buvo išaiškintas. Antru kartu Sindonę fotografavo 1931 m. gegužės 3 d. garsus optikos žinovas Enrie, kontroliuojamas penkių šios rūšies specialistų ir kitų garsių mokslininkų. Jis panaudojo 20 tūkstančių žvakių stiprumo šviesą ir gavo rezultatą tikrai vertą nusistebėjimo. Buvo prieita išvados, kad kūno atspaudas, užsilikęs Sindonėje, yra tobulas negatyvas, gautas kūno evaporacijos ir cheminio mišinio pagalba. Be kai kurių žaizdų tiesioginio su drobule kontakto, nesimato teptuko pėdsakų. Iš Sindonėje esančio atspaudo galima spręsti apie jame buvusio kūno anatomines proporcijas, kurios aiškiai liudija apie to žmogaus asmenį, rasę ir fizinį bei dvasinį tolaikinį jo stovį. Tas išvadas, gautas konkrečia patirtimi ir išaiškintas moksliniais daviniais, prof. Enrie pateikia veikale "Sindonė išaiškinta pagal nuotraukas".

Greitu laiku Sindonės garsas pasklido viso pasaulio moksliniuose sluogsniuose. Buvo sudaryta net komisija iš žymių optikų, fizikų, chemikų ir medikų Sindonės paslapčiai tirti. Šiandie moksliniuose sluogsniuose jau neabejojama apie jos autentiškumą ir apie galimumą pasireikšti panašiam chemijos reiškiniui. Paryžiaus universiteto profesorius P. Vignon savo veikale "Le saint Linceul de Turin" taip aiškina Sindonėje persidavusio kūno negatyvą.

Gerai yra pažįstamas ir patirtimi patvirtintas cheminis vaporigrafizmas. Aloės mišinys, susijungęs su amoniaku, duoda spalvojančią ir neišdildomą substanciją, vadinamą aloetina, kurią godžiai geria lininis audeklas. Kristaus kūnas, evangelistų teigimu, vos nuimtas nuo kryžiaus, buvo išteptas aloės mišiniu ir suvyniotas lininėje drobulėje. Šilto kūno evaporacija, prakaitas, kraujas ir vėliau pradedančio gesti kūno egzalacijos turi savyje amoniako druskos, kuri chemiškai keičiasi į amoniako anglį, virsdama grynu amoniaku. Šis gautas iš palaidoto Kristaus kūno amoniakas, susijungęs su aloės mišiniu, neišdildomai perdavė evaporacijos būdu drobulėn Kristaus kūno atvaizdą. Chemikas Colson tai patikrino bandymu.

Moksliniu būdu išaiškinta Sindonės paslaptis tapo studijų objektu. Ištisais tomais skelbiamos tos studijos pasauliui, tapdamos nesugriaunamu argumentu prieš tuos, kurie mėgina neigti istorinį Kristų. Šiais šventaisiais metais gegužės mėnesį buvo ruošiamas Italijoje tarptautinis sindologinis kongresas, kuriame dalyvavo žymiausi pasaulio mokslininkai, kad dar labiau ištirtų jos visokeriopą vertę.

Ta proga norime pateikti vieno sindologo, garsaus čekų mediko R. W. Hynek, mokslinius davinius apie Kristaus kančią, išskaitytą Sindonėje, kurią jis aprašo veikale "Kristaus kančia, naujųjų mokslų ištirta".

"Žvelgiant į Sindonę, — rašo minėtas autorius, — kiekvieno dėmesys krinta į gausias kraujo žymes ant galvos, paliktas erškėčių vainiko žaizdų. Kraujas tekėjo iš kaktos ir kaklo, sužeisto aštraus erškėčių vainiko, jėga užspausto ant galvos. Vainikas atvėrė daugybę kapiliarinių indų. Kai kurie kraujo lašai tekėjo kakta ir pasiekė antakius, kiti gi rinkosi kelią per ilgus ir tankius plaukus, pasiekdami smilkinius. Dar kiti sukrešėjo pačiuose plaukuose, sudarydami lyg kokius netaisyklingus ir grubius rėmus pailgėjusiam ir liesam veidui". Erškėčių vainikas, pagal Sindonės davinius, neturėjo vien tik apvalaus vainiko, bet daugiau kepurės formą, nes viršugalvy randama daug erškėčių padarytų žaizdų. Kadangi užpakalinėje galvos dalyje pastebimos gausios kraujo žymės, ypatingai kairiojoje dalyje, autorius sprendžia, kad Kristus buvo prikaltas ant kryžiaus su erškėčių vainiku.

Ypatingos kančios žymės regimos Kristaus veide. "Dešinysis žandas pastebimai yra ištinęs. Ištinimas apima visą žandą, dešinįjį antakį ir žemutinę lūpą. Energiška rytiečio tipo nosis lengvai pasukta kairėn, o jos kaulas perskeltas". Jau vien šitas reiškinys liudija apie Sindonės autentiškumą. Šis smūgis veidan galėjo būti duotas tik žydo (o tai patvirtina Evangelijos), nes pagal jų paprotį smūgį su kumštimi veidan galėjo duoti tik atkaklia kairiąja ranka. Tuo smūgiu užgaunamas dešinysis žandas, tuo tarpu romėnai smūgiui veidan vartodavo dešiniąją ranką.

Sindonė kalba toliau apie Kristaus nuplakimą. "Visas Išganytojo kūnas iš priešakio, pradedant krūtine, rankomis, šonais ir kojomis, taip pat ir iš užpakalio, imant pečius, nugarą,

dubens muskulus ir t. t., yra sėte nusėtas nesuskaitomomis žaizdomis. Jos susipina, kryžiuojasi, supuola viena su kita taip, kad visame kūne nerasi sveikos vietos". Jų suskaitoma iki 500.

Kalbėdamas apie plakimo įrankius, autorius pažymi: "Tarp žaizdų, padarytų trijų plakimo rūšių įrankių (flagellum, frusta, flagrum), aiškiai pastebimos 80 žaizdų, poromis išsiskirsčiusių, trijų centimetrų ilgumo. Tai atitinka keturiasdešimtį *romėnų plakimo smūgių, kad nu*teistojo neįstačius mirties pavojun. Šis plakimo įrankis buvo padarytas iš dviejų odos dirželių, kurių galuose buvo pritvirtinti švino gabalėliai. Tai žiaurus kankinimo įrankis, draskąs pasmerktojo kūną ir neretai ati*dengiąs pačius kaulus*".

Prof. Dr. Miklik savo veikale "Kristaus kančia" (299 p.) cituoja daugybę senovės romėnų rašytojų, aprašiusių negirdėtą žiaurų plakimą, kuris ne tik atimdavo pasmerktiesiems garbę ir sveikatą, bet dažnai ir gyvybę. Daugelis jų mirdavo vietoje, o ir išlikę virsdavo amžinais paliegėliais. Dar prieš Kristų imperatorius Porcius Sempronius vienu dekretu uždraudė vartoti šį plakimo būdą romėnų piliečiams, palikdamas jį tik svetimšaliams.

Labai aiškių duomenų pateikia Sindonė apie nukryžiavimo būdą. Pasmerktojo rankos būdavo prikalamos horizontaliai prie kryžiaus skersinio, kad ant jo kabėtų, o prikaltos kojos tik prilaikydavo prikaltąjį, kad kūnas nesvyruotų. Ypatingai svarbu būdavo gerai prikalti rankas, kad ant jų laikytųsi visas kūnas. Nuo prikalimo būdo priklausė taip pat kančios baisumas ir mirties pagreitinimas bei pratęsimas. Imant prikryžiavimą iš anatominės pusės, *neįmanoma, kad kūnas laikytųsi ant* kryžiaus, prikaltas rankų delnuose. Menininkų vaizduojamas Kristus ant kryžiaus neatitinka tikrovę, išskyrus tik vieną Van Dyck, kuris matė Sindonę.

Šv. Juozapo ligoninės Paryžiuje *chirurgas Dr. P. Barbet* anatominių analizių ir tiesioginių bandymų keliu mums duoda mokslišką ir galutinį nukryžiavimo būdo įrodymą, kurį patvirtina Sindonė. Šis chirurgas paėmė ką tik amputuotą ranką ir bandė kalti tiesiai į pirmojo pulso įdubimą tokio pat dydžio vinį, kokia buvo prikaltas Kristus. Vinis be jokio pasipriešinimo pralindo destotiniu tarpu, net nepažeisdama jo dviejų kaulų. Be to, ji buvo kalama toje vietoje, kur yra stipriausias audinys, vadinamas ilgamentum carpi transversum, pajėgiąs atlaikyti visą kūno svorį. Tokiu būdu prikaltas kūnas tikrai galėjo būti nenudribęs nuo kryžiaus. Sindonė patvirtina šį prikalimo būdą.

Kitu panašiu bandymu tas pats chirurgas pastebėjo, kad tokiu būdu kalant rankas prie kryžiaus, neįmanoma išvengti jautriausio ir judamo mediano nervo, kurs perkalamas ar bent pažeidžiamas. Prikaltas medianas nervas tuoj sutraukia didįjį rankos pirštą. Tai aiškiai liudija Sindonė, nes joje nematyti didžiojo piršto, kuris buvo sutrauktas ir pasislėpęs tarp kitų pirštų.

Ir kojos būdavo kalamos ypatingu būdu. Dr. Barbet tai išbandė eksperimentais, kurie atitinka Sindonės davinius. Pirma būdavo perkalamos abi kojos, paskui, uždėjus kairiąją ant dešiniosios, abi viena vinimi pritvirtinamos prie kryžiaus *stulpo. Tam tikslui dešiniąją koją* smarkiai ištempdavo, kairiąją lengvai sulenkiant. Iš tikrųjų, Sindonėje kairioji koja atrodo trimis centimetrais trumpesnė už dešiniąją. Rytiečiai, gerai pažinoję Sindonę ir nesupratę šio keisto reiškinio, galvojo apie antrąjį kryžiaus skersinį, prie kurio būtų buvę prikaltos Kristaus kojos. Užtai jie vartojo kryžių su dviem skersiniais, kurių antrasis yra įstrižos formos.

Tas prikalimo būdas, atrodo, prieštarautų stigmatizuotųjų žaizdoms, kurie paprastai jas nešioja rankų delnuose. Bet pati Teresė Neumann tvirtina, kad jos yra tik malonių šaltiniai, gi Kristuje jos buvusios visai kitoje vietoje.

Šv. Jonas Evangelistas, aprašydamas Kristaus mirtį, mini jo šone žaizdą, iš kurios ištekėjo kraujas su vandeniu. Sindonė aiškiai rodo ant Kristaus šono sukepusio kraujo pėdsakus, sumaišytus su nespalvoto skysčio tarpais. Minėtas chirurgas Barbet, gavęs iš prof. Vignon natū*ralaus dydžio fotografiją, nustatė* šono žaizdos vietą ir didumą. Pagal jo sprendimą, ji yra dešinioje šono pusėje tarp penkto ir šešto šonkaulio, 4 cm. pločio, pusantro cm. aukščio ir 8 cm. ilgio. Per plaučius žaizda pasiekė širdį, atverdama ją de*šinėje auselėje, iš kurios ištekėjo* paviršiun kraujas, maišytas su vandeniu.

Šis faktas visados kėlė didelio susidomėjimo medikų tarpe. Buvo manyta, kad tai prieštarauja medicinos patirčiai. Ir iš tikrųjų, medikų patirtimi tuoj mirusio žmogaus širdis gali duoti tik kraują, nes tik po 24 valandų sukrešęs kraujas pagamina sieros bespalvio skysčio pavidale, kuris teka kartu su krauju. Panašus kraujo ir sieros mišinys negalėjo ištekėti iš Kristaus širdies, nes jis ką tik buvo miręs.

Tačiau Sindonės tikrumas vertė medikus ieškoti bandymų išaiškinti šiai Evangelijos ir Sindonės tiesai. Dr. Barbet pagaliau išsprendė klausimą eksperimentu, pastebėdamas, kad mirštančiam esant skaudžioje ir ilgoje agonijoje, širdyje prisirenka didelis sieros kiekis, kuris, atvėrus širdį, susimaišo su krauju ir, pripildęs krūtinės tuštumą, išteka paviršiun.

Nemažesnio susidomėjimo kėlė medikų tarpe tiesioginė Kristaus mirties priežastis. Daug teorijų buvo išgalvota. Jos tačiau nepatenkino *istorijos ir kartu anatomijos reika*lavimų. Sindonė pagaliau davė progos surasti tikrąją Kristaus mirties priežastį, su kuria sutinka pasaulio medikai. "Tai mirtis nuo tetaniškų mėšlungių ir užtroškimo tarp neapsakomų skausmų, mirštančiajam esant pilnoje sąmonėje". Medikams yra gerai pažįstamas muskulų kontrakcijos reiškinys, visai panašus į traumatišką tetaną, sukeltas reakcijos prieš perdėtą nuovargį. Du minėtieji riešo audiniai, ant kurių laikėsi visas Kristaus kūnas ant kryžiaus, greit persidirbo ir pradėjo reaguoti nežmoniškomis kontrakcijomis. Mėšlungiai greit persidavė į visus audinius, prispausdami nervus jų galuose, o tai sukelia nežmoniškus skausmus. Be to, audinių kontrakcija, prispausdama kraujo cirkuliacijos indus, apsunkina kvėpavimą ir veda prie užtroškimo. Visa tai reikalauja iš audinių begalinės energijos, ir sukelia aukščiausią karštį su nepaprastu prakaitavimu. Šis karštis pasiekia net iki 44 laipsnių. Svarbiau*sia gi, kad po tokios mirties eina* betarpiškas kūno sustingimas. Tai labai svarbu, nes bematant sustingę audiniai ir vaporigrafiniu būdu persidavę Sindonėn mums nusako kančios ir mirties priežastį.

T. Dr. B. Grauslys, O.F.M.

ŠV. TĖVO PIJAUS XII ENCIKLIKA APIE KRIKŠČIONIŠKĄJĄ TAIKĄ

Š. m. liepos mėn. 19 d. šv. Tėvas Pijus XII paskelbė naują encikliką "Summi maeroris" apie krikščioniškąją taiką. Pradžioje popiežius džiaugiasi šv. Metų malonėmis, kuriomis pasaulio katalikai parodė nuoširdžią pagarbą ir dėmesį, lankydami senąsias Romos bazilikas, pelnydami atlaidus ir reikšdami jautrios vienybės ryšius Apaštalų Sostui. Tačiau šį džiaugsmą temdo neramaus tautų gyvenimo ūkanos ir artėjanti karo grėsmė. Šv. Tėvas, būdamas ištikimas savo pasirinktajam šūkiui "Opus iustitiae pax" (teisingumas kuria taiką), drąsiai pasmerkia daugelio peršamą ir siūlomą netikrąją taiką, "siekiančią ne žmonių vienybės, bet minių sukilimo ir neramumų".

VISUOMENINIS GYVENIMAS

LIETUVIŲ KALBOS DRAUGIJA

Kas ji yra ir ko siekia

Lietuvių kalba yra mūsų tautos ilgų amžių ir daugybės kartų kūrybos vaisius. Ja reiškėsi ir tebesireiškia mūsų tautos dvasia su visais savo polėkiais ir siekimais. Ja mąstė, mylėjo, kentėjo, verkė ir džiaugėsi daugybė geriausių, tauriausių mūsų žmonių. Joje atsispindi ne tik tolimosios praeities ir gyvosios dabarties tautos gyvenimas, bet ja yra statomas ir tautos ateities rūmas. Todėl kiekvienas, kas tik vartoja, myli ir brangina savo gimtąją kalbą, jau savaime sutampa su savo tautine bendruomene, įsijungia į tautinės kultūros srovę ir tampa gyvas visos tautos gyvybe.

Nors kalba ir yra visos tautos kūrinys, tačiau iš kitos pusės ji nuolat auga, turtėja, tobulėja ir gražėja tik atskirų žmonių sąmoningomis individualiomis pastangomis. Šitame kalbos ugdomajame darbe visų pirma reiškiasi atskirų liaudies žmonių išmintis, pastabumas ir skonis, toliau jame dalyvauja tautos dailiojo žodžio kūrėjai — jos poetai, rašytojai ir kiti menininkai, bet ypačiai svarbų vaidmenį čia vaidina kalbininkai, kurie kalbos kultūros darbui specialiai pasirengia ir atsideda. Juk daugiausia tik jų, šitų kalbininkų, darbu ir pastangomis buvo padėti mūsų kalbai moksliniai pagrindai, sukurta jos gramatika, nustatyti rašybos dėsniai, jos taisyklingumo bei grynumo kriterijai ir kt. Tai atliko Fridrichas Kuršaitis, Augustas Schleicheris, Antanas Baranauskas, Kazimieras Jaunius, Jonas Jablonskis, Kazimieras Būga ir kiti mūsų ir ne mūsų mokslo vyrai, kuriuos dėl jų nepaprastai didelių nuopelnų mūsų kalbai tauta atmins, kol tik ji pati bus gyva.

Bet mūsų kalbos kultūros darbas dar toli gražu nėra baigtas. Jis ir negali būti baigtas, kol gyva pati kalba, kol nuolat kintąs ir plintąs gyvenimas reikalauja ir pačios kalbos kitimo — naujų žodžių, naujų lyčių, didesnio tikslingumo, taisyklingumo, ekonomiškumo ir t. t. Žodžiu, ir toliau mūsų kalbą reikia nuolat gerinti, tobulinti. Todėl reikia turėti ir tokį organą, kuris visu šituo reikalu sistemingai ir organizuotai nuolatos rūpintųsi.

Toks organas nepriklausomoje Lietuvoje buvo **Lietuvių Kalbos Draugija**, sutrumpintai vadinama **LKD**. Ją įsteigė ir savo darbu gaivino daugiausia mūsų kalbininkai lituanistai, bet jai taip pat priklausė nemaža ir gimnazijų lietuvių kalbos mokytojų, kai kurie rašytojai ir vienas kitas gimtosios kalbos reikalais besidomįs šiaipjau kultūrininkas. Neturint jų sąrašo, negalima jų visų dabar ir beprisiminti. Draugijai Lietuvoje visą laiką pirmininkavo dr. Pr. Skardžius, jos nariais buvo dr. K. Alminas, J. Ambrazevičius, A. Ašmantas, dr. P. Avižonis, J. Balčikonis, St. Barzdukas, S. Čiurlionienė, V. Čižiūnas, L. Dambrauskas (Dambriūnas), N. Grigas, dr. P. Jonikas, Z. Kuzmickis, J. M. Laurinaitis, J. Lazauskas, Iz. Matusevičiūtė, O. Mikalauskaitė, dr. J. Puzinas, dr. A. Salys, J. Senkus, dr. St. Šalkauskis, J. Talmantas, A. Vaičiulaitis, O. Zenkevičiūtė, J. Žiugžda ir kt.

Lietuvių Kalbos Draugija Lietuvoje išvarė gilią ir plačią darbo vagą. Savo susirinkimuose ir komisijose ji apsvarstė ir vėliau paskelbė viešumai daugelį aktualių kalbos klausimų. Kalbos kultūrą žymiai pakėlė LKD leidžiamas nedidutis, bet labai populiarus ir visų nepaprastai mėgstamas specialus kalbos žurnalas "Gimtoji Kalba", pradėjusi eiti 1933 m. ir sustojusi, nepakeldama bolševikų okupacijos. LKD taip pat buvo jau suplanavusi reguliariai leisti ir tam tikrus savo leidinius, kuriuos visų pirma priedais turėjo gauti "Gimtosios Kalbos" skaitytojai, bet juos būtų galėję įsigyti ir šiaipjau visi norintieji. Šitaip 1939 m. pasirodė L. Dambrausko paruoštas ir A. Salio bei Pr. Skardžiaus suredaguotas "Kalbos Patarėjas", kuris skaitytojams pateikė apie porą tūkstančių pačių reikalingiausių patarimų įvairiais kalbos klausimais.

Bet 1940 m. Lietuvą užgriuvo komunistinės Rusijos okupacija. Kitais, 1941, m. prasidėjo antrasis Didysis karas, atnešęs kelerių metų nacionalistinės Vokietijos okupaciją. Betkoks kūrybinis organizuotas darbas turėjo sustoti. Nebebuvo sąlygų veikti ir Lietuvių Kalbos Draugijai — ji taip gražiai pradėtą ir sėkmingai varytą darbą turėjo nutraukti. šitaip buvo užverstas pirmasis LKD istorijos lapas.

1944 m. vasarą iš naujo į Lietuvą ritosi fronto banga, atnešanti ir antrą bolševikų okupaciją. Ji iš Lietuvos į tremtį išbloškė ir daugumą LKD narių su pačiu jos pirmininku priešaky. 1945 m. pasibaigus karui ir tremtiniams susibūrus į stovyklas, vėl atsirado sąlygų, nors nelabai palankių, lietuviškam kultūriniam gyvenimui. Pradėtos organizuoti mokyklos, ėmė rodytis vienas po kito įvairūs laikraščiai bei žurnalai, imtos spausdinti knygos ir t. t. Tuojau taip pat ėmė aiškėti, kad yra reikalinga rūpintis ir svetimų įtakų veikiama lietuvių tremtinių gimtąja kalba. Šitaip kilo mintis vėl atgaivinti Lietuvoje veikusią LKD.

Po tam tikrų organizacinių pasirengimų 1947 m. vasario 8 d. Rebdorfo stovykloje (prie Eichstaetto) buvo sukviestas LKD steigiamasis suvažiavimas. Jame buvo nutarta rūpintis stabilizuoti įvairuojančią mūsų rašybą ir šiam reikalui parengti jos vadovėlį, išleisti "Kalbos Patarėjo" antrąją laidą, kreiptis į laikraščių redakcijas prašant daugiau rūpintis kalbos grynumu bei taisyklingumu, organizuoti žodžių rinkimą, tautosakos bei terminių tekstų užrašinėjimą, daugiau patiems rašinėti kalbos reikalais į laikraščius ir kt.

Ne visi šie nutarimai buvo įgyvendinti. Tačiau iš jų vėliau atsirado "Lietuvių kalbos vadovo" mintis, ir šio leidinio parengimą LKD laiko pačiu didžiuoju savo darbu tremtyje.

Tremty LKD vadovavo steigiamojo susirinkimo išrinkta trijų narių valdyba — pirm. dr. Pr. Skardžius, sekr. J. M. Laurinaitis ir admin. St. Barzdukas, nariais buvo V. Alantas, P. Balčiūnas, dr. J. Balys, V. Čižiūnas, L. Dambriūnas, dr. P. Jonikas, P. Kirvelaitis, Vl. Kulbokas, Iz. Matusevičiūtė, F. Neveravičius, A. Pliopliene, M. Stonys, O. Zenkevičiūtė ir kt.

Bet ėmus tremtinius gabenti iš Europos į užjūrius, pradėjo sklaidytis ir LKD nariai. Teko užversti ir šitą LKD istorijos lapą.

Tačiau ir užjūriuose gimtoji mūsų kalba reikalinga ir globos, ir meilės, ir pagarbos. Ir dar daugiau, nes čia jai ir pavojai didesni. Ji čia pasmerkta ne tik sunykti, bet ir visai išnykti. Todėl ir čia, pirmiausia Jungtinėse Amerikos Valstybėse, vėl atgaivinama Lietuvių Kalbos Draugija — ji ir toliau, kaip pasakyta naujai parengtame jos įstatų projekte, rūpin-

sis palaikyti, ugdyti ir tobulinti lietuvių gimtąją kalbą (§ 1).

Tik naujose ir visai skirtingose sąlygose LKD iškyla jau ir naujų uždavinių. Visų pirma dabar ji nori sutelkti kuo daugiausia gimtosios kalbos brangintojų ir apjungti jau ne tik lietuvių kalbininkus mokslininkus, mokytojus lituanistus ir kitus specialistus, bet taip pat ir lietuviško žodžio menininkus bei visus kitus, kuriems gyvai rūpi lietuvių kalba, jos gyvata ir pažanga (§ 5a). Taigi LKD durys dabar jau praveriamos daug plačiau.

Taip pat smulkiau nurodoma, kad LKD rūpinsis lietuvių kalbos išlaikymu privačiame ir viešame gyvenime — šeimose, bažnyčiose, mokyklose, organizacijose ir t. t. (§ 5b). Ji kovos su neigiamais kalbos reiškiniais ir jos meilę bei pagarbą žadins spaudiniais, straipsniais, atsišaukimais, paskaitomis, pasikalbėjimais, lietuvių kalbos kursais ir mokyklomis, kultūrinėmis pramogomis, premijomis ir kitomis įvairiomis priemonėmis (§ 5c).

Šalia šito LKD rūpinsis dirbti ir konkretų pačios kalbos darbą: ji svarstys ir spręs įvairius gyvybinius lietuvių bendrinės kalbos — rašybos, žodžių darybos, žodyno, naujadarų, skolinių ir kt. klausimus (§ 5 d). Taip pat ji rems lietuvių kalbai nusipelniusius bei ją studijuojančius asmenis ir į vargą patekusius savo narius (§ 5e), santykiaus su kitų tautų panašiomis organizacijomis, atskirais kalbininkais ir kitais asmenimis, kurie domisi lietuvių kalbos mokslu bei praktika (§ 5f), ir kt.

LKD numato turėti trejopus narius: tikruosius, garbės ir rėmėjus (§§ 6—12). Jos vykdomieji organai— centro valdyba ir kontrolės komisija (§§ 13—17). Ruošiant įstatų projektą, buvo susidurta su įvairiomis technikinėmis kliūtimis, todėl teko atsisakyti nuo visuotinių suvažiavimų ir kai kurių kitų organizacinių formalybių. Vykdomuosius organus pvz. yra numatoma rinkti korespondencijos būdu (§§ 18—21) ir kt. Skyriai gali būti steigiami visur ten, kur susiras bent keli nariai (§ 22). Atskirų kraštų apygardiniams reikalams tvarkyti centro valdyba galės įgalioti pajėgesnius vietinius skyrius (§ 26).

Visai naujas LKD gyvenime dalykas yra vadinamasis Lietuvių Kalbos Centras. Jį sudarys centro valdyba iš lietuvių kalbos moksle ir praktikoje pasižymėjusių žmonių, ir jis spręs įvairius lietuvių kalbos mokslo bei praktikos klausimus, teiks kalbinių patarimų ir apskritai atliks kitokius lietuvių kalbos uždavinius (§ 27). Šitoks Centras, gerai veikdamas, gali būti didžiai naudinga institucija mūsų kalbos gyvenime.

LKD lėšas sudarys narių mokesčiai, nustatyti centro valdybos, aukos ir kitokios pajamos. Jos bus naudojamos draugijos veiklai ir kitiems įstatuose numatytiems reikalams (§ 35).

Sėkmingai leidusi Lietuvoje, LKD numato leisti ir čia specialų kalbos laikraštį — tą pačią "Gimtąją Kalbą" — ir jį ko plačiausiai paskleisti lietuvių visuomenėj. Nariai jį turėtų gauti lengvesnėmis sąlygomis, nei šiaip skaitytojai (§ 10b).

Tai štai koks bendrais bruožais peržvelgtas naujasis LKD įstatų projektas. Laikinė LKD valdyba (jos pareigas JAV eina Vokietijoj išrinkti valdybos nariai ir valdybon kooptuotas Ig. Malinauskas), imdamasi organizacinio darbo, šį projektą savo 1950 m. gegužės 27 d. posėdy priėmusi, nutarė jį paskelbti spaudoje, išsiuntinėti buvusiems LKD nariams bei kitiems lietuvių kalbos mylėtojams ir paraginti juos, kur tik aplinkybės leidžia, tuojau nedelsiant steigti LKD skyrius, apsvarstyti sudarytą projektą ir pastabas atsiųsti valdybos pirmininkui dr. Pranui Skardžiui (6608 Bliss Ave., Cleveland 3, Ohio). Kai tik bus įkurti bent keli skyriai ir galutinai priimtas įstatų projektas, laikinė LKD valdyba stengsis įvykdyti ir nuolatinių draugijos organų rinkimus.

Tad visi, kurie myli ir brangina savo tėvų ir savo tautos kalbą ir rūpinasi jos ateitimi, kviečiami stoti į organizuotą jos darbą. Visi telkimės į Lietuvių Kalbos Draugiją. Atverskime naują jos istorijos lapą!

St. Barzdukas

POLITIKA

VOKIETIJOS KELIAS IŠ VARGO

Jei koks užsienietis, atvykęs Vokietijon, lankosi jos naujai atstatomuose miestuose, kurie buvo subombarduoti, ar pervažiuoja gausiai apšviestas, žmonių pilnas didžiąsias miestų gatves, tai susidaro įspūdį — vokiečiams puikiausiai einasi! Tikrai pokarinėje Vokietijoj yra daug kas nuveikta, atstatyta, nors dar daug dalykų ir neišspręstų problemų laukia savo eilės. Kokia yra tad tikroji Vokietijos ūkinė bei socialinė padėtis, ir kokie jos rūpesčiai?

Socialinėje srityje nuveikta tarp sunkiausių sąlygų tikrai daug. Vienas iš didžiausių darbų — tai apgyvendinimas vakarų zonose 10—12 milijonų evakuotųjų bei pabėgėlių. Nors dėl staigaus evakuojamųjų užplūdimo ir gal dėl žmogiško atitinkamų pareigūnų silpnumo ir pridaryta klaidų, bet vistiek tokios žmonių masės apgyvendinimas ir aprūpinimas yra milžiniškas nugalėtos, suskurdusios tautos laimėjimas. Palyginkim tai tik su 3—4 milijonų DP. išlaikymu ir įkurdinimu bendromis 15 valstybių pastangomis! Jau daugel stovyklų, bent Bavarijoje, yra taip pertvarkytų, kad jose gali ir šeimos maždaug žmoniškai gyventi. Prieš valiutos reformą didžioji jų dalis turėjo darbo. Dabar dėl "Skubiosios Paramos" (Soforthilfe) daug šeimų galėjo įsigyti reikalingiausiuosius rakandus ir baldus.

Maitinimasis palengva vėl pasidarė panašus kaip taikos metu. Plačiosios masės **pirkimo galia** padidėjo praeitais metais 4 milijardais DM. Atskirų kraštų biudžetų išmokėjimai algoms, pensijoms, nuo karo nukentėjusiems ir socialiniems reikalams yra žymiai padidinti. Prie to dar reikia pridėti socialinio apdraudimo ir KB išmokamas sumas. Tuo pat laiku pakilo ir vidutinis atlyginimo, darbo laiko lygis ir dirbančiųjų skaičius. Dėl to darbininkų atlyginimas padidėjo 2,8 milijardų DM.

Darbo ministerija išleido visą eilę įstatymų suvargusiųjų sluogsnių naudai. Daug nuveikta bedarbių išlaikymo, socialinio, ligonių ir invalidų apdraudimo srityje. Ypatingas laimėjimas — tai nesustabdymas apdraudimų išmokėjimų valiutos reformos metu.

Viena iš sunkiausių dar **išspręstinų problemų yra nedarbas.** Iš 29 milijonų Vak. Vokietijos gyventojų dabar dar tebėra per 2 milijonai bedarbių. Čia priežastys yra įvairios. Labiausiai bedarbių turi tie kraštai, kur daugiausia evakuotųjų — Žem. Saksonija, Šlezvigas-Holšteinas, Bavarija. Vis dėlto bedarbių skaičius sumažėjo šių metų kovo mėn. 130.000, balandžio m. — 68.500. Taip pat reikia manyti, kad ir toliau "Skubiosios Paramos" bei "Darbo Parūpinimo" programos vykdymas teigiamai čia atsilieps.

Kitas keblių klausimų — tai **butų trūkumas.** Kol dar šimtai tūkstančių žmonių gyvena ankštai susikimšę stovyklų barakuose ar miestų butuose, tol vokiečių tauta negalės išvengti sunkių vidujinių konfliktų. Tai sudaro ir labai rimtą do-

rinę bei religinę problemą, nes tokioj nesveikoj aplinkoj žūsta šeimos. Gi namų statybos išlaidos dabar net patrigubėjo...

Santykis tarp **atlyginimo ir kainų** vis dar tebėra nepakenčiamas, nors jis palengva ir gerėja. Vis dar tebėra didelis darbininkų nuošimtis, kuris tik pragyvenimo minimumą teuždirba. Taip pat ir žemės ūkio pelningumas yra labai žemas — pagal naująsias žinias jis tesiekiąs 2%. Įvedimas primokėjimų rugiams ir kviečiams šiek tiek jį pakels.

Įtampa tarp pabėgėlių ir vietinių ne tik nesumažėjo, bet dargi paaštrėjo. Mat, vietiniai jau gavo išmokėti pirmąsias karo nuostolių išlyginimo ratas, o pabėgėliai pradėjo kurti savo draugijas ir partijas. Taip į Šlezvigo-Holšteino landtagą jie surinko 23,2% visų balsų. Vokietijos evakuotųjų ir pabėgėlių problema negalės būti išspręsta naujų įstatymų išleidimu ar labdarybe. Tik pramonės išplėtimas ir emigracija, kuri pelengva įgalinama, gali čia padėti. Padėties beviltiškumą rodo gausus vokiečių stojimas į prancūzų svetimšalių legijonus; Vietname žuvę jau 40,000 vokiečių.

Ūkinėje srityje laimėjimai yra tikrai žymūs. Bent minimaliniam pragyvenimo lygiui ir reichsmarkės išlaikymui sudėta daug aukų, ypač kad juodosios rinkos nebuvo galima užgniaužti ir per ilgai buvo laukta su valiutos reforma. Ji padaryta tik 1948 m. liepos 20 d. ir po pusantrų metų buvo jau galima panaikinti kortelių sistemą. Tačiau ūkinis atkutimas 1949 m. pradžioje vėl buvo sustojęs. Mat, po valiutos reformos per gausios palyginti pajamos su turimomis prekėmis buvo žymiai pakildinusios kainas. Todėl kai tuo laiku išsibaigė už senąsias reichsmarkes gautosios sumos ir beliko įprastinis uždarbis, įpirkimas labai sumažėjo. Kainos vėl pradėjo kristi. Kylanti gamyba taip pat jas spaudžia žemyn. Centralinio Banko kredito politika pavarė tai dar pirmyn. Tokiu būdu prekių kainos 1949 m. spalių mėn. grįžo į senąją padėtį. Šitokio kainų numušimo ir plačiųjų masių pajamų pakilimo dėka palengva einama prie pusiausvyros tarp pajamų ir prekių pasiūlos.

Kad pokarinėj Vokietijoj išvengta ūkinės suirutės, streikų ir komunizmo įsigalėjimo, pirmoj eilėj dėkotina vokiečių darbininkų darbštumui ir jų profesinės sąjungos (Gewerkschaft) nuosaikumui. Po valiutos reformos uždirbtas pinigas vėl tapo vertingas. Darbininko pajėgumas irgi padidėjo, nes jis gali vėl sočiai pasivalgyti. Savaitinė anglių produkcija yra dabar beveik visad per 2.200.000 tonų, kai tuo tarpu dar 1949 m. nesiekdavo 2 mil. t., visai nekalbant jau apie gamybą tuoj po karo.
elektros srovės, žaliavų ir specialistų.

3. Trečia iš svarbiųjų sunkenybių yra **sunkiai pasiduodąs išlyginti prekybos balansas.** Mat, visur prekyba yra valstybių diriguojama, aukštų muitų sienų ir valiutų nepastovumo trukdoma. Be to, vokiečių prekės, kaip ir visų Europos valstybių, yra, palyginti, gana brangios. Todėl vokiečiai yra visomis jėgomis susirūpinę gamybos pakėlimu. Suintensyvinti darbą, pagerinti jo organizaciją, sumažinti valdymo aparato išlaidas jiems greit gal pasiseks. Bet įsigijimas įmonėms naujų moderniškų mašinų, kurios atitiktų šių dienų technikos lygį ir pastatytų vokiečių pramonę vienoj plotmėje su amerikiečių, surištas su kapitalu, kurio kaip tik trūksta Vak. Europos valstybėms. Ir šiaip vokiečių pramonės ir žemės ūkio prekių pranašumas yra ir turės pasilikti kokybėj. Rinkos suradimo klausimas iki šiol tebėra pesimistiškas. Sterlingo valiutos zona, kuri Vak. Europoj vėl pasiekė prieškarinio lygio, mažai teduoda tuo tarpu vilčių. Ir iš viso, Vokietija gal labiausiai iš visų valstybių kenčia ..**dėl svaro ir dolerio konflikto.** Nuo šios kovos priklauso ir valiutų stabilizavimas (bandymas Bretton Woods pasirodė per ankstyvas) ir užsienio prekybos palankus balansas. Taip, pav., Amerika įvežė prekių 1947 m. į Europą už 7 milijardus dolerių, o įsivežė iš Europos tik už 1 milijardą. Dabar daug vilčių dedama į Schumano plano įgyvendinimą. — Tas balanso išlyginimas pasidarys ypač aktualus 1952 m., kai pasibaigs pagal Marshallo planą Amerikos teikiamoji Vokietijai palaimingoji paskola. Iki to laiko gal bus jau Vokietijos pramonė stipriai suintensyvinta, sudaryta pakankamai kapitalo taupymo keliu, nors dėl markės netikrumo, pergyventų valiutos reformų ir dėl komunizmo ir karo grėsmės taupymui ir nėra palanki dirva.

Prekyba su užsieniu taip pat kyla. 1948 m. išvežta iš viso tik už 151 milijonų DM. Gi vien per šių metų kovo mėnesį išvežta prekių už 590 mil. DM. Įvežimas praeitų metų gruodžio mėn. buvo pasiekęs aukščiausią laipsnį — 1.081 milijonų, o jau š. m. kovo mėn. siekė tik 819 mil. DM. Tai reiškia irgi vokiečių ūkio sveikėjimą.

Tačiau dar daug kliūčių jis turės pergalėti. Dar daug nenaudojamų gamybos jėgų ir įmonių laukia magiškos lazdelės pamojimo — kreditų suteikimo. Daug nuostolių yra dėl nedarbo. Pagal amerikiečių okupacinių įstaigų apskaičiavimą jie siekią 10 milijardų DM. Viską lemia šių svarbiausių problemų sunkiai pasiduodąs sprendimas.

1. **Valstybės biudžeto išlyginimas** stato vyriausybę prieš sunkų uždavinį. Atskirų kraštų pajamos vis mažėja, o išlaidos didėja. Pav., 1949 m. antrą ketvirtį turėta pajamų 4.420,6 milijonų DM., išlaidų — 4.642,2 mil. DM. Išlaidas sudaro šios pozicijos: okupaciniam personalui — 1.076,3, karo pasėkų išlyginimui — 806,6, socialiniams reikalams — 159,1, personalo išlaikymui — 690,9, kitos išlaidos — 1.149,1, jų tarpe per 450 mil. DM. investicijoms. Nors dėl mokesčių reformos dabar mažiau turima pajamų, bet dėl laukiamo investicijų ir gamybos pakilimo tikimasi ilgainiui padidėsiančių pajamų.

2. Sunkiausiai sekasi su **kapitalo sudarymu.** Tai Vokietijos ūkio problema Nr. 1. **Ji iškilo labiausiai dėl klaidingai pravestos valiutos reformos.** Jei ji nebūtų buvus taip rigoristiškai pravesta, būtų finansavimo klausimas tik dėl palaipsnaus pereinamojoje stadijoje kapitalų užšaldymo nepasidaręs taip neišsprendžiamas. Finansavimą ..išplėsti galima arba nauja valiutos reforma, kuri surišta su naujais ūkiniais sukrėtimais, arba užsienio kapitalo pritraukimu, kuris palengva didėja, kaip tai rodo Amerikos finansinių sluogsnių protestavimas dėl vokiečių įmonių išmontavimo, arba paleidžiant apyvarton naujas banknotų serijas, kam priešinasi centralinis bankas.

Štai tad kaip atrodo Vokietijos ūkio sveikėjimas ir jos kelias iš vargo.

P. Daugintis, S. J.

ILIUSTRACIJOS

Vyriausias Redaktorius — Antanas Vaičiulaitis
Redakcinis Kolektyvas: Dr. J. Aistis-Aleksandravičius, T. Dr. L. Andriekus, O.F.M., Bern. Brazdžionis, J. Girnius, Dr. J. Grinius, T. Dr. B. Grauslys, O.F.M., Dr. K. Pakštas, Dr. A. Kučas, J. Pažemeckas, Dr. A. Šapoka, Br. Stočkus, T. J. Vaškys, O.F.M.

Meninė Priežiūra — Telesforas Valius
Leidžia — Tėvai Pranciškonai
Redakcijos Adresas: Ant. Vaičiulaitis, 2087 N. Main Ave., Scranton 8, Pa.
Administracijos Adresas: AIDAI, Kennebunk Port, Maine

